

KOPIO

HankeReki 30.5.03/MNi

Hämeenkoski, Pyhän Laurin kirkon raunioalue

Kirkonraunion kaakkoisviisteen ja etelämuurin ulkopuolisen alueen tutkimukset 2002

Kirkkoarkeologinen tutkimuskaivaus

FM Tanja Ratilainen
Turun yliopisto
Kulttuurien tutkimuksen laitos
Arkeologian oppiaine

Arkisto- ja rekisteritiedot

Tutkimuskohde:	Pyhän Laurin kirkon raunioalue, kirkonraunion kaakkoisviisteen ja etelämuurin ulkopuolinen alue	
Kunta:	Hämeenkoski	
Tutkimuksen laatu:	Kirkkoarkeologinen tutkimuskaivaus	
Kohteen ajoitus:	Alue ollut kirkon käytössä ainakin 1200-luvun lopulta-1650-luvun puoliväliin saakka.	
Peruskarttalehti:	2133 09 Hämeenkoski 1995	
Peruskoordinaatit kkj:	x = 6769,70 y = 2561,24 z = noin 111 m mpy	
Peruskoordinaatit ykj:	x = 6770,50 y = 3399,30 z = noin 111 m mpy	
Maanomistaja:	Hämeenkosken seurakunta	
Tutkimuslaitos:	Turun yliopisto, Kulttuurien tutkimuksen laitos, arkeologian oppiaine	
Kaivauksen johtaja:	FM Tanja Ratilainen	
Kenttätyöaika:	10.6.-5.7.2002	
Tutkitun alueen laajuus:	Yhteensä 49,5 neliometriä (Alue 1; 39,5 m ² , Alue 2: 10 m ²)	
Tutkimusten kustantaja:	EAKR (Euroopan aluekehitysrahasto)	
Tutkimuskustannukset:	39 041,00 euroa. (sis. kaikki projektin kulut)	
Löydöt:	TYA 795:1-21	Diariointipäivämäärä 10.12.2002
Rahat:	Rahakammio 2002038:1-3	
Mustavalkonegatiivit	TYA23964-24096	
Diapositiivit	TYA325: 1-114	

Aikaisemmat tutkimukset:

1892, Alfred Hackman, Suomen muinaismuistoyhdistyksen viides taidehistoriallinen tutkimusretki. Museoviraston Kulttuurihistorian topografinen arkisto
1962, Henrik Lilius, Museoviraston Rakennushistorian osaston topografinen arkisto
1996, Miikka Kumpulainen ja Petteri Liesivuori, MV RHO:n topogr. arkisto
1997, Miikka Kumpulainen, MV RHO:n topogr. arkisto
1998, Tanja Ratilainen, MV RHO:n topogr. arkisto
1999, Virva Lompolo, MV RHO:n topogr. arkisto
2000, Anu Kehusmaa, MV RHO:n topogr. arkisto
2001, Leo Paljärvi, Turun yliopiston arkeologian topogr. arkisto

Aikaisemmat tarkastuskäynnit ja matkakertomukset:

1961, Henrik Lilius 26.-27.6.1961, MV, RHO:n arkisto
1972, Marja-Terttu Knapas, 15.5.1972, MV, RHO:n arkisto
1974, Pasi Kaarto 13.8.1974. MV RHO:n arkisto
1994, Markus Hiekkänen 9.6.1994, MV RHO:n arkisto
1995, Markus Hiekkänen 7.6. 1995, MV RHO:n arkisto
1996, Markus Hiekkänen 24.5.1996, MV RHO:n arkisto
1996, Markus Hiekkänen 3.6.1996, MV RHO:n arkisto
1996, Markus Hiekkänen, Sakarti Mentu ja Jyrki Simovaara 11.7.1996. MV RHO:n arkisto
1996, Markus Hiekkänen ja Timo Pärssinen 25.7.1996, MV RHO:n arkisto

1998, Marianna Niukkanen 4.8.1998, MV RHO:n arkisto

Aikaisemmat löydöt:	1996	KM97004:1-32
	1997	KM98014: 1-20 Rahakammio 98016:1-3
	1998	KM99035:1-95 Rahakammio 99023:1-2 Rakennusfragmentit 1221:1-17
	1999	KM2000027:1-31
	2000	KM2000064:1-26 Rahakammio 2001007:1-2
	2001	TYA791:1-309 Rahakammio 2002027: 1

Tutkimuslupa: Museovirasto 24.5.2002 dnro 066/302/2002

Kirjallisuusviitteet: Kaivauskertomuksen lopussa

Kaivauskertomuksen sivumäärä: 33

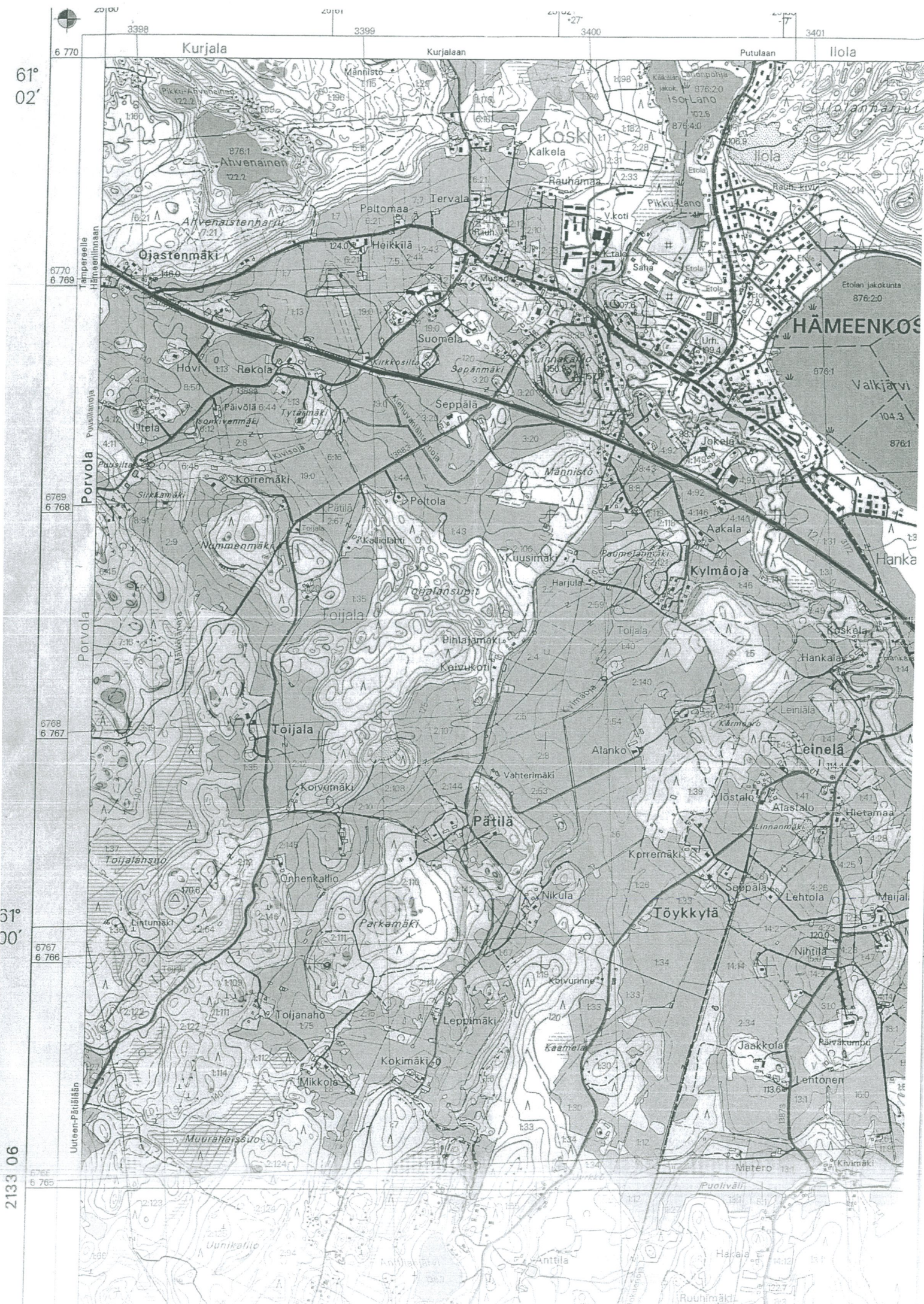
Alkuperäisen kaivauskertomuksen säilytyspaikka: Turun yliopiston arkeologian topografinen arkisto

Tiivistelmä

Tutkimusten tavoitteena oli selvittää onko kahdeksankulmaista kirkkoa edeltänyt suorakulmainen kirkko vai onko alueelle tehty vain pitkänomaisen oktagonin muotoiset perustukset. Tarkoituksena oli myös selvittää, muurattiinko kahdeksankulmaisen kirkon yhteyteen kivinen asehuone. Kolmas tärkeä tutkimuskohde olivat haudat.

Alueelta 1, kahdeksankulmaisen kirkonraunion kaakkoisviirteen ulkopuolelta 39,5 neliömetrin kaivausalueelta löydettiin suorakulmaisten perustusten jäännökset. Perustusten ulkopuolelta löydettiin kaksi hyvin säilynyttä hautausta vainajineen ja toistakymmentä hautaläikkää, joista otettiin useita makrofossiilinäytteitä. Makrofossiilinäytteet analysoi Mia Lempiäinen. Luut analysoi Auli Tourunen.

Alueella 2 voitiin todeta, ettei kahdeksankulmaiseen kirkkoon ole rakennettu kivistä asehuonetta. Alueen länsipäästä löytyi yksi hautaus ja yksi varma paalunsija.

61° 02'

61° 00'

2133 06

3398 Kurjala Kurjalean 3399 3400 3401

6 770 6 769 6 768 6 767 6 766 6 765

Putulaan Iloia

Koski Kalkela Rauhamäki V. koti Pikku-Lano

Ahvenainen Ahvenainenharju Ojastenmäki Peltomaa Tervala Heikkilä Suomela Seppälä Mannisto Aakala Kymmälä Kälviänharju

Hovi Rekola Päivölä Tyttämäki Urtela Korremäki Pättilä Peltola Toijala Toijalansuo Toijala Koirumäki Pättilä Vahterimäki Alanko Korremäki Toykkylä Lehtola

Nurmenmäki Toijala Pättilä Kuusimäki Pöytälammi Harjula Kymmälä Toijala Alanko Korremäki Seppälä Lehtola

Leinälä Leinälä Alastalo Hietamaa Linnanmäki

Lintumäki Parkkamäki Nikula Toijanjaho Leppimäki Kaamela Jaakkola Räväkumpu Lentonen

Murrahäissuo Mikkola Kokkimäki Kivimäki

Uunikkalio Anttila Hakkas Ruuhimäki

Etolan jakokunta 876:20

Valkjärvi 104:3 876:1

Hanka

Metero 13:1

Puoliväin

1. JOHDANTO	3
2. TUTKIMUSTEN TAVOITTEET	3
3. TUTKIMUSHISTORIA	4
4. HISTORIALLISET TAUSTATIEDOT	5
4.1. HISTORIALLISET TAUSTATIEDOT	5
4.2. MUUT AJOITUKSEEN LIITTYVÄT TIEDOT	6
5. MENETELMÄT JA DOKUMENTOINTI	6
5.1. ASEMOINTIPISTEET JA TAKYMETRIN KÄYTTÖ	6
5.2. KAIVAUSALUE JA RAKENTEIDEN SUOJA-ALUEET	7
5.3. KAIVAUSMENETELMÄ	7
5.4. DOKUMENTOINTI	8
5.5. LÖYTÖJEN TALTEENOTTO	8
5.6. KIVIEN POISTAMINEN ALUEELTA	9
6. HAVAINNOT	9
6.1. ALUE 1	9
6.2. ALUE 2	11
6.3. YKSIKÖT	12
6.3.1. <i>Hautaukset</i>	12
6.3.2. <i>Maakerrokset</i>	19
6.3.3. <i>Rakenteet</i>	21
6.4. KAIVANNOT JA KOEPISTOT	24
6.5. ALUEEN KARTOITUS	25
7. LÖYDÖT	26
8. YHTEENVETO	26
8.1. HAUTAUKSET	27
8.2. MAAKERROKSET.....	27
8.3. RAKENTEET	28
8.4. LÖYDÖT	29
8.5. 1997 KOEKUOPAT	29
8.6. TILANNE KAIVAUSTEN LOPUSSA	29
9. ANALYYSIT	30
9.1. ARKEO-OSTEOLOGINEN RAPORTTI	30
9.2. MAKROFOSSIILIANALYYSI	30
9.2. RADIOHIILIAJOITUKSET	30
10. LOPUKSI R2:N TULKINNASTA JA AJOITUKSESTA	30

LIITTEET:

LÖYTÖLUETTELO

RAHALUETTELO

LUULUETTELO (luita ei talletettu)

POISTETUT RESENTIT LÖYDÖT

POISTETUT NAULAT

KONSERVOINTIRAPORTTI

ARKEO-OSTEOLOGINEN RAPORTTI

MUSTAVALKONEGATIIVILUETTELO

DIALUETTELO

KARTTALUETTELO

KOPIOT KAIVAUSKARTOISTA

AJOITUSRAPORTTI

MAANÄYTELUETTELO

DOKUMENTOINTILOMAKKEET

CD, jossa karttamateriaali, takymetrimittaukset ja luutietokanta

LEHTILEIKKEET

1. Johdanto

Hämeenkosken Pyhän Laurin kirkon tutkimusprojekti käynnistyi Turun yliopiston, Museoviraston rakennushistorian osaston ja Hämeenkosken kunnan ja seurakunnan yhteisenä hankkeena vuonna 1996. Projektin tarkoituksena on selvittää alueen kokoa, laatua ja luonnetta sekä saattaa kohde hoidetuksi muinaisjäännökseksi ja kulttuuri- ja matkailukohteeksi. (Ks. mm. Hiekkänen 9.6.1994, päiv. 1.6.1995; Hiekkänen 7.6. 1995, päiv. 11.6.1995)

Projektille saatiin rahoitusta kolmeksi vuodeksi (2000 - 2002) EU:n Aluekehitysrahastolta (projektikoodi 60485), mutta rahoituspäätöksen tullessa myöhään vuonna 2000 varat anottiin käytettäväksi kahden vuoden (2001 - 2002) aikana. Tänä vuonna oli siis EU -rahoituksen toinen ja viimeinen vuosi. Projektin budjetti kokonaisuudessaan oli 39 041 euroa, josta kustannettiin myös EU:lle tehtävä loppuraportti. Turun yliopiston arkeologian oppiaine tarjosi projektin käyttöön jälkityötilat, tietokoneet ja mittausvälineet sekä jälkityötarvikkeita.

Kentällä piirtäjänä toimi fil. yo. Mia Lempiäinen, jonka vastuualueena oli myös makrofossiilinäytteiden ottaminen. Tutkimusapulaisena toimi FM Auli Tourunen, joka huolehti löytöjen ja erityisesti luiden talteenotosta. Kaivajina oli kymmenen hämeenkoskelaista nuorta. Kenttätöjohtajana toimi allekirjoittanut, joka vastasi myös lomakedokumentoinnista. Kaivausten tieteellisinä johtajina toimivat professori Jussi-Pekka Taavitsainen ja dosentti Markus Hiekkänen, jotka vierailivat kentällä 26.6.2002.

Esineiden konservoinnista huolehti Ars Longan Lena Wickström. Rahat määritteli Raahakammion Tuukka Talvio. Radiohiiliajoitukset tehtiin Puolassa, Poznanin radiohiiliajoituslaboratoriossa professori Tomasz Goslarin toimesta. Luut analysoi jälkityöajalla Auli Tourunen. Käytännön yhteyshenkilönä kunnan ja kenttätöjohtajan välillä toimi kulttuurisihteeri Kirsi Nyström.

Piirtäjä ja tutkimusapulainen kävivät päivän mittaisen takymetrikoulutuksen Liedon Vanhalinnassa ma 3.6.2002. Kaivausjohtaja ja piirtäjä kävivät raunioalueella tekemässä mittauksia 7.6.2002. Kenttätötehtiin 10.6.-5.7. 2002. Auli Tourunen teki jälkityöt osaltaan (1kk) heinäkuussa 2002. Loput jälkitöistä (yht. 2+2kk) tehtiin marras-joulukuussa 2002. Jälkitöistä käytettiin 3 työpäivää vuoden 2000 jälkitöiden korjailuun. Mm. kaivauskertomuksen arkisto- ja rekisteritiedot ja löytöluettelo uusittiin ja löydöt sekä valokuvat toimitettiin Museovirastoon. Konservointiin vietiin myös muutama 2000 ja 2001 tutkimusten löytö. Projektin loppuraportin tekemisen yhteydessä 1999-2002 tutkimuksissa löydetyt ihmisluut toimitettiin seurakuntaan takaisin.

2. Tutkimusten tavoitteet

Kesän 2002 kaivauksia varten laaditussa tutkimussuunnitelmassa tavoitteena oli avata kirkonraunio- on sisä- ja ulkopuolelle, sen itäosan ja kaakkoisviisteen kohdalle kaivausalueet mm. muurin alaosan

ja perustusten rakenteen tutkimiseksi, papinalttarin, kuoriaidan ja ikkunoiden paikan selvittämiseksi. (Kauden 2002 tarkennettu tutkimusohjelma Hämeenkosken kunnantalolla 13.9.2001 pidettävää kokousta varten) Hiekkasen kanssa käydyn keskustelun ja kirjeenvaihdon pohjalta tutkimusten tavoitteiksi käytännössä muotoutuivat seuraavat kohdat: 1. Tutkia, oliko kirkonraunion kaakkoisviisteen ulkopuolella viitteitä varhemmasta kirkkorakennuksesta. 2. Selvittää, oliko kirkonraunion eteläpuolella jäänteitä kivistä asehuoneesta. 3. Etsiä papinalttarin paikkaa kirkon sisäosissa. 4. Tutkia löytyneet hautaukset.

Ensimmäisen ja toinen tavoite saavutettiin. Kolmatta tavoitetta eli papinalttarin paikantamiseksi suunniteltua kuuden neliömetrin kaivausaluetta kirkon sisälle ei ehditty toteuttaa. Neljännen tavoitteen kohdalla keskityttiin erityisesti makrofossiilinäytteiden ottamiseen ja niiden tutkimiseen. Lisäksi raunioaluetta kartoitettiin takymetrin avulla, jotta siitä saataisiin digitaalinen yleiskartta, ja jotta aikaisempien vuosien kaivausalueet saataisiin tarkasti paikalleen.

3. Tutkimushistoria

Alfred Hackman kävi raunioilla Muinaistieteellisen toimikunnan viidennellä taidehistoriallisella tutkimusretkellä vuonna 1892. Hänen tekemänsä piirroksen mukaan kirkon oviaukot eteiserakennuksineen sijaitsivat eteläseinän keskellä ja luoteisviisteessä. Kirkkomaan aita olisi lähtenyt koillis- ja kaakkoisviisteiden päistä ja sen sisällä vanhemman kirkkomaanaidan yhteydessä olisi ollut tapuli. (Hackman 1892)

Kaivaustutkimukset alkoivat alueella vuonna 1962, jolloin Henrik Lilius kaivoi kirkonraunion esiin. Luonnonkivistä ja lohkotuista kivistä muuratun, paikoin runsaasti kiilakiviä sisältävän seinämuurin lisäksi Lilius paljasti kuvauksensa (1962) mukaan 40-80 cm leveää, 20-150 cm syvyyteen ulottuvaa ns. anturamuuria eli maanalaista kivijalkaa, joka oli paikoin kylmämuurattu, paikoin tilkitty savella. Lilius (1962) teki myös havainnon, että kirkon anturamuuri jatkuisi itäseinän ulkopuolelle pohjoisen suuntaan 4,2 m ja kääntyisi sitten länteen päin liittyen kirkonraunion pohjoisseinään ja koillisviisteen kulmasta lähtevään kivistä kiviriviin. Kaakkoisviisteen kohdalla itäseinän anturamuuri olisi jatkunut noin metrin seinälinjan ulkopuolelle etelän suuntaan.

Lilius (1962) tulkitsi havaintonsa kahdeksi eri rakennusvaiheeksi. Ensimmäinen olisi ollut keskiajalle ajoittuvan suorakulmaisen kirkon rakentaminen, johon edellä kuvattu rakenne olisi kuulunut. Toisessa vaiheessa, 1600-luvulla kirkko olisi muutettu kahdeksankulmaiseksi. "Nykyisellään kirkko näet varmasti voidaan ajoittaa 1600-luvulle" (Lilius 1962). Vuonna 1984 tehtyjen Rengon kahdeksankulmaisen kirkon tutkimusten perusteella Markus Hiekkänen on esittänyt, että Rengon kirkko olisi jo keskiajalla rakennettu kahdeksankulmaiseksi (Hiekkänen 1987, 39-50; 1990, 247-254; 1993, 64-67). Näin olisi mahdollisesti ollut tilanne myös Hämeenkoskella (Hiekkänen

1994, 193). Kahdeksankulmainen pohjakaavarakaisu olisi ollut jo keskiajalla käytössä ja Liliuksen tulkinta kahdesta rakennusvaiheesta sen aikaisen ajoituskäsitteiden (kahdeksankulmaisia kirkkoja olisi rakennettu vasta 1600 -luvulla) ohjaama (Lilius 1962, katso mm. Hiekkänen 1994, 193).

Modernein menetelmin arkeologiset tutkimukset alkoivat Turun yliopiston johdolla vuonna 1996, jolloin seulottiin 1962 kaivauksista kirkon ympärille jääneet maakasat. Vuonna 1997 alueella tehtiin koekuoppia ja muutama laajempi koekaivaus raunioalueen käytönaikaisen maanpinnan tason ja kirkkomaan rajojen selvittämiseksi (Kumpulainen 1997).

Vuonna 1998 alettiin tutkia kirkon raunioiden koillispuolella sijaitsevaa rakennuksen jäännöstä, jonka Hackman (1892) oli tulkinnut mahdolliseksi kellotapulien paikaksi. Vuoden 1998 tutkimusten perusteella rakennuksen funktio ei vielä selvinnyt (Ratilainen 1998). Tutkimuksia jatkettiin vuosina 1999 ja 2000 (Lompolo 1999, Kehusmaa 2000).

Rakennuksessa oli ollut tiililattia ja mahdollisesti myös tiilinen holvi (Ratilainen 1998, Kehusmaa 2000). Itäseinän vierestä löytyneen kivilatomuksen Kehusmaa (2000) tulkitsi mahdolliseksi väliseinän paikaksi. Ajatuksen kivisakastista esitti dosentti Pekka Särkiö jo vuonna 1999 (Virva Lompololle osoitettu kirje, päiv. Lahdessa 16.7.1999). Sama tulkinta juolahti myös allekirjoittaneen mieleen hänen käydessä paikalla vuoden 2000 kenttätöiden aikana. Edellä mainittu kivilatomus lienee ennemminkin papin alttarin perustusten jäännös. Myös rakennuksen etelämuurissa sijainnut todennäköinen oviaukon paikka viittaisi sakaristoon. Vuoden 2001 tutkimuksien hypoteesi olikin, että kyseessä olisi sakaristo. Tulkinnalle saatiin lisää todisteita; rakennusjäänteiden eteläpuolelta löytyivät perustuskivet, jotka voitiin tulkita puukirkon runkokuoneen perustuskiviksi. (Paljärvi, 2001)

4. Historialliset taustatiedot

4.1. Historialliset taustatiedot

Koski¹ mainitaan asiakirjoissa pitäjänä vuonna 1410 (Lindberg, 1934, 116; Jurva 1942, 10). Wallinin (1894, 235) mukaan Koski kuului keskiajalla välittömästi tuomiokirkon alaisuuteen jonkinlaisena brebendina tai anneksina. Tiedetään, että Koski erosi vuonna 1541 Lammista erityiseksi kappeli-seurakunnaksi (Wallin 1894, 236; Jurva 1942, 10). Jurvan (1942, 10) mukaan Koskesta olisi vuotta aikaisemmin maininta asemasta Lammin anneksina (liitetty?).

Kosken kirkon mainitaan olleen ränsistynyt vuonna 1597 ja kivisistä raunioista on maininta vuodelta 1748 (Niitemaa 1955, 633; Wallin 1894, 236). Lisäksi vuoden 1773 kartassa, joka on tehty Johan Larssonin kihlakunnan tuomiokirjojen 12. ja 13. elokuuta 1652 pohjalta Anders

¹ Hämeenkoski vuodesta 1994.

Lindin toimesta, on merkitty uusi kirkko ja "vanhan kirkon landet", jonka voi paikantaa Pyhän Laurin kirkon raunioalueeksi (Lind 1773, kirkkomaan kartta, Hämeenlinnan maanmittaustoimiston arkisto).

Koskelle rakennettiin uusi kirkko ennen vuotta 1650. Se oli puinen ristikirkko ja sijaitsi nykyään kylälle vievän tien varrella. (Jurva 1942, 22) Kosken kappeli sai Ison vihan aikaan oikeuden koota kolehtia ympäri maata uutta kirkonrakennusta varten (Wallin 1894, 236). Vuonna 1736 kappeliseurakunta saikin toisen puukirkon, joka sijaitsi lähellä sittemmin vuonna 1870 tiilestä rakennettua nykyistä kirkkoa (Jurva 1942, 23, 28).

Tennilän Kurjalan kartanon (raunioalueen lähellä) palveluksessa tiedetään olleen Jeppe -nimisen muurarimestarin vuonna 1498. Muurarimestarin tiedetään liikkuneen Lammilla ainakin vuosina 1504 ja 1507. Myös toisen muurarin (Clemet) tiedetään liikkuneen Kalvolan, Lehijärven, Kulsialan ja Pälkäneen pitäjissä vuonna 1509. (Niitemaa 1955, 451) Niitemaa (1955, 451) arvelee, että Jepen käsialaa olisivat Lammin ja Kosken kirkot.

4.2. Muut ajoitukseen liittyvät tiedot

Hiekkanen on tutkimustensa (1994, 252) perusteella ajoittanut kivikirkon rakentamisen vuosien 1500 - 1550 välille. Myöhemmin hän on tarkentanut ajoitusta 1510 - 1540 väliseen aikaan (Hiekkanen 2000, 74).

Radiohiiliajoitusten (Ajoitusseleste nro 2000-31) mukaan alueelle on todennäköisesti haudattu jo 1200 -luvun lopulla.

Varhaisin alueelta löytynyt raha on Turussa lyöty Erik Pömmäriläisen penninki vuosilta 1420 - 1439 (Rahakammio 2002027:1). Muita keskiajalle sijoittuvia rahoja ovat kaksi liivinmaalaisista Johannes II Bertkowin aikaista (1473 - 1485) penninkiä (Rahakammio 98016:3, 2002038:3), tukholmalainen penninki n. 1470 - 1500 (Rahakammio 99023:1), vesteråsilainen penninki n. 1430 - 1470 (tai myöhempi) (Rahakammio 99023:2) sekä ajoittamaton kasvobrakteaati (Rahakammio 2001007:2), yhteensä siis viisi keskiaikaista rahaa.

5. Menetelmät ja dokumentointi

5.1. Asemointipisteet ja takymetrin käyttö

Tutkimuksissa käytettiin 1997 luotua koordinaattijärjestelmää. Vuonna 1997 kirkon sisälle tehty pohjois-eteläsuuntainen koeoja oli vielä selkeästi erotettavissa, joten takymetri pystytettiin sen luoteiskulman päälle kohtaan 61/60, asemoitiin ja luotiin asemointipisteet 1-5, jotka siis toimivat myös korkeuskiintopisteinä. Asemoinnissa käytettiin aina statiivia.

Korkeus asemointipisteisiin siirrettiin Hirvosen ja Valon (5.9.1995) 1:50 karttaan (MV:n RHO:n arkisto) pohjoismuurin päälle merkitsemää korkeutta m mpy apuna käyttäen (Koordinaatit: $x = 66,142$ $y = 59,937$ $z = 114,44$). Tämä siksi, että tutkimuksen alussa havaittiin, että kirkon itäpäädyssä koilliskulmassa sijainnut kivi, jota on aiemmissa tutkimuksissa käytetty korkeuskiintopisteenä, oli liikkunut joitakin senttimetrejä. Ilmeisesti tämä on tapahtunut talven aikana.

Korkeuskiintopiste ja takymetrin asemoinnissa käytetyt pisteet on merkitty Karttaan 1. Pisteet on hakattu kiviin, jotta ne voidaan myöhemmin paikantaa.

Kaivausalueet mitattiin paikalleen takymetrin avulla. Takymetriä käytettiin myös piirtämisessä, esim. kivien sijainteja tarkistettiin sen avulla, mutta pääosin piirtäjä piirsi 1x2 m ristikköä apuna käyttäen. Korkeuksia mitattiin sekä takymetrillä että vaaituskoneella. Löydöt mitattiin paikalleen takymetrillä ja sitä käytettiin myös alueen kartoituksessa.

5.2. Kaivausalue ja rakenteiden suoja-alueet

Kirkonraunion ulkopuolelle avattiin kaksi kaivausaluetta; alue 1 kaakkoisviisteen ulkopuolelle (39,5 m²) ja alue 2, ns. koeoja kirkonraunion etelämuurin myötäisesti (10 m²). Jotta tutkimukset eivät aiheuttaisi kirkonrauniolle konservointitarvetta, sen ja alueen 1 väliin jätettiin noin metrin levyinen suojavaoikeus. Kirkonraunion perustuksia paljastettiin vain noin 1m leveydeltä. Myös alueen 2 ja kirkonraunion väliin jätettiin muutaman metrin suojakaista.

R2 kaivettiin kokonaan esiin kaivannon 1 ja 2 kohdalta, eikä sen päältä purettu kiviä sen jälkeen kun selvisi, että kyseessä todellakin on rakenne. R2:n ympärille jätettiin tason 4 jälkeen 0,5 m:n levyinen suojavaoikeus linjalle $x = 52$ ja tason 4,5 jälkeen linjalle $y = 79,5$ (Ks. Kartat 11 ja 13). M2:n luonteen tutkimiseksi kaivettiin yksikön kohdalla R2:n kylkeen kiinni. Paljastetut rakenteet peitettiin huolellisesti ja varsinkin kaivannon 1 ja 2 kohdalta maat juntattiin tiiviisti takaisin.

5.3. Kaivausmenetelmä

Pintaturpeet poistettiin lapioin, jonka jälkeen siirryttiin kaivamaan lastoilla. Kun kulttuurimaan stratigrafiaa tai rakenteita havaittiin, kaivettiin yksikkökaivausmenetelmällä, muutoin edettiin tasokaivauksena. Aluksi molemmilla alueilla kaivettiin 10 cm:n kerroksissa, mutta 3. kerroksesta lähtien, kun alettiin päästä hautausryöpyteen, kaivettiin 5 cm:n kerroksissa. Rakenne-, maa- ja hautayksiköt kaivettiin omina kokonaisuuksinaan pohjaan saakka. Jos hautayksikössä ei ollut jäljellä luurankoa (suuri osa tapauksista), kaivajalla oli lupa edetä hautavärjäyksen alueella 2,5 cm kerroksissa kunnes värjäys katosi. Tämä siis riippumatta varsinaisesti kaivettavasta kerroksesta.

Yksiköt saivat kirjaintunnuksen: rakenne = R, maakerros = M, hautaus = H. Jälkitöissä tunnuksia on tulokinnon tarkentuessa vaihdettu ja joitakin on lisätty.

Teoriassa hautaukset lukeutuvat rakenneyksiköihin, mutta erityisluonteensa (hautaus) ja erillisen dokumentointilomakkeen vuoksi ne muodostivat oman kokonaisuutensa. Välillä jaottelu ts. ilmiöiden tulkinta osoittautui ongelmalliseksi. Esim. maayksikkö-tunnuksen saaneiden joukossa saattaa olla hautauksia.

5.4. Dokumentointi

Yksiköt dokumentoitiin piirtäen, kuvaten ja lomakedokumentoiden. Varsinaisia yksikkökarttoja ei tehty, vaan yksiköt dokumentoitiin tasokarttoihin. Alueiden tasot dokumentoitiin pääasiassa 10 cm välein. Silloin kun hautavärjäymiä oli runsaasti esillä puolessa välissä kaivettavaa kerrosta, koko alue dokumentoitiin. Jos yksittäinen hautavärjäymä tai muu ilmiö tuli esiin varsinaisten tasojen välissä, se dokumentoitiin siinä vaiheessa, jossa ilmiön katsottiin olevan parhaiten esillä.

Tasokartat piirrettiin kentällä 1:20, yksityiskohtapiirrokset 1:10. Kartat piirrettiin puhtaaksi AutoCAD Map 2000 –ohjelmalla. Tasokartat ja profiilit tulostettiin 1:50 ja yk -piirrokset 1:10. Karttamateriaali, takymetrillä kartoitusta varten mitatut pisteet ja luutietokanta on taltioitu kaivauskertomuksen liitteisiin kuuluvalla CD:lle.

Vuosien mittaan karttamerkistö on valitettavasti ollut suhteellisen kirjava johtuen siitä, että karttoja on piirretty käsin ja eri tietokoneohjelmilla (joissa on erilaiset rasterit) sekä eri ihmisten toimesta. Vuonna 2002 käytetyt karttamerkit ja rasterit on pyritty valitsemaan 2001 (AutoCAD Turbo) rastereiden ja 1997 - 1998 luodun karttamerkistön pohjalta, mutta uusia karttamerkkejäkin on jouduttu tekemään.

Jokaista yksikkötyyppiä varten oli lomake, joka oli tehty Turun maakuntamuseon Rettiginrinteen 2001 kaivausten dokumentointilomakkeita soveltaen tai suoraan niitä käyttäen (Ks. liitteistä dokumentointilomakkeet).²

Ihmisluumateriaalista tehtiin Access-pohjainen tietokanta, jota jatkossa voidaan käyttää hyväksi osteologista analyysiä tehtäessä.

5.5. Löytöjen talteenotto

Löydöt mitattiin paikalleen takymetrillä. Osa resenteistä löydöistä otettiin talteen yksikön tarkkuudella. Irtoluut talletettiin 1x1 m ruudun tarkkuudella.

Maat seulottiin kerroksittain ja ruuduittain tai yksikön kyseessä ollessa yksiköittäin. Käytössä oli neljä keinuseulaa, joista kahta jouduttiin kaivausten alussa korjaamaan. Seulat kasoi-

² Maayksikkölomakkeen on laatinut Silja Salminen, rakenneyksikkölomakkeen Tanja Ratilainen.

neen sijoitettiin alueen 1 itäpuolelle sekä alueen 2 eteläpuolelle, muutaman metrin päähän kaivaus-alueista. Seulaverkon silmäkoko oli 0,4 x 0,6 cm.

Työtehon edistämiseksi jatkossa olisi suositeltavaa, että keinuseulat muutettaisiin tavallisiksi, kevyempirakenteisiksi, neljällä jalalla seisoviksi taso(ravistus)seuloiksi.

Löydöt luetteloitiin Turun yliopiston arkeologian oppiaineen kokoelmiin (TYA). Rahat luetteloitiin Rahakammion päänumerolle, jotta ne olisivat samassa kokoelmassa kuin aikaisempinakin tutkimusvuosina löydettyt rahat.

Ihmisluita ei talletettu kokoelmiin, vaan ne toimitettiin seurakuntaan uudelleenhaudattaviksi. Resentit löydöt ja eläinluut sekä takonaulat esimerkkinauloja lukuun ottamatta, heitettiin jälkitöissä pois (Ks. liitteissä Poistetut resentit löydöt, Poistetut naulat, Luuluettelo).

5.6. Kivien poistaminen alueelta

Alueen 1 pinnassa oli runsaasti kirkonrauniosta romahtaneita kiviä, jotka olivat liian suuria kaivajanuorten siirrettäviksi. Kaivausten sujuvan etenemisen vuoksi ne oli poistettava alueelta koneellisesti. Paikalla kävi traktorikaivuri, jolla työ saatiinkin tehtyä, mutta traktorin jäljet painuivat alueen 1 itäpuolella noin 20-25 cm syvyyteen saakka. Todennäköisesti kuitenkin merkittäviä vahinkoja hautauksille ei koitunut; pintakerrokset ovat jo ennestään melko myllääntyneitä.

Alueen 1 länsipäähän jäi muutama suurikokoinen kivi, koska traktoria ei uskallettu päästää alueen itäreunaa pidemmälle. Osa näistä kivistä saatiin poistettua lihasvoimin juhannusaattona Harri Jokisen ja Taneli Ratilaisen ystävällisellä avustuksella. Kokemuksen perusteella suositeltavaa onkin, että jos alueelle on tuotava jokin maansiirtokone, maaperän tulisi olla mahdollisimman kuivaa, mielellään jäässä ja koneen mahdollisimman keveä.

Kaivausten loputtua kivet sijoitettiin takaisin alueelle pienemmällä puutarhakaivurilla, joka sekin siirrellessään kiviä mylläsi pintamaata, mutta ei uponnut maahan yhtä paljon kuin traktori.

Seurakunnan pyynnöstä, Museoviraston suostumuksella osa kivistä jätettiin kasaan alue 1:n kaakkoiskulman ulkopuolelle vanhan Viipurin tien varteen pystytettävää muistomerkkiä varten.

6. Havainnot

6.1. Alue 1

Alue 1 sijoitettiin kirkonraunion kaakkoisviisteen ulkopuolelle siten, että jos kahdeksankulmainen runkokuone olisi muodostettu viistoamalla vanhemman, suorakulmaisen runkokuoneen kulmat, kaakkoiskulman jäänteiden olisi osuttava alueelle. Lisäksi Liliuksen 1962 kaivannon laajuuden

määrittämiseksi kaivausalue ulotettiin varmasti sen rajojen ulkopuolelle. Kaivausalueen koko oli 39,5 m² ja se vietti hieman etelän suuntaan. Ks. Kartta 1.

Turvekerros oli 4-10 cm paksu ja sen pinnassa ja seassa oli palanutta tiiltä, sekä muutama palamaton tiilen ja laastin pala. Humuksen sekaisen hiekkakerroksen paksuus vaihteli 6-30 cm. 10-20 cm maanpinnasta alkoi ruskean hiekan kerros, joka oli 10-58 cm paksu. Paksuimmillaan ja yhtenäisimmillään kerros oli alueen lounaisosassa. Kerroksen alla oli sekoittunutta ruskeaa hiekkaa, jossa oli vaaleaa ja punervaa hiekkaa sekä silttilaikkuja. Alueen kaakkoiskulmassa kerroksen alaosa oli jo savensekaista ja vaihettui savensekaiseksi vaaleaksi hiekaksi. Kaivausalueen syvyys pinnasta tasoon 5,5 saakka oli 42-80 cm.³

Alueella olivat yksiköt H1, H3-24, M1-5, sekä R1-2, R4 ja R7. Kokonaan tai osaksi kaivamatta jäivät yksiköt H14, H16-18, H22, H23, M3, M4 ja R7 (Ks. kuvaukset alla). H3:n tullessa esiin kaivausaluetta oli laajennettava 20 cm pohjoiseen, jotta hauta saatiin kokonaan tutkittua. H3:n alue oli jätettävä haudan pohjatasoon ja H14 sekä H23 kaivamatta, koska sen ja H3:n pohjoispuolelta oli todennäköisesti tulossa esiin hautaus, jonka säilyvyys olisi vaarantunut. (Hautausta ei olisi ehditty tutkia.) Vainajasta näkyi hieman kalloa ja lanneluuta. Koordinaatit: x =57-57,70, y =78,00-81,00, z = 111,51-54 m mpy. Muut em. yksiköt jäivät viimeiseen dokumentoituun tasoon 5,5.

Alueen kaakkoiskulmaan tehty koepisto 7 oli puhdasta savensekaista hiekkaa, mutta sen perusteella ei voinut tehdä minkäänlaisia päätelmiä kulttuurimaan loppumisesta, sillä muualla kaivausalueella, ainakin R2:n itäpuolella hautaukset jatkuivat.

Hautausyvyys alkoi varmasti jo 30 cm syvyydestä ulottuen ainakin 65 cm asti ja todennäköisesti hieman syvemmälle. Hautaukset keskittyvät ruskean hiekkakerroksen alaosiin ja sekoittuneen, ruskean hiekkakerroksen yläosiin.

Alueella x = 51,00-52,50 y = 76,60-78,40 oli 1. tasossa epämääräinen kivirykelmä, joka voi mahdollisesti liittyä Hackmanin 1892 havaitsemaan ns. nuorempaan kirkkomaan aitaan, mutta todennäköisesti kyseisestä rakenteesta ei ollut enää mitään jäljellä (Ks. Kartta 4).

Alueen itäprofiilista erottui vuoden 1997 koekuoppa 54/82, joka kuitenkin sijaitsi ruudun 55/82 kohdalla. Hautausyvytyteen nähden koekuoppa on jäänyt liian matalaksi; se oli vain noin 30 cm syvä. Lisäksi 1997 profiilikartassa olevat korkeudet (pinta 111,38-111,28 m mpy, pohja 111,06-111,01 m mpy) eivät täsmänneet lainkaan vuoden 2002 mittauksen kanssa (pinta 111,80 m mpy, pohja 111,50 m mpy).

³ Tiilimittoja: 0 -taso -x14x10 cm, 1 krs. -x13,5x9 cm, 2. krs. -x14,3x7,7-8,1 cm.

6.2. Alue 2

Alue 2 sijoitettiin kirkonraunion eteläpuolelle itä-länsisuuntaisesti siten, että oletetun asehuoneen itä- ja länsimuurien olisi pitänyt osua alueelle (Ks. Kartta 1).

Pintaturpeen paksuus oli 4-10 cm. Turpeen alla oli 8-32 cm paksu tummanruskea, mullansekainen hiekkakerros, jonka seassa oli myös hieman palanutta tiiltä sekä jonkin verran laastin ja tiilen muruja. Itä-länsisuuntaisella alueella y= 67,40-70,00 oli muuta kerrosta runsaammin tiiltä ja laastia. Maanpinnasta 20-40 cm:n syvyydellä alkoi ruskean hiekan kerros, jonka seassa oli jonkin verran vaalean hienon hiekan laikkuja. Kerros oli 20-45 cm paksu. Alimman, vaalean hiekkakerroksen yläosassa oli ohut, 6-20 cm kerros punervaa hiekkaa, joka on todennäköisesti vaaleaa rautaoksidin värjäämää hiekkaa (sama ilmiö alueella 1). Syvemmälle mentäessä vaaleassa hiekassa oli silttilaikkuja ja -alueita sekä myyränjälkiä.

Alueella olivat yksiköt H2, R3, R5 ja R6 (Ks. kuvaukset alla). Alue tutkittiin kokonaan noin 80 cm syvyyteen ja osaksi 112-140 cm syvyyteen saakka. Alue 2 kaivettiin 6. tasoon ja puolet ruudusta 48/61 ja 48/65 kaivettiin 7. tasoon saakka. (Ruudun 48/64 kohdalla 6. tasossa kaivaja kaivoi epähuomiossa 15 cm eli tasoon 6,5.) Puhtaan vaalean hiedan jatkuessa ja maannoksen ollessa löydötöntä tehtiin alueelle lapionpistot 1-6, joista kukin oli 60-70 cm syvä ja näin voitiin todeta, että maannos jatkui puhtaana, vaaleana hiekkana.

Hautausyvyys alueella oli vaalean hiekan pinnassa noin 40-60 cm maanpinnan tasosta. Alueella ei ollut merkkejä kivistä muuratusta kivijalasta; aivan pintakerroksissa ollut tiili- ja laastimurska tuskin liittyy siihen.

Alueelle olisi pitänyt osua vuoden 1997 tutkimusten kaksi koeruutua, ruudut 48/69 ja 48/61, mutta kumpaakaan näistä ei voinut alueelta paikantaa. Kolmannessa tasossa, aivan alueen itäpäässä alueella 48/69,56-71,00 havaittiin itä-länsisuuntainen tumman hiekan pohjoissivultaan teräväräinen värjäymä. Alue jatkui eteläprofiiliin ja oli noin 56 cm leveä. Värjäymän pinta oli korkeudella 111,89 m mpy eli noin 38 cm maan pinnan tasosta ja se oli hyvin ohut. Värjäymä hävisi 4. kerroksen kaivamisen alussa, eikä se erottunut profiilista mitenkään. Ilmiö ei todennäköisesti ole vuoden 1997 koekuoppa 48/69, koska korkeuslukemien mukaan se ei ole ulottunut kuin vain 20-25 cm syvyyteen saakka. Se ei myöskään liene hautaus, sillä värjäymä on siksi liian leveä ja epämääräinen.

Alueen länsipäässä, 1. tasossa ollut kivirykelmä viittasi koekuoppaan 48/61, mutta maannos ei erottunut ympäristöään irtonaisempana tai tummempana. Lisäksi ruudusta tuli myöhemmin selkeä hautaus, sekä kaksi takonaulaa, joten tämäkään koekuoppa 48/61 ei ole kohdallaan.

6.3. Yksiköt

Havainnot yksiköistä esitetään seuraavassa tietokantamaisena luettelona. Koordinaattitiedot tarkoittavat yksikön kokonaislaajuutta. Z= suurin pinta ja pienin pohja, se ei siis välttämättä merkitse yksikön paksuutta. Korkeudet on ilmoitettu aina m mpy. Muuta –kohtaan on mm. laitettu yksikön kaivamiseen liittyviä tietoja.

6.3.1. Hautaukset

H1

Sijainti: Alue 2, länsipäässä

Koordinaatit: $x = 48,06-48,69$ $y = 61,05-61,95$ $z = 111,99-111,82$

Kuvaus: Itä-länsisuuntainen tumman hiekkamaan värjäymä, jonka keskellä laakea, pohjois-eteläsuuntainen kivi. Läikän rajat erottuvat selkeästi. Ei merkkejä vainajasta tai arkusta. Värjäymän pituus 100 cm, leveys 36-50 cm, paksuus noin 14 cm. Jatkuu länsiprofiiliin.

Stratigrafiset suhteet: -

Tulkinta: Hautaus. Vainajan (arkun?) päälle, jalkopäähän laitettu todennäköisesti tarkoituksella laakea kivi.

Perustelut: Värjäymä ja sen muoto ja suunta.

Löydöt: -

Karttanrot: 24, 28

Näytteet: Maanäyte 2, 27, 29

Muuta: -

H2

Sijainti: Alue 1, eteläosa

Koordinaatit: $x = 51,96-52,52$ $y = 78,06-79,16$ $z = 111,52-111,48$

Kuvaus: Melko suorakulmainen, itä-länsisuuntainen tumman hiekkamaan värjäymä, 104 cm pitkä, 36-54 cm leveä. Värjäymän paksuus alle 2,5 cm. Itäpäässä läikkä hieman kapenee. Rajat melko selkeät. Läikän eteläosassa, sen lounaiskulmassa hieman puun jäännettä. Ei merkkejä vainajasta.

Stratigrafiset suhteet: Alla H5 ja M2, mutta maata välissä.

Tulkinta: Hautaus.

Perustelut: Värjäymän muoto ja suunta, puunjäänteet.

Löydöt: -

Karttanrot: 6

Näytteet: Maanäyte 1

Muuta: Dokumentoitu tasossa 2,5

H3

Sijainti: Alue 1, pohjoisosa

Koordinaatit: $x = 57,11-57,70$ $y = 80,04-81,61$ $z = 111,60-111,44$

Kuvaus: Itä-länsisuuntainen luuranko, joka makaa tummassa hiekkassa. Hautaus osaksi esiin jo 3. kerrosta kaivettaessa. Linjalla 57,42/81,59-57,62/86,00 kulkee mahdollisesti hautauksen kaivannon raja. Ei merkkejä arkusta. Vainajan pää kääntynyt oikealle, vasen käsi on lanteiden seudulla ja oikea käsi rinnan päällä ristissä. Oikea käsi nyrkissä. Nilkat ristissä.

Stratigrafiset suhteet: Alla H14, (H3 leikkaa H14:sta)

Tulkinta: Hautaus. Vainaja ollut todennäköisesti nuori aikuinen, alle 35-vuotias, noin 163 cm pitkä, mies.⁴

Perustelut: Luuranko ja mahdollinen hautakuopan ja täytön värjäymä sekä sen suuntaus.

Löydöt: -

Karttanrot: Yk-piirros 1

Näytteet: Maanäyte 3, 4, 15, 32, Ajoitusnäyte 1

Muuta: Katso tarkempi kuvaus Auli Tourusen osteologinen analyysi.

H4

Sijainti: Alue 1

Koordinaatit: $x = 52,52-52,82$ $y = 81,00-82,00$ $z = 111,37-111,34$

Kuvaus: Itä-länsisuuntainen ruskean hiekan värjäymä, joka 100 cm pituinen (jatkuu itäprofiiliin) ja 30 cm leveä. Värjäymän länsipää kapenee teräväksi. Kapenevan osan, ”viistotuksen” pituus noin 30 cm. Värjäymä 1-2 cm paksu. Ei jäänteitä vainajan luista tai arkusta.

Stratigrafiset suhteet: Alta M11A, mutta välissä noin 3 cm maata.

Tulkinta: Hautaus, jonka muoto mahdollisesti indikoi arkkua.

Perustelut: Värjäymän muoto ja suunta.

Löydöt: -

Karttanrot: 8

Näytteet: Maanäyte 5

Muuta: -

H5

Sijainti: Alue 1

Koordinaatit: $x = 52,14-52,58$ $y = 77,75-79,00$ $z = 111,45-111,41$

Kuvaus: Itä-länsisuuntainen tumman hiekkamaan värjäymä. Länsipään rajat selkeät ja terävät. Värjäymä kapenee länttä kohti, kapeneva osa, ”viistotus” on noin 30 cm pituinen. Värjäymän pituus 130 cm, leveys 10-40 cm. Ei merkkejä vainajan luista tai arkun jäänteistä. Tasossa 4 värjäymä edelleen erittäin voimakas, mutta itäpäästä värjäymän muoto muuttunut epämääräiseksi.

Stratigrafiset suhteet: Menee kiinni R2:een. Päällä myös H2, mutta maata välissä. Alla M2.

Tulkinta: Hautaus, jonka muoto mahdollisesti indikoi arkkua. Mahdollisesti M2 liittyy yksikköön.

Perustelut: Värjäymän muoto ja suunta.

Löydöt: -

Karttanrot: 8

Näytteet: Maanäyte 7 ja 9.

Muuta: -

H6

Sijainti: Alue 1

Koordinaatit: $x = 55,48-55,90$ $y = 78,80-79,44$ $z = 111,47-111,44$

Kuvaus: Hieman luode-kaakkosuuntainen, itäpäästään selkeä ruskean hiekan värjäymä. Länsipäästä epämääräisempi. Ei merkkejä vainajasta tai arkun jäänteistä. Värjäymän pituus 60 cm, leveys 18-26 cm, paksuus 2-3 cm.

Stratigrafiset suhteet: -

Tulkinta: Mahdollinen lapsen hautaus.

Perustelut: Värjäymän muoto.

Löydöt: -

⁴ Osteologinen raportti, Tourunen 2002.

Karttanrot: 8
Näytteet: Maanäyte 8
Muuta: -

H7

Sijainti: Alue 1

Koordinaatit: $x = 55,64-55,92$ $y = 80,30-81,04$ $z = 111,45-111,40$

Kuvaus: Itä-länsisuuntainen, melko epämääräinen ruskean hiekan värjäymä, joka erottui ympäröivästä maannoksesta. Pituus 70 cm, leveys 30 cm. Havaitsemisen jälkeen kaivettiin 2,5 cm, jonka jälkeen muoto muuttui itäpäästään kapeammaksi. Värjäymän paksuus 3-5 cm. Ei merkkejä vainajasta tai puuarkusta.

Stratigrafiset suhteet: -

Tulkinta: Mahdollinen lapsen haudaus.

Perustelut: Värjäymän muoto ja suunta.

Löydöt: -

Karttanrot: 8

Näytteet: Maanäyte 6

H8

Sijainti: Alue 1

Koordinaatit: $x = 55,20-55,62$ $y = 78,68-79,32$ $z = 111,40-111,38$

Kuvaus: Hieman koillis-lounaisuuntainen, itäpäästään kapeneva värjäymä. Ei yhtenäistä tummaa hiekkaa, vaan tummaa hiekkaa, jossa vaaleampia laikkuja. Eroaa selkeästi kuitenkin ympäristöstään, joka on ruskeaa yhtenäistä hiekkaa. Ei merkkejä vainajasta tai puuarkusta. Värjäymän pituus 60 cm, leveys 10-30 cm ja paksuus 1-2 cm.

Stratigrafiset havainnot: Lähellä M1:n reunaa. Päällä osittain (maata kuitenkin välissä) H6.

Tulkinta: Lapsen? haudaus.

Perustelut: Värjäymä, sen suunta ja muoto.

Löydöt: -

Karttanro: 9

Näytteet: -

Muuta: -

H9

Sijainti: Alue 1

Koordinaatit: $x = 54,78-55,18$ $y = 78,70-79,74$ $z = 111,38-111,36$

Kuvaus: Itä-länsisuuntainen tumman hiekan värjäymä, jonka pohjoisraja selkeä, eteläraja epämääräinen, näyttää jatkuvan R2 kiven alle. Kivi liikunut pois alkuperäiseltä paikaltaan. Ei merkkejä vainajasta tai puuarkusta. Pituus 90 cm, leveys 20-38 cm. Katosi 2,5 cm kaivamisen jälkeen.

Stratigrafiset havainnot: Päällä R2.

Tulkinta: Haudaus, jonka itäpää mahdollisesti tuhoutunut myöhemmän toiminnan vaikutuksesta.

Perustelut: Värjäymän suunta ja muoto.

Löydöt: -

Karttanrot: 9

Näytteet: -

Muuta: -

H10

Sijainti: Alue 1, itälaita

Koordinaatit: $x = 55,13-56,07$ $y = 80,80-81,62$ $z = 111,38-111,27$

Kuvaus: H10A Tumman hiekan värjäymä, joka maksimissaan 60 cm pitkä, 20-30 cm leveä. Värjäymää leikkaa mahdollisesti H10B ja varmasti M3. Värjäymän etelä-, itä- ja pohjoisrajat selkeät. Kun 2,5 cm kaivettu H10AB:tä ei voinut erottaa toisistaan (taso 4,25). Kun kaivettu 7,5 cm (taso 4,75) H10AB:n rajat olivat erotettavissa. Värjäymän paksuus noin 10 cm. **H10B** Itä-länsisuuntainen tumman hiekan värjäymä, jonka etelä- ja itärajat selkeät. Alueen länsirajalla hieman maatonutta orgaanista ainesta, mahdollisesti puuta. Kun kaivettu 2,5cm (taso 4,25) H10AB:tä ei voinut rajata toisistaan. Ei merkkejä vainajasta. Värjäymän laajuus 50x30 cm. M3 leikkaa yksikköä.

Stratigrafiset havainnot: H10A:n päällä H10B ja M3 (H10A:ta leikkaavat H10B sekä M3.) **H10B:** Päällä M3.

Tulkinta: 2 hautausta, joiden länsipäät todennäköisesti tuhoutuneet myöhemmän toiminnan vaikutuksesta. H10A on mahdollisesti vanhempi.

Perustelut: Värjäymien suunta, maatonut puu.

Löydöt: -

Karttanrot: 9, 10, 11, 12

Näytteet: Maanäyte 39, 40

Muuta: -

H11

Sijainti: Alue 1, itälaidalla

Koordinaatit: $x = 52,40-53,32$ $y = 80,52-82,00$ $z = 111,33-111,28$

Kuvaus: H11A: Itä-länsisuuntainen tumman hiekan värjäymä, jonka pohjoispuolella oli H11B.

H11AB välinen raja tulkinnanvarainen. Jatkuu itäprofiiliin. Värjäymän koko 106x30-50 cm.

H11B: Itä-länsisuuntainen tumman hiekan värjäymä, jonka eteläpuolella oli H11A. Jatkuu itäprofiiliin. Värjäymän pituus 146 cm, leveys noin 30-40 cm. Värjäymien paksuus noin 2,5 cm.

Stratigrafiset havainnot: H11B:n päällä edell. tasossa H4.

Tulkinta: Kaksi hautausta, joiden keskinäiset stratigrafiset suhteet epäselvät.

Perustelut: Värjäymän suunta, erottuu profiilissa.

Löydöt: -

Karttanrot: 9

Näytteet: Maanäyte 17, 18

Muuta: -

H12

Sijainti: Alue 1

Koordinaatit: $x = 53,26-53,58$ $y = 79,15-79,80$ $z = 111,34-111,31$

Kuvaus: Itä-länsisuuntainen, erittäin tummanruskea värjäymä. 45x25 cm alue. Värjäymän paksuus 3-4 cm. Oli vielä tasossa 4,5 heikosti nähtävissä. Rajat selkeät joka puolella. Värjäymä menee osittain lohjenneen kulmakiven R2 alle.

Stratigrafiset havainnot: Päällä R2.

Tulkinta: Mahdollinen hautaus, joka osaksi mahd. tuhoutunut myöhemmän maankäytön seurauksena. Voinee olla myös lapsen hautaus. Todennäköisesti vanhempi kuin R2.

Perustelut: Värjäymä ja sen suunta, selkeät rajat.

Löydöt: -

Karttanrot: 9, 11

Näytteet: Maanäyte 19

Muuta: -

H13

Sijainti: Alue 1

Koordinaatit: $x = 51,18-51,94$ $y = 78,96-79,96$ $z = 111,35-111,30$

Kuvaus: Itä-länsisuuntainen tumman hiekan värjäymä, joka kapenee itäpäässä ja kääntyy koillisen suuntaan. Rajat selkeät pohjois- ja länsisivuilta. Värjäymän koko noin 100x10-50 cm, paksuus noin 2-3 cm. Värjäymän luodekulmassa noin 20x20 cm alueella, selkeästi ruskeaa, maatonutta puuta. Muuttui epämääräiseksi läikäksi tasossa 4,5.

Stratigrafiset suhteet: -

Tulkinta: Osaksi tuhoutunut, mahdollinen haudaus.

Perustelut: Värjäymä ja sen suunta, mutta muoto epämääräinen.

Löydöt: -

Karttanrot: 9

Näytteet: Maanäyte 20

Muuta: -

H14

Sijainti: Alue 1

Koordinaatit: $x = 56,76-57,30$ $y = 78,76-81,70$ $z = 111,50$ -ei kaivettu pohjaan.

Kuvaus: Itä-länsisuuntainen tumman hiekan värjäymä. Länsi- ja etelärajat selkeät, länsiraja menee H3:n alle. Värjäymän itäpäässä on aaltoilevakuvioista, ruskeaksi maatonutta orgaanista ainesta.

Hiekkänen (26.6.2002) ehdotti, että kyseessä saattaisi olla maatonut kangas. Hautavärjäymän pituus 150 cm, leveys ainakin 35 cm.

Stratigrafiset suhteet: Päällä H3.

Tulkinta: Mahdollinen haudaus.

Perustelut: Värjäymä ja sen suunta.

Löydöt: -

Karttanrot: Yk-piirros 1

Näytteet: Maanäyte 41

Muuta: -

H15

Sijainti: Alue 1

Koordinaatit: $x = 55,60-56,40$ $y = 79,38-81,00$ $z = 111,45-111,21$

Kuvaus: Itä-länsisuuntainen luuranko, jonka vasen jalka ja lantio sekä vasen käsivarsi puuttuvat.

Tasossa 4,25 luuranko oli tummassa hiekkavärjäymässä, jonka rajat olivat paikoittain selkeät luurangon etelä- ja pohjoispuolella, samoin länsipäädystä. Ei kuitenkaan maatonutta puuta. Värjäymän muoto oli kutakuinkin suorakulmainen, paksuus noin 20 cm.

Stratigrafiset havainnot: Leikkasi H10AB:ta. On siis nuorempi kuin H10AB.

Tulkinta: Haudaus, jossa vainajasta myöhemmän kaivuutoiminnan seurauksena hävinnyt vasemman puolen luita. Kyseessä on todennäköisesti 40-44-vuotias nainen.⁵

Perustelut: Luuranko ja hautavärjäymä.

Löydöt: -

Karttanrot: 10, 11, Yk-piirros 2

Näytteet: Ajoitusnäyte 2, Maanäyte 22, 23, 38

Muuta: Ks. tarkempi selostus Tourusen (2002) arkeo-osteologinen raportti.

H16

Sijainti: Alue 1

Koordinaatit: $x = 53,00-53,40$ $y = 79,50-80,44$ $z = 111,19-111,15$, ei kaivettu pohjaan.

⁵Arkeo-osteologinen raportti, Tourunen 2002.

Kuvaus: Tumma savensekainen hiekkavärjäymä, joka noin koillis-lounaissauntainen. Värjäymä on todella epäsäännöllinen ja epämääräinen, rajoja vaikea määrittää, varsinkin länsipäästään, jossa kuitenkin lapsen ylä- ja alaleuka sekä hieman kalloa.

Stratigrafiset havainnot: -

Tulkinta: Mahdollisesti primaari lapsen haudaus. Vainaja ollut todennäköisesti 11-13-vuotias lapsi.

Perustelut: Värjäymä ja säilyneet luut.

Löydöt:

Karttanrot: 14

Näytteet: Maanäyte 26

Muuta: Luut nostettiin ylös, mutta läikkää ei kaivettu syvemmälle alueen jäädessä tasoon 5,5. Yläleuan hampaat poistettu ennen tarkkaa dokumentointia.

H17

Sijainti: Alue 1

Koordinaatit: $x = 53,10-53,54$ $y = 81,28-82,00$ $z = 111,11$ - ei kaivettu pohjaan.

Kuvaus: Punervaa hiekkaa, jossa tumman hiekan värjäymää. Itä-länsisuuntainen, jatkuu itäprofiiliin, mutta ei erotu profiilista. Värjäymän koko 80-40 cm. Rajat melko selkeät.

Stratigrafiset suhteet: -

Tulkinta: Mahdollinen haudaus

Perustelut: Värjäymä ja sen suuntaus.

Löydöt: -

Karttanrot: 14

Näytteet: Maanäyte 25

Muuta: Jäi tasoon 5,5.

H18

Sijainti: alue 1

Koordinaatit: $x = 55,50-55,70$ $y = 79,50-80-16$ $z = 111,26$ -pohja ainakin 111,21

Kuvaus: Itä-länsisuuntainen 70 cm pitkä, noin 30 cm leveä värjäymä punervaa hiekkaa, jossa tumman hiekan värjäymä, seassa ruskeaa ja maatonutta orgaanista ainesta. Värjäymässä oli hammaskiillettä.

Stratigrafiset suhteet: -

Tulkinta: Haudaus

Perustelut: Värjäymän suunta ja hammaskiille.

Löydöt: -

Karttanrot: 14

Näytteet: 30

Muuta: Ks. Tourusen (2002) arkeo-osteologinen raportti. Jäi tasoon 5,5.

H19

Sijainti: Alue 1

Koordinaatit: $x = 52,00-52,50$ $y = 75,90-77,34$ $z = 111,67-111,66$

Kuvaus: Itä-länsisuuntainen tumman hiekan värjäymä, joka hieman kaartuu luoteesta kaakkoon. Hieman epämääräinen rajoiltaan. Oli esillä jo 2. tasossa; turpeenpoiston jälkeen kaivettu noin 25 cm. Värjäymän koko 130x40-45 cm ja se oli hyvin ohut.

Stratigrafiset suhteet: -

Tulkinta: Mahdollinen haudaus.

Perustelut: Värjäymä ja sen suunta.

Löydöt: -

Karttanrot: 5**Näytteet: -****Muuta:** Ei kaivettu yksikkönä. Sai yksikkötunnuksen vasta jälkitöissä.**H20****Sijainti:** Alue 1, eteläosa**Koordinaatit:** $x = 51,64-52,04$ $y = 77,56-78,10$ $z = 111,45-111,44$ **Kuvaus:** Itä-länsisuuntainen heikko ruskean hiekan värjäymä, jonka länsipäässä hitunen maaton puuta, itäpää täysin epämääräinen ja erottamattomissa oleva. Alueen koko 70-75x40x1 cm.**Stratigrafiset suhteet: -****Tulkinta:** Hautaus, jonka itäpää mahdollisesti tuhoutunut myöhemmän toiminnan vaikutuksesta.**Perustelut:** Värjäymä ja sen suunta, sekä maaton puu.**Löydöt: -****Karttanrot: 8****Näytteet: -****Muuta:** Ei kaivettu yksikkönä, sai tunnuksen jälkitöissä. (Kartassa hiilimerkki, mutta kyseessä ei ollut hiiltynyt, vaan maaton puu.)**H21****Sijainti:** Alue 1. H9:n ja M3:n välissä.**Koordinaatit:** $x = 55,10-55,48$ $y = 79,40-79,80$ $z = 111,38-111,31$ **Kuvaus:** Luoteis-lounaisuuntainen 35x16,5 cm suorakulmainen "laatikko", jonka reunat muodostuvat maaton puusta, jonka leveys 1 cm. Alueen sisältä tuli hieman heiveröisiä ja rikkonaisia luita, mutta ne eivät todennäköisesti kuuluneet vainajalle. Paksuus < 2,5 cm.**Stratigrafiset suhteet:** Alla M3.**Tulkinta:** Lapsen hautaus arkuineen.**Perustelut:** puujäänteet, "laatikon" koko.**Löydöt:** luuta, muttei kuulunut vainajalle.**Karttanrot: 9, 10****Näytteet: -****Muuta:** Kentällä sai tunnuksen R6. Jälkitöissä havaittiin, että yksikön pinnan ja pohjan rajat oli piirretty eri paikkoihin. Koska pohja oli piirretty takymetrillä, sijoitettiin yksikkö sen mukaan karttaan.**H22****Sijainti:** Alue 1, M3:n eteläpuolella**Koordinaatit:** $x = 54,80-55,10$ $y = 80,00-80,96$ $z = 111,20$ -ei kaivettu pohjaan**Kuvaus:** Itä-länsisuuntainen, hienoinen tumma värjäymä, jonka länsipäässä hieman kalloa ja käsi-varren luuta jäljellä.**Stratigrafiset suhteet: -****Tulkinta:** Hautaus, jossa mahdollisesti luuranko säilynyt.**Perustelut:** Luita näkyvissä.**Löydöt: -****Karttanrot: 14****Näytteet: -****Muuta:** Myöhempiä paikantamista varten pään, oletetun keskivartalon ja jalkopään kohdalle laitettiin merkiksi hammasharjat ja kallo peitettiin huolellisesti. Yksikkötunnus annettiin vasta jälkitöissä.**H23**

Sijainti: Alue 1, koilliskulmassa

Koordinaatit: $x = 57,33-57,70$ $y = 81,30-82,00$ $z = 111,50-$ ei kaivettu pohjaan.

Kuvaus: Itä-länsisuuntainen H3:n jalkopäässä sijaitseva tumman hiekan värjäymä. Rajat melko selkeät. Ei merkkejä vainajasta tai arkusta. Jatkuu itä- ja länsiprofiiliin.

Stratigrafiset suhteet: -

Tulkinta: Mahdollinen haudaus.

Perustelut: Värjäymä ja sen suunta.

Löydöt: -

Karttanrot: Yk-piirros 1

Näytteet: -

Muuta: Yksikköä ei kaivettu pohjaan.

H24

Sijainti: Alue 1, kaakkoisosassa

Koordinaatit: $x = 52,50-53,00$ $y = 79,30-82,00$ $z = 111,17-111,11$

Kuvaus: Tasossa 5 oli näkyvissä kaksi maatuneen puun itä-länsisuuntaista viirua, mutta tarkemmin aluetta ei pystynyt rajaamaan. Maannos ympärillä oli melko sekoittunutta: silttiä, savea ja punervaa hiekkaa sekä ruskeaa hiekkaa. Ei varsinaista hautavärjäymää. Puunjäänteet todella heikot, katosivat seuraavaa kerrosta kaivettaessa.

Stratigrafiset suhteet: -

Tulkinta: Mahdollisesti arkun jäänteet.

Perustelut: Maatunut puu ja niiden suunta.

Löydöt: -

Karttanrot: 13

Näytteet: -

Muuta: Ei kaivettu yksikkönä. Sai tunnuksen vasta jälkitöissä.

6.3.2. Maakerrokset

M1

Sijainti: Alue 1, luodeosa.

Koordinaatit: $x = 52,40-57,50$ $y = 74,40-80,50$ $z = 111,87-111,07$

Kuvaus: Yläosastaan tummaa, irtonaista, multamaata, jossa jonkin verran hiekkaa ja tiilen ja laastinmuruja. Alempana tiiviimpää, hieta/hiekkamaata, jossa hieman orgaanista (multaa) joukossa. Pintamaan poiston jälkeen yksikkö ei vielä ollut erotettavissa, mutta toisen kerroksen kaivamisen jälkeen sateen ansiosta se erottui koskemattomasta maasta tummempana ja irtonaisempana alueena. Rajat kokonaisuudessaan melko selkeät. R2:n eteläosan päällä rajaa oli syvemmälle mentäessä mahdoton määrittää, koska kiviä ei purettu. Yksikön leveys kirkon itäseinästä on 2 m ja kaakkoisviisteestä 2,60 m.

Stratigrafiset suhteet: Alla R1, R2.

Tulkinta: Liliuksen 1962 kaivanto ja sen täyttömaa.

Perustelut: Tiedot kaivauksista, löytömateriaali, tumma irtonainen maannos, selkeät rajat.

Löydöt: Kolme lankanaulaa, 1 ja 5 pennin kolikot vuodelta 1962, kaivannon pohjalta puhelinpylvään posliinisen nupin kappaleita, Arabian posliiniastian pala.

Karttanrot: 4, 5, 7, 8, 9, 11

Näytteet: -

Muuta: Yksikkö kaivettiin lapiolla (ja seulottiin). Sitä ei kaivettu kerralla kuopalle, vaan edettiin suurin piirtein tasojen tahtiin kuitenkin sen luonnollisia rajoja noudattaen. Yksikköä ei voitu kaivaa

koko laajuudeltaan pohjaan, koska R2:n kiviä ei purettu. Pohja R1:n kohdalla 111,10-111,17 m mpy. Kartta 11:een merkityt kivet ovat liikkuneet alkuperäiseltä paikaltaan.

M2

Sijainti: Alue 1, eteläosassa

Koordinaatit: $x = 51,60-52,50$ $y = 77,80-79,08$ $z = 111,42-111,20$

Kuvaus: H4 oli 4. tasoon tultaessa muuttunut U:n muotoiseksi erittäin tummaksi hiekkaläikkäksi, jossa oli hieman maatonutta orgaanista ainesta seassa. Yksikön paksuus oli noin 12-15 cm. Värjäymä haaleni 5,5 tasoon tultaessa, mutta ei kadonnut vielä aivan kokonaan.

Stratigrafiset suhteet: Päällä H4.

Tulkinta: ? Mahdollisesti H4 ja M2 samaa yksikköä. Tosin M2:n muoto todella omituinen.

Perustelut: H4:n läikkä ei kadonnut kokonaan, mutta läikän muoto ja tummuus M2-vaiheessa antavat olettaa, että kyseessä jokin muu ilmiö.

Löydöt: TYA795:18 (pii-iskos)

Karttanrot: 9, 11

Näytteet: Maanäyte 16

Muuta: Alueen länsiraja oli hieman epäselvä. Teimme teknisen rajan ja kaivoimme selkeän hevosenkengänmuotoisen alueen omana yksikkönään.

M3

Sijainti: Alue 1, pohjoisosa

Koordinaatit: $x = 54, 92-55,60$ $y = 79,26-80,76$ $z = 111,39 -111,14$, ei kaivettu

pohjaan

Kuvaus: Itä-länsisuuntainen, vaaleanharmaan ja valkoisen hiekan sekä tumman hiekan laikullinen, suorareunainen alue. Pohjois- ja itärajat selkeät, eteläraja hieman epäselvä. Tasossa 4,25 yksikön pohjois- ja itärajalla oli havaittavissa hieman maatonutta puuta, joka hävisi tasoon 4,75 mennessä. Tasossa 5,5 alue vieläkin näkyvissä, eikä se kavennut juuri yhtään.

Stratigrafiset suhteet: Päällä H21. Alla H10B.

Tulkinta: Mahdollisesti hautakaivannon täyttö. Maatonut puu viittaisi hautaukseen.

Perustelut: Sekoittunut maannos, joka erottui ympäristöstä, yksikön suuntaus, maatonut puu.

Löydöt: Rahakammio 2002038:3; liivinmaalainen Johannes Bertkowin penninki (1473-85)

Karttanrot: 10, 11,12, 13,14

Näytteet: Maanäyte 36

Muuta: 5,5 tasossa sekoittunutta maata edelleen näkyvissä, mutta yksikön rajat eivät olleet kaivajalle enää selkeät. Kaivettiin osittain 5,5 tasoon, osittain jäi syvemmälle. (Huom. Kartassa 14 ei ole yksikön itäpään syvintä kaivettua pohjaa 111,14 m mpy merkitty.)

M4

Sijainti: Alue 1, eteläosassa

Koordinaatit: $51,30-52,60$ $y = 78,26-80,70$ $z = 111,25-111,10$, ei kaivettu

pohjaan.

Kuvaus: Itä-länsisuuntainen laikukkaan hiekan alue. Laikussa tummaa ja vaaleaa hiekkaa sekä silttiä. Yksikkö on ainakin 7-10 cm paksu.

Stratigrafiset suhteet: -

Tulkinta: Mahdollisesti hautakaivannon täyttö.

Perustelut: Värjäymän suunta ja maannoksen sekaisuus.

Löydöt: -

Karttanrot: 13, 14

Näytteet: -

Muuta: Kaivettiin yksikkönä syvemmälle kuin taso 5,5.

M5**Sijainti:** Alue 1, eteläosassa**Koordinaatit:** $x = 51,50-52,10$ $y = 76,60-77,10$ $z = 111,47-111,44$ **Kuvaus:** M5A on 22x51 cm kokoinen vaalean ja punervan hiekan värjäymä, jonka reunoja kierteää maatonutta, hiiltynyttä orgaanista ainesta. Värjäymä luoteis-kaakkoisuuntainen. Värjäymän länsipuolella M5B, joka on rusehtavaa todella maatonutta puuta, jonka saattoi juuri ja juuri erottaa. Joukossa myös hieman tiilimurenaa. Ilmiö katosi 2,5 cm kaivamisen jälkeen.**Stratigrafiset suhteet:** -**Tulkinta:** ?.Mahdollisesti pienen lapsen haudan jäännös kuten H21:kin.**Perustelut:** Sama suuntaus, kuta kuinkin sama muoto, puunjäänteet kuin H2: ssäkin, mutta viereinen maatonut orgaaninen aines ja tiilimurska omituinen ilmiö. Lisäksi yksikössä ei ollut tummaa värjäymää, kuten muissa hautauksissa.**Löydöt:** -**Karttanrot:** 9**Näytteet:** -**Muuta:** Kentällä sai tunnuksen R5AB.**6.3.3. Rakenteet****R1****Sijainti:** Alue 1**Koordinaatit:** $x = 56,42-57,50$ $y = 77,90-78,35$ $z = 111,70-111,36$ **Kuvaus:** Kaksi kahdeksankulmaisen kirkonraunion muurin linjasta 40-45 cm ulospäin, itään työntyvää kiveä, jotka pohjois-eteläsuuntaisesti linjassa ja yhtyvät kahdeksankulmaisen kirkon itäpäädyn pohjoisempana (kaivausalueen ulkopuolella) näkyvään anturakiveykseen. Toinen kivistä osaksi kaivausalueen pohjoisprofiilissa. Eteläisempi kivi tulee kahdeksankulmaisen muurin kulmasta noin 20 cm etelään. Kyseinen kivi on lohkottu. Pinnossa ei laastia.**Stratigrafiset suhteet:** Päällä M1 ja kahdeksankulmaisen rauniokirkon muuri.**Tulkinta:** Kahdeksankulmaisen Pyhän Laurin kirkon maanalaisiksi tarkoitettut anturakivet.**Perustelut:** Samassa linjassa muiden itäpäädyn kivien kanssa.**Löydöt:** -**Karttanrot:** 4, 5, 7, 8, 9, 11, 18**Näytteet:** -**Muuta:** Kaikki kahdeksankulmaisen kirkon anturakivet ovat itäpäädyssä 1962 kaivausten jäljiltä näkyvissä.**R2****Sijainti:** Alue 1**Koordinaatit:** $x = 52,40-56,40$ $y = 74,74-79,30$ $z = 111,98-110,90$ **Kuvaus:** Pohjois-eteläsuuntainen ja itä-länsisuuntainen kivrakenne, joka muodostaa kulman. Rakenteen eteläsivu selkeästi koskematon, osa reunakivistä lohkottuja. Kivien pitkät sivut rakenteen myötäisesti. Kulmassa suuri, lohkottu, laakea, haljennut kivi. Rakenteen eteläsivu on noin 30 cm kahdeksankulmaisen kirkon muurin etelämuurin ulkopuolella. Kulmakivi ja yksi kivi siitä pohjoiseen ovat alkuperäisellä paikallaan, muut itäsivun kivet todennäköisesti myöhemmän toiminnan (ainakin Liliuksen 1962) liikuttamia. Karttaan 11 ja 18 merkitty, todennäköisesti R2:een kuuluva kivi on mahdollisesti alkuperäisellä paikallaan. Itäsivu todennäköisesti kulkenut alkujaan noin metrin kahdeksankulmaista kirkon runkokuoneen itämuuria idempänä.

Kaivanto 1:n perusteella voitiin havaita, että perustuksissa oli kolme kivikertaa, kivien välissä oli melko paljon maata. Rakenteen yläosissa oli tummaa/ruskeaa hiekkaa, seassa vaalean hiekan laikkuja. Alaosissa puhdasta savensekaista hiekkaa/hietaa. Kuopan pohjalle kerääntyi vettä. Kaivanto 1:n länsiprofilissa oli nähtävissä rakennetta varten tehty perustuskaivanto: Yläosissa kivet oli laitettu aivan kaivannon reunaan kiinni. Alaosassa oli hieman sekoittunutta maata. Perustuksia varten kaivettu kuoppa on kaivanto 1 kohdalla ulottunut ainakin 110,77 m mpy syvyyteen saakka.

Stratigrafiset suhteet: Päällä R1, kahdeksankulmaisen kirkon muurit

Tulkinta: Suorakulmaisen runkokuoneen perustusten jäännökset.

Perustelut: Perustusten muoto ja kulku.

Löydöt: -

Karttanrot: 7, 8, 9, 11, 17, 18

Näytteet: -

Muuta: Tiilimita: -x14,5x8,3 cm. Ennen dokumentointia. kaivanto 1:n pohjoisseinämän keskivaiheilta, länsiosasta, pienten kivien keskeltä romahti yksi halkaisijaltaan noin 40 cm kivi.

R3

Sijainti: Alue 2

Koordinaatit: $x = 63,80-64,20$ $y = 48,00-48,44$ $z = (112,30)112,11-111,53$

Kuvaus: Rykelmä kiviä, joiden halkaisija 10-20 cm, osa selkeästi kiilattu pystyyn. Kivien ympärillä tumman hiekkamaan alue, jonka seassa hieman laasti- ja tiilimuruja. Kivien poistamisen jälkeä alta erottui pyöreähkö, maatunut puun jäännös, jonka halkaisija oli 15 cm. Tumman hiekkamaan alue erottui vasta tasossa 5, mutta profiilissa yksikön kohdalla oli kiviä nähtävissä jo pinnasta lähtien, tosin kuopan raja ei erottunut lainkaan sen yläosissa.

Stratigrafiset suhteet: -

Tulkinta: Paalunsija kiila/kuopantäyttökivineen. Paalun tuhouduttua ja maaduttua kivet romahtaneet kuoppaan.

Perustelut: Kivet, maatunut puunjäännös.

Löydöt: -

Karttanrot: 25, 26, 28

Näytteet: Maanäyte 37

Muuta: Rakenteen yläosa kaivettiin tasoissa 3.-4., mutta kun varmistui, että kyseessä on rakenne, se kaivettiin yksikkönä pohjaan saakka. Ajoitus epävarma, voi olla hyvinkin resentti.

R4

Sijainti: Alue 1

Koordinaatit: $x = 51,04-52,40$ $y = 74,14-77,64$ $z = 111,62-111,50$

Kuvaus: R4A: 5 vaalean hiekan pyöreää läikkää, jotka halkaisijaltaan 5-6 cm. Läikkä ympäröi (tumma) ruskea, yhtenäinen hiekka. Neljä läikkää muodostavat pohjois-eteläsuuntaisen linjan. Viides läikkä on eteläisimmän läikän itäpuolella 18 cm päässä. Läikkien pohjois-eteläsuuntaiset etäisyydet toisistaan 16-30 cm. **R4B:** R4A:n itäpuolella olleen suuren kiven itäpuolella oli myös samanlaisia läikkä, mutta ne eivät muodostaneet selkeää linjaa, vaan olivat kahtena ryppäänä. Tasossa 4,5 vain R4A:n eteläisin läikkä oli jäljellä, mutta nyt tasossa oli itä-länsisuuntaisena epämääräisenä linjana kaksi riviä vaalean hiekan pyöreitä läikkä molemmin puolin isoa kiveä. Läikkien lukumäärä 11. Kaikkiaan läikkä siis 21. Molempien vaiheiden läikät muodostavat yhdessä itä-länsisuuntaisen muodostelman.

Stratigrafiset suhteet: Huom. ks. R7.

Tulkinta: Mahdollisia paalun sijoja, jotka saattaisivat liittyä rakennustelineisiin tai johonkin aitaukseen.

Perustelut: Läikät muodostavat linjan. Paalut olisivat olleet lyhyen aikaa maassa, kiskaistu pois ja siten koloon olisi valunut vaaleaa hiekkaa.⁶

Löydöt: -

Karttanrot: 9, 11

Näytteet: Maanäyte 10, 11, 12, 13, 14

Muuta: Läikät katosivat ennen 5. tasoa, varsinaisia pohjalukemia ei muistettu ottaa. Huom. Ks. R7.

R5

Sijainti: Alue 2

Koordinaatit: $x = 48,00-48,50$ $y = 68,80-69,10$ $z = 112,06-111,73$

Kuvaus: Kolmannessa tasossa rykelmä halkaisijaltaan 10-20 cm kiviä, joukossa yksi tiilen pala. Neljännessä tasossa kivirykelmän kohdalla oli vaalean hiekan (halk. 30 cm) pyöreä läikkä, jonka keskellä oli pieni kivi. Muutoin maannos tai mikään mukaan kivirykelmien lisäksi ei viitannut paalunsijaan. Epämääräisempi kuin R6.

Stratigrafiset suhteet: -

Tulkinta: Mahdollinen, mutta epätodennäköinen paalunsija.

Perustelut: Kivirykelmä muutoin lähes kivettömässä maannoksessa.

Löydöt: -

Karttanrot: 23

Näytteet: Maanäyte 24, 31,

Muuta: Ei kaivettu yksikkönä. Sai yksikkötunnuksen vasta jälkitöissä.

R6

Sijainti: Alue 2

Koordinaatit: $x = 48,24-48,62$ $y = 65,96-66,30$ $z = 112,14-111,89$

Kuvaus: Kolmannessa tasossa, ruudun länsilaidan keskellä selkeä rykelmä halk. 10-20 cm kiviä ja yksi tiilen pala. Muutoin maannos tai mikään muu kivien lisäksi viitannut paalunsijaan.

Stratigrafiset suhteet: -

Tulkinta: Mahdollinen, mutta epätodennäköinen paalunsija.

Perustelut: Kivirykelmä muutoin lähes kivettömässä maannoksessa.

Löydöt: -

Karttanrot: 23

Näytteet: Maanäyte 28

Muuta: Ei kaivettu yksikkönä. Sai yksikkötunnuksen vasta jälkitöissä.

R7

Sijainti: Alue 1

Koordinaatit: $x = 51,26-51,60$ $y = 74,50-75,44$ $z = 111,44-111,36$, ei kaivettu pohjaan.

Kuvaus: 6 pyöreää, itä-länsisuuntaista vaalean hiekan laikkua, joiden halkaisija noin. 6 cm. Muodostavat kaksi rykelmää, lisäksi yksi laikku erillään muista. R4:n kuuluvat laikut katosivat 5. kerroksen toisen osan kaivamisen aikana, mutta uudet, R7:n laikut tulivat näkyviin tasossa 5,5.

Stratigrafiset suhteet: Päällä R4, mutta maata välissä.

Tulkinta: Liittyy todennäköisesti R4:ään. Mahdollisia lyhytaikaisia paalunsijoja, jotka saattaisivat liittyä rakennustelineisiin tai johonkin aitaukseen.

Perustelut: Samanlainen ilmiö kuin R4.

Löydöt: -

Karttanrot: 14

⁶ Ajatuksen esitti Terttu Lempiäinen, joka kävi paikalla kaivausten aikana.

Näytteet: Maanäyte 42, 43, 44, 45, 46, 47

Muuta: -

6.4. Kaivannot ja koepistot

Kaivanto 1

Sijainti: Alue 1, R2:n eteläsivulla

Koordinaatit: $x = 51,94-52,51$ $y = 74,46-75,96$ $z = 111,59-110,74$

Kuvaus: R2:n eteläsivulle tehty 150 x 40 cm kaivanto, jonka tarkoitus tarkistaa rakenteen syvyys ja kivistöjen määrä. Kaivantoa kaivettiin lapiolla 10 cm:n kerroksissa. 7. tason jälkeen kaivettiin lapiolla suoraan pohjaan saakka. Pohjalle alkoi kertyä vettä. Ks. R2:n kuvaus.

Karttanrot: 11, 13, 14, 17

Kaivanto 2

Sijainti: Alue 1, R2:n itäisivulla

Koordinaatit: $x = 55,70-57,50$ $y = 77,90-79,00$ $z = 111,28-110,78$

Kuvaus: R2 itäisivulle tehty noin 110x150 cm kaivanto, jonka tarkoitus oli tarkistaa rakenteen syvyys ja kivistöjen määrä. Kaivanto sijoitettiin niin, etteivät R1 tai R2 vaarantuisi. Kaivanto kaivettiin lapioin ja lastoin 10 cm kerroksissa. Maannos oli puhdasta ruskeaa tiiviihköä hiekkaa. R2:een lukeutuvan kiven alta ei tullut enää kiviä.

Karttanrot: 13, 14, 18

Koepisto 1

Sijainti: Alue 1

Koordinaatit: $x = 48,00-48,30$ $y = 61,14-42,00$ $z =$ pohja 111,02

Kuvaus: Seinämässä vaaleaa, puhdasta hiekkaa, jossa silttiä.

Karttanro: 27, 28

Koepisto 2

Sijainti: Alue 2

Koordinaatit: $x = 48,00-48,32$ $y = 63,22-63,60$ $z =$ pohja 111,06

Kuvaus: Seinämässä vaaleaa, puhdasta hiekkaa, jossa silttiä.

Karttanro: 27, 28

Koepisto 3

Sijainti: Alue 2

Koordinaatit: $48,00-48,35$ $y = 65,52-66,86$ $z =$ pohja 111,11

Kuvaus: Seinämässä vaaleaa, puhdasta hiekkaa, jossa silttiä.

Karttanro: 27, 28

Koepisto 4

Sijainti: Alue 2

Koordinaatit: $x = 48,00-48,34$ $y = 67,20-67,50$ $z =$ pohja 110,91

Kuvaus: Seinämässä vaaleaa, puhdasta hiekkaa, jossa silttiä.

Karttanro: 27, 28

Koepisto 5

Sijainti: Alue 2

Koordinaatit: $x = 48,70-49,00$ $y = 68,34-68,70$ $z =$ pohja 110,87

Kuvaus: Seinämässä vaaleaa, puhdasta hiekkaa, jossa silttiä.

Karttanro: 27

Koepisto 6

Sijainti: Alue 2

Koordinaatit: $x = 48,00-48,30$ $y = 70,04-70,30$ $z =$ pohja 110,88

Kuvaus: Seinämässä vaaleaa, puhdasta hiekkaa, jossa silttiä.

Karttanro: 27, 28

Koepisto 7

Sijainti: Alue 1

Koordinaatit: $x = 51,00-51,30$ $y = 81,60-82,00$ $z = 110,53$

Kuvaus: Seinämä vaaleaa savensekaista hiekkaa.

Karttanro: 15, 16

6.5. Alueen kartoitus

Raunioaluetta kartoitettiin takymetrillä tavoitteena tehdä alueesta tarkka yleiskartta, johon olisi merkitty kaikkien tutkimusvuosien kaivausalueet, Liliuksen 1962 kaivannon rajat, kirkon sisä- ja ulkopuolen irtokivet ja alueella sijaitsevat rakenteet tai niiden jäännökset. Kaikkia rakenteita (mm. mahdolliset kirkkomaanaidan jäänteet) ei kuitenkaan ehditty kaivausten aikana mitata. Kaikki kaivausalueet eivät myöskään enää olleet maastossa erotettavissa. Mittausten perusteella tehtyyn karttaan on kuitenkin merkitty kaikki tutkimusalueet ilmoitettujen koordinaattien mukaisesti. (Ks. Kartta 29).

Vuoden 2000 tutkimusten kaivausalue oli kutakuinkin nähtävissä maastossa ja se mitattiin takymetrillä. Kun mittatiedot siirrettiin autocadiin, kävi ilmi, että mittausten perusteella alue sijaittisi noin 2 m ilmoitettua pohjoisempana ja olisi kääntynyt hieman luoteeseen (Ks. Kartta 29). Lisäksi havaittiin, että Hirvosen ja Valon piirtämät mittapiirroksot kirkon pohjakaavasta (Pyhän Laurin kirkonraunio 1:50. Valo, A. ja Hirvonen, T., Mittausdokumentointi 5.9.1995; Pyhän Laurin kirkonraunio, pohja 1:100. Hirvonen, T. ja Valo, A., Mittausdokumentointi 5.9.1995, piirtänyt Hirvonen, T. 21.8.1996; Pyhän Laurin kirkonraunio, asemapiirros 1:200. Hirvonen, T. ja Valo, A. Mittausdokumentointi 11.9.1995. Kaikki MV RHO:n topografisessa arkistossa) eivät asettuneet kohdalleen suhteessa takymetrillä mitatun kirkon pohjakaavaan. Kirkon itäpäässä kartat sopivat melko hyvin kohdakkain, mutta länsipäässä eivät. Mittauksissa lienee tapahtunut jonkinlainen kulma- tms. virhe.

Milloin ja kenen toimesta mittavirhe on tapahtunut, voidaan tarkistaa vain seuraavan kerran paikalle palattaessa. Vuoden 2002 takymetrimittauksista todettakoon, että kirkon sisällä sijaitseva 1997 tutkimusten koeojan kulma 61/60, jonka päälle takymetri asemoitiin, oli selkeästi

maastossa näkyvissä, joten kulma- tms. virhettä ei olisi pitänyt tässä vaiheessa syntyä. Lisäksi mitauksia tehtiin monena eri päivänä, jolloin esim. asemoinnissa tapahtunut virhe olisi huomattu.

7. Löydöt

Löytöjä luetteloitiin 21 alanumeroa. Alueelta 1 löytyi pieni rengassolki (TYA795:1) ja mahdollisesti toinen rautainen solki (TYA795:13), joita ei voi tarkasti ajoittaa. Alueelta löydettiin myös kaksi rahaa (ks. alla) ja kaksi mustaa lasihelmeä (TYA795:14 ja 15), jotka mahdollisesti ajoittuvat 1600-luvulle tai sitä nuoremmaksi.⁷ Lisäksi löydettiin pronssimuruja (TYA795:11), 20 takonaulaa, (joista luetteloitu TYA795:2-6), palanutta lasia (TYA795: 14-15), piitä (TYA795:18), ainakin yksi pala rusehtavaa, karkeaa ”rautakautistyyppistä” keramiikkaa (TYA795:16) ja pala kuonaa (TYA795:19). Irtoluuta alueelta tuli yhteensä noin 1300 grammaa.

Alue 2 oli melko löydötön: 1 raha (Rahakammio 2002038: 2), 4 takonaulaa, (joista luetteloitu TYA795:7-8), kuonaa (TYA795: 20) ja luuta vain 16,9 grammaa ja sekini eläinluuta.

Molempien alueiden pintakerroksista löytyi jonkun verran muovin ja sinisen pullolasin paloja. Merkillistä oli, että alueelta 1, 3. kerroksesta löytyi ledi⁸, mutta se kuitenkin lienee ollut sähköasentajakaivajan alueelle piilottama. M1:n löydöt viittasivat selkeästi vuonna 1962 sekoittuneeseen maahan.

Tutkimuksissa löydettiin kolme kolikkoa, joista kaksi tuli ensimmäisestä kerroksesta, ilman kontekstia. Toinen rahoista, vuodelta 1666 (Rahakammio 2002038:1) löytyi alueelta 1 ja toinen, mahdollisesti vuodelta 1720 (Rahakammio 2002038:2) löytyi alueelta 2. Kolmas raha, oli liivinmaalainen penninki piispa Johannes II Bertkowin ajalta (1473 – 85) (Rahakammio 2002038:3) ja se löytyi alueelta 1, M3:n yhteydestä, mikä ajoittanee M3:n mahdollisen kaivannon ja täytön (haudan?) muodostumisen terminus post quem 1473.

Löytö TYA 795:12:n luonne ei konservoinninkaan jälkeen selvinnyt. Kuperan möykyn suorahkolla alapinnalla on nähtävissä nystyjä, jotka viittaisivat esineeseen, mahdollisesti solkeen. Leena Tomanterän mukaan kyseessä voisi olla koristekupura, jossa olisi kiinnityskoukku.⁹ Ks. Liitteet Konservointiraportti.

8. Yhteenveto

Molemmilla alueilla maakerrokset ovat pääosin seuraavanlaiset: turvekerroksen jälkeen alkaa noin 10-30 cm paksu humuksensekainen hiikkakerros, jonka jälkeen on 10-50 cm paksu ruskean hiekan

⁷ Hiekkasen suullinen lausunto 26.6.2002.

⁸ Merkkivalo.

⁹ Suullinen tiedonanto heinäkuussa 2002.

kerros, jossa on paikoin, varsinkin sen alaosissa, vaalean hiekan alueita ja laikkuja. Alin kerros on vaaleaa hiekka, joka vaihettuu paikoin alaosistaan siltiksi tai savensekaiseksi hiekaksi.

8.1. Hautaukset

Alueelta 1 löydettiin kaksi melko hyvin säilynyttä hautausta H3 ja H15 sekä yhteensä 13 varmaa tai todennäköistä hautausta sekä 11 mahdollista hautausta. Alueella 2 oli havaittavissa vain yksi hautus. H3:n vainaja oli nuori, aikuinen mies, H15:n vainaja noin 40-vuotias nainen.

Usein miten hautauksesta oli jäljellä vain tumma itä-länsisuuntainen, ohut värjäymä hiekassa. Muutaman hautauksen kohdalla arkusta oli erotettavissa hiven maatonutta puuta. Ainoastaan H21:n kohdalla arkun rajat olivat selkeästi kokonaan erotettavissa. Jotkut vainajat on saatettu haudata ilman arkkua, mutta pääsyy ”arkuttomuudelle” lienee huonosti orgaanista säilyttävä maaperä.

Tourusen arkeo-osteologisen raportin (2002) mukaan kerroksista 3 ja 4 löytyi hyvin niukasti luuta. Viidennessä ja kuudennessa kerroksessa oli runsaasti huonokuntoisia, melko ehjiä luita. Luiden perusteella sotkeutuneiden pintakerrosten alla oli vähälöytöinen kerros, ja varsinainen hautauskerros alkoi 5. kerroksessa. Löytyneiden hautavärjäymien perusteella voitiin todeta, että hautauksia oli alueella 1 varmasti jo 30 cm syvyydestä ulottuen ainakin 65 cm asti ja todennäköisesti hieman syvemmälle eli hautauksia oli varmasti ainakin kerroksissa 3-6. Hautaukset keskittyivät ruskean hiekkakerroksen alaosiin ja vaalean hiekan laikkuja sisältävän ruskean hiekkakerroksen yläosiin. Hautaussyvyys alueella 2 oli vaalean hiekan pinnassa, 40-60 cm maanpinnan tasosta.

8.2. Maakerrokset

Liliuksen kaivanto täyttöineen (M1) pystyttiin pääosin määrittämään. Tutkimuksissa havaittiin, että kahdeksankulmaisen kirkon itämuurin kohdalla kaivannon leveys on ollut 2 m ja kaakkoisviisteen kohdalla noin 2,60 m. Etelämuurin kohdalla kaivanto on todennäköisesti ollut vähintään 2 m, vaikka arkeologisesti sitä ei voitukaan havaita; alueella ei ollut havaittavissa selkeästi sekoittunutta maata tai resentejä löytöjä. Näyttäisi siltä, että kaivanto on korkeintaan aivan pintaosastaan ollut Liliuksen (1962) ilmoittaman 3 m levyinen, muutoin kavennut melko jyrkästi kirkonrauniota kohti mentäessä. Valon ja Hirvosen mittapiirros (Pyhän Laurin kirkonraunio 1:50. Mittausdokumentointi 5.9.1995. MV RHO:n topogr. arkisto) kirkkoa ympäröivistä maavallien sijainnista tukee havaintoja. Tutkitulla alueella kaivannon syvyys nykyisestä maanpinnasta oli noin 60-80 cm.

Yksiköt M2, M3 ja M4 ovat mahdollisesti hautakaivannon täyttömaita (sekoittunut maa, itä-länsi-suuntaus). Lisäksi M3 ja M4:ssä oli hieman maatonutta puuta, joka viittaisi itse hau-

taukseen. Yksikköjen alta ei kuitenkaan selkeästi tullut tummaa värjäymää tai luita. M5 on mahdollisesti lapsen hautaus, samanlainen kuin H21.

8.3. Rakenteet

Alueella 1 oli kaksi kivirakennetta R1 ja R2. R1 on osa kahdeksankulmaisen kirkonraunion perustusten maanalaista anturakiveystä. R2 on todennäköisesti suorakulmaisen runkokuoneen perustuksen jäännös.¹⁰

R2:n esiin kaivetun itäsivun pituus oli noin 3,5 m, eteläsivun pituus 4,5 m. Kylmämuuratusta perustuksessa oli käytetty lohko- ja luonnonkiviä. Eteläsivulla oli 2-3 kivikertaa, itäsivulla voitiin todeta vain yksi kivikerta. Itäsivu oli vaurioitunut myöhemmän (ainakin vuoden 1962) toiminnan vaikutuksesta; vain kaksi, mahdollisesti kolme kiveä oli alkuperäisellä paikallaan.

Perustusten ulkoreuna oli noin 0,3 m kahdeksankulmaisen kirkonraunion eteläisen muurin ulkopuolella ja todennäköisesti länsipäässä sukeltaa sen alle. Itäsivulla perustusten linjaus on todennäköisesti kulkenut noin metrin itämuurin ulkopuolella. Vertaa esim. Kartta 1 ja 14. Liliuksen (1962) tutkimusten perusteella R2:n pitäisi jatkua kirkonraunion itämuurin ja koillisviisteen kulmasta saman verran pohjoisen suuntaan (noin 4 m) ja kääntyä länteenpäin liittyen kirkonraunion pohjoisseinästä lähtevään kivistä kiviriviin.

Liliuksen kuvauksen (1962) mukaan kirkon itämuuria olisi säilynyt 140 cm ja pintamuuria olisi säilynyt n. 80-100 cm, yhden kivikerran verran ja hän sanoo: ”yläpuoleinen osa muurista on ydinmuuria.” Itäseinällä olisi erittäin vahva anturamuuri ja sen korkeus olisi 150 cm. Mitä Lilius varsinaisesti anturamuurilla tarkoittaa, jää epäselväksi. Jos kirkonraunion anturamuurilla tarkoitetaan varsinaisesta seinälinjasta ulospäin työntyvää, maanalaiseksi tarkoitettua perustusrakennetta, kaivanto 2 olisi edellisen kuvauksen perusteella jäänyt aivan liian matalaksi. Kuitenkin kaivauksen aikana todettiin, että selkeä M1 eli Liliuksen kaivanto täyttöineen saatiin kaivettua kaivanto 2:n kohdalla pohjaan ja alta tuli koskematonta tiivistä ruskeaa hiekkaa. Myös (resentit) löydöt loppuivat.

Vuoden 2002 tutkimusten perusteella näyttäisi siltä, että kahdeksankulmaisen kirkonraunion anturamuurissa ei ole kuin yksi kivikerta eli se ulottuisi seinämuurin alaosasta vain maksimissaan noin 50 cm syvyyteen saakka. Jos siinä olisi ollut useampia kivikertoja, niiden olisi pitänyt löytyä. Lisäksi huomattakoon, että Lilius (1962) esim. etelämuurin kohdalla toteaa, että anturan (anturamuurin) korkeus on 20-40 cm.

¹⁰ Kahdeksankulmaisen kirkon perustamista varten ei ole tarvinnut rakentaa suorakulmaista anturaa tai perustuksia. Myös viisteen kulmiin tai keskelle rakennetut tukipilarit ja niitä varten tehdyt perustukset ovat epätodennäköinen vaihtoehto.

Alueella 2 voitiin todeta, ettei kahdeksankulmaiseen kirkkoon ole rakennettu kivistä asehuonetta; merkkejä perustuksista tai niiden jäänteistä ei ollut. Alueelta löydettiin yksi varma paalunsija R3 ja kaksi mahdollista paalunsijaa R5 ja R6, mutta niiden ajoitus ja liittyminen kirkolliseen toimintaan on epävarmaa. Alueen 1 R4 ja R7 voivat olla myös viite jonkinlaisesta paalurakenteesta.

8.4. Löydöt

Löydöt eivät tulleet selkeästi minkään hautauksen yhteydestä.

8.5. 1997 koekuopat

Tutkituille alueille olisi pitänyt osua kolme vuoden 1997 tutkimusten koekuoppaa: Alueen 1 profiiliin kuoppa 54/82 (54/81) ja alueelle 2 kuopat 48/69 ja 48/61. Alueen 1 kuoppa näkyikin profiilissa, mutta sen todettiin sijaitsevan ruudun 55/82 kohdalla. Muita kuoppia ei havaittu.¹¹

Vuoden 1997 koeruuduista vain kirkon sisälle tehty koeoja ja 1998 - 2000 tutkimusalueille osuneet ruudut on em. ruudun lisäksi pystytty jälkepäin paikantamaan (Ks. Kartta 29). Vuoden 2002 kokemusten perusteella muut 1997 koeruudut saattavat sijaita jossain ilmoitetun ruudun lähistöllä. Lisäksi todettakoon, että suuri osa 1997 tutkimusten koeruuduista on jäänyt liian mataliksi (20-40 cm), jotta päätelmiä kirkkomaan laajuudesta ja hautausten sijainnista voitaisiin tehdä. Myös H1:n löytyminen kirkon eteläpuolelta on osoitus tästä.

8.6. Tilanne kaivausten lopussa

Rakenteiden tutkimisen osalta tavoitteet saavutettiin, mutta muutoin alue 1:n kaivamista ei saatu päätökseen. Se jäi tasoon 5,5. Yksiköt H14, H16-18, H22, H23 M3, M4 ja R7 jäivät osaksi tai kokonaan kaivamatta. Lisäksi H3:n pohjoispuolelta on todennäköisesti tulossa esiin hautaus.

Alue 2 saatiin tutkittua pohjaan saakka.

Jatkossa aiheellista olisi tutkia kirkonraunion etelämuurin ja lounaisviisteen perustuksien luonnetta. Onko siellä säilynyt vanhemman perustuksen jäänteitä, eroako rakennustekniikka jotenkin kirkonraunion perustuksista ja sukeltaako perustusten linjaus todellakin kahdeksankulmaisen alle? Kirkon sisäosia tutkittaessa olisi myös tarkistettava, löytyykö sieltä jäänteitä kahdeksankulmaista kirkkoa vanhemmista rakenteista. Lisäksi aiheellista olisi hetimiten tarkistaa mahdollisen mittavirheen laatu ja jatkaa alueen kartoittamista.

¹¹ Vuonna 1997 koordinaatisto luotiin vaaituskojeen, kompassin ja mittojen avulla ja takymetrin kanssa paikalle palatessa mittavirheiden toteaminen onkin todennäköistä.

9. Analyysit

9.1. Arkeo-osteologinen raportti

Katso liitteissä Tourusen arkeo-osteologinen raportti.

9.2. Makrofossiilianalyysi

Mia Lempiäinen tekee makrofossiilianalyysin osana pro gradu-työtään. Analyysiraportti liitetään itsenäisenä osana myöhemmin Turun yliopiston arkeologian oppiaineen topografiseen arkistoon.

9.2. Radiohiiliajoitukset

H3:sta ja H15:sta teetetyt ajoitukset antoivat valitettavasti laajan käyrän; Poz-1256; 335 ± 45 BP Cal. AD 1460-1670, 15 Poz-1254; 310 ± 30 BP Cal. AD 1450-1660 (Ks. liitteistä radiohiiliajoitusraportti.)

10. Lopuksi R2:n tulkinnasta ja ajoituksesta

Vaikka Liliuksen havainnot kahdeksankulmaista kirkkoa vanhemmasta rakenteesta osaksi pitivätkin paikkansa; rakenne jatkui metrin sijasta noin neljä metriä itämuurin kulmasta etelään, suorakulmaisen perustuksen jäännöksen löytyminen ei kuitenkaan kumoa Hiekkasen esitystä (Ks. luku Tutkimushistoria).

Kirjallisten lähteiden perusteella (Ks. luku Historialliset taustatiedot) voitaneen haaruroida, että Hämeenkoskella on voitu rakentaa kivistä kirkkoa 1400-luvun lopussa, 1500-luvun alussa.¹² Kirkko on todennäköisesti ollut huonossa kunnossa (ehkä routivan maaperän vuoksi) jo vuonna 1597 ja jäänyt käytöstä 1600-luvun puoliväliin mennessä, mahdollisesti vähän aikaisemminkin, kun pitäjään saatiin uusi kirkko. Varmaa siis on, että kivikirkko on ollut raunioina vuonna 1748.

Jos ajatellaan, että keskiajan lopulla rakennettu kivikirkko olisi ollut kahdeksankulmainen Pyhän Laurin kirkko, stratigrafian periaatteiden mukaan suorakulmainen perustus on luonnollisesti sitä vanhempi. Mutta kuinka paljon vanhempi? Olisiko Koskella rakennettu kivikirkko jo 1400-luvun alkupuolella, tämänhetkisen käsityksen mukaan muuta Hämettä paljon aikaisemmin? (ks. mm. Hiekkänen 1994; 2000, 69-84) Olisiko kirkko ollut käytössä, tuhoutunut tai purettu ja jo keskiajan lopulla, mahdollisesti Rengon tai Tuomiokirkon Kaikkien Pyhien kappelin esimerkin mukaan (ks. esim. Hiekkänen 1993, 66) tilalle olisi rakennettu kahdeksankulmainen kirkko? Vai onko tuho seurannut hetimiten rakennuksen valmistumisen jälkeen 1400-luvun lopulla ja 1500-luvun

¹² Tietysti Jeppe on voinut liikkua Kurjalassa myös kellarinmuurauspuuhissa.

alkupuolella olisi pystytty rakentamaan vielä uusi, kahdeksankulmainen kirkko? Vai rakennettiinko paikalle, ainakin ennen vuotta 1597, suorakulmainen, kivinen runkokuone, joka sittemmin kulmistaan (sekä kattorakenteineen ja mahdollisine puisine tynnyriholveineen) purettiin ja muutettiin kahdeksankulmaiseksi, ja tämä kirkko olisi jäänyt pois käytöstä 1650 mennessä?

Todennäköisempi vaihtoehto kuitenkin lienee, että rakennussuunnitelmat muuttuivat jo rakentamisen alettua ja esimerkiksi muurarimestari Jeppe, Kurjalan kartanon isännän toiveesta päättikin rakentaa erikoisen, pohjakaavaltaan kahdeksankulmaisen kirkon, jonka perustuksissa saatiin käyttää jo rakennettuja perustuksia hyväksi, mutta jonka suuntausta muutettiin jonkin verran. Tähän viittaisi se, että löytyneen rakenteen eteläsivun linja kulkee kirkonraunion itäpäässä noin 0,3 m sen ulkopuolella ja jos se seuraa samaa linjaa myös kirkonraunion länsipäässä, rakenne todennäköisesti menee osittain sen muurin alle. Myös rakenteen itäsiivu on todennäköisesti ollut noin metrin itämuurin ulkopuolella. Tämä ei liene mahdollista, jos suorakulmaisen ja kahdeksankulmaisen kirkon muurit, viisteitä lukuun ottamatta, olisivat samaa muuria ja seisoisivat kokonaan samoilla perustuksilla. Perustusten yhteydessä ei myöskään ollut jälkiä laastista, mikä voi viitata siihen, ettei rakentaminen olisi edennyt perustuksia pidemmälle (Hiekkasen huomio 26.6.2002). Lisäksi jos suorakulmainen kirkko olisi rakennettu valmiiksi, olisi raunioiden eteläpuolelta voinut olettaa myös kivisen asehuoneen jäännöksiä löytyvän.

Kivisen asehuoneen puuttuminen saattaa olla todiste jopa siitä, että kahdeksankulmaisen kirkon rakentaminen jäi kesken (ks. esim. Hiekkanen 1994, 253-254; 2003, 57-76). Kesän 2002 tutkimukset toivat siis mahdollisesti lisän keskenjääneiden kirkkojen joukkoon.

Tämän hetkisten tutkimustulosten valossa voidaan esittää, että Koskelle ainakin suunniteltiin rakennettavaksi tavallinen, keskiaikainen runkokuoneeltaan suorakulmainen kirkko. Mahdollisesti jo perustusten rakentamisen yhteydessä tai sen jälkeen rakennussuunnitelmia muutettiin ja tilalle muurattiinkin pohjakaavaltaan kahdeksankulmainen kirkko, joka jäi pois käytöstä 1600-luvun ensimmäisen puoliskon aikana. Asehuoneen puuttumisesta päätellen sitä ei saatu kokonaan valmiiksi.

Turussa, 14.3.2003

FM Tanja Ratilainen

Lähteet:

Hiekkänen, Markus, 1987. *In Formam octangularem exstructum –Rengon kirkon pohjakaava*. Muistomerkki. Kirjoituksia Antero Sinisalolle. Sivut 39-50.

Hiekkänen, Markus, 1990. *Den oktagonala kyrkan i Rengo och andra polygonala byggnader i det senmedeltida Finland*. Hikuin 17: 247-254.

Hiekkänen, Markus, 1993. Rengon historia. Esihistoria ja kirkon historia. Jyväskylä.

Hiekkänen, Markus, 1994. *The Stone Churches of the Medieval Diocese of Turku. A Systematic Classification and Chronology*. Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja 101. Helsinki.

Hiekkänen, Markus, 2000. *Hämeen ja Satakunnan keskiaikaiset kivikirkot*. Ristin ja Olavin kansaa. Keskiajan usko ja kirkko Hämeessä ja Satakunnassa. Toimittaneet Marja-Liisa Linder, Marjo-Riitta Saloniemi, Christian Krötzl. Sivut 69-84.

Hiekkänen, Markus, 2003. *The Reformation and Unfinished Churches in Finland*. The Archaeology of Reformation c. 1480-1580. Edited by David Gaimster and Roberta Gilchrist. Maney Publishing. Leeds. (Painossa).

Jurva, Aura, 1999. Kosken pitäjän vaihteita. Näköispainos, joka ilmestynyt vuonna 1942. Saarijärvi. Lindberg, Carolus, 1935. Suomen kirkot. Maamme kirkkorakennuksia käsittelevä tietoteos. Helsinki.

Niitemaa, Vilho, 1955. Hämeen historia I. Esihistoria ja keskiaika. Hämeenlinna.

Wallin, Väinö, 1894. *Kertomus Hollolan kihlakunnan muinaisjäänöksistä*. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja XIV: 177-238.

Arkistolähteet:

Kirkkomaan kartta. Lind, Anders. 1773. Hämeenlinnan maanmittaustoimiston arkisto.

Suomen muinaismuistoyhdistyksen viides taidehistoriallinen tutkimusretki. 1892. Hackman, Alfred. Museoviraston Kulttuurihistorian topografinen arkisto

Kaivauskertomukset:

1962, Henrik Lilius, Museoviraston Rakennushistorian osaston topografinen arkisto

1997, Miikka Kumpulainen, MV RHO:n topogr. arkisto

1998, Tanja Ratilainen, MV RHO:n topogr. arkisto

1999, Virva Lompolo, MV RHO:n topogr. arkisto

2000, Anu Kehusmaa, MV RHO:n topogr. arkisto

2001, Leo Paljärvi, Turun yliopiston arkeologian topogr. arkisto

Mittapiirroksat:

Pyhän Laurin kirkonraunio, pohja 1:100. Hirvonen, T. ja Valo, A., Mittausdokumentointi 5.9.1995, piirtänyt Hirvonen, T. 21.8.1996. MV RHO:n topogr. arkisto

Pyhän Laurin kirkonraunio, asemapiirros 1:200. Hirvonen, T. ja Valo, A. Mittausdokumentointi 11.9.1995. MV RHO:n topogr. arkisto

Pyhän Laurin kirkonraunio 1:50. Valo, A. ja Hirvonen, T.. Mittausdokumentointi 5.9.1995. MV RHO:n topogr. arkisto

Ajoitusseleste nro 2000-31. 2000. Kankainen, Tuovi. Geologian tutkimuskeskus, Radiohiililaboratorio, Espoo.

Arkistoimattomat lähteet:

1999, Särkiö, Pekka Särkiö. Virva Lompololle osoitettu kirje, päiv. Lahdessa 16.7.1999. Allekirjoittaneen hallussa.

2001, Hiekkänen, Markus. Kauden 2002 tarkennettu tutkimusohjelma Hämeenkosken kunnantalolla 13.9.2001 pidettävää kokousta varten. Allekirjoittaneen hallussa.

Löydöt, jotka otettiin talteen Hämeenkosken Pyhän Laurin kirkon raunioalueen tutkimusten 10.6-5.7.2002 yhteydessä kirkonraunion kaakkoisviisteen ulkopuolen kaivausalueelta ja etelämuurin ulkopuolen koeojasta. Löytö TYA795:21 on löydetty vuoden 2001 tutkimusten yhteydessä.

Kaivausjohtajana toimi FM Tanja Ratilainen.

Löydöt on pääosin luetteloinut FM Auli Tourunen. Nauloista luetteloiitiin vain esimerkkikappaleet. Ihmisluita, resentejä eläinten luita ja resentejä löytöjä ei luetteloitu kokoelmiin. Rahat on luetteloitu Rahakammion päänumerolle 2002038:1-3. Löydöt on konservoinut Ars Longan Lena Wikstöm. Luulöydöt on analysoinut FM Auli Tourunen.

Alkuperäinen kaivauskertomus karttoineen ja liitteineen on Turun yliopiston arkeologian oppiaineen topografisessa arkistossa.

- 1 Solki 1 kpl 8,3 g
Pituus 30 mm; leveys 24,1 mm
Pyöreä/soikea rengassolki, jonka neula irronnut.
x1 54,74
y1 80,6
z1 111,31
Alue 1; Kerros 5
- 2 Naula 1 kpl 10,6 g
Pituus 86,8 mm
Takonaula. Varren poikkileikkaus neliö, kanta suorakaiteenmuotoinen, yhtä leveä kuin varsi, mutta pitempi. Kannan pituus 21,1mm, leveys 10,3 mm.
x1 52,32
y1 78,56
z1 111,73
Alue 1; Kerros 1
- 3 Naula 1 kpl 5,4 g
Pituus 104,4 mm
Takonaula. Varren poikkileikkaus suorakaiteen muotoinen, kanta pieni ja pyöreä. Kannan halkaisija 10,6 mm.
x1 52,12
y1 80,69
z1 111,48
Alue 1; Kerros 2

- 4 Naula 1 kpl 10,2 g
Pituus 31,5 mm
Hevosenkänäula. Varsi litteä, samoin kanta. Varsi ja kanta litistetty eri suunnissa, eroa noin 90 astetta. Kannan pituus 15,1 mm ja kannan leveys 5,6 mm.
x1 56,8
y1 81,29
z1 111,37
Alue 1; Kerros 5
- 5 Naula 1 kpl 10,2 g
Pituus 55,9 mm
Takonaula. Varren poikkileikkaus neliö, kanta suorakaiteenmuotoinen. Kannassa näkyvissä ristinmuotoinen kohouma, ilm. taontatekniikasta syntynyt. Kannan pituus 17,4 mm ja kannan leveys 15,4 mm.
x1 48,95
y1 61,4
z1 112,16
Alue 2; Kerros 1
- 6 Naula 1 kpl 16,4 g
Pituus 97,3 mm
Takonaula. Varren poikkileikkaus suorakaiteen muotoinen (lähes neliö), kanta suorakaiteenmuotoinen ja yhtä leveä kuin varsi mutta pitempi. Kannan pituus 13,4 mm, leveys 8,3 mm.
x1 48,96
y1 61,48
z1 112,17
Alue 2; Kerros 1
- 7 Naula 1 kpl 19,3 g
Pituus 84 mm
Takonaula. Varren poikkileikkaus neliö, kanta suorakaide pyöritynein kulmin, toisesta päästä leveämpi kuin toisesta. Kannan pituus 25,3 mm ja kannan leveys 19,7 mm.
x1 48,51
y1 63,85
z1 112,06
Alue 2; Kerros 3
- 8 Naula 1 kpl 7,9 g
Pituus 33,8 mm
Takonaula. Varren poikkileikkaus suorakaide, kanta suorakaiteen muotoinen. Kannassa näkyvissä heiko T:n mallinen kohouma, ilm. taontatekniikasta johtuva. Kannan pituus 18,2 mm ja kannan leveys 15,7 mm.
x1 48,21
y1 70,57
z1 111,84
Alue 2; Kerros 4

- 9 Helmi 1 kpl 1,1 g
Musta reiällinen kiiltävä lasihelmi, pinnassa samansuuntaisia naarmuja.
Halkaisija 9,5 mm.
x1 54,43
y1 78,84
z1 111,63
Alue 1; Kerros 1
- 10 Helmi 1 kpl 1,4 g
Musta reiällinen kiiltävä lasihelmi, hieman naarmuttunut pinta.
Halkaisija 9,9 mm.
x1 53,59
y1 81,28
z1 111,41
Alue 1; Kerros 3
- 11 Pronssimuru 2 kpl 0,2 g
Kaksi murua pronssia.
x1 56,68
y1 81,01
z1 111,41
Alue 1; Kerros 5
- 12 Metalliesine 1 kpl 30,5 g
Mahdollisesti koristekupura, jossa kiinnityskoukku. Toiselta puolelta kovera, toiselta kupera rautamöykky, jonka alapinnassa nystyjä. Ks. Konservointiraportti.
x1 55,18
y1 81,82
z1 111,36
Alue 1; Kerros 5
- 13 Solki? 1 kpl 7,2 g
Litteä rautamöykky, mahdollisesti pieni solki.
x1 54,59
y1 79,89
z1 111,21
Alue 1; Kerros 5
- 14 Lasi 1 kpl 1,6 g
Palanutta vaaleanvihreää lasia. Seulasta.
x1 55
y1 81
Alue 1; Kerros 1

- 15 Lasi 1 kpl 1,7 g
Vihreää palanutta lasia.
x1 57,02
y1 81,3
z1 111,48
Alue 1; Kerros 3
- 16 Keramiikka 1 kpl 2,9 g
Lasittamatonta, karkeasekoitteista, huokoista, ruskeaa
"rautaukautistyyppistä" keramiikkaa. Mahdollisesti kylkipala, mutta vain
toinen pinta säilynyt. S-profilista.
x1 51
y1 75,66
z1 111,63
Alue 1; Kerros 5
- 17 Keramiikka? 1 kpl 2,7 g
Karkeasekoitteista, huokoista, punaisen ruskeaa. Ei kumpaakaan pintaa.
Voi olla jopa tiiltä. Savitiivistettä?
x1 52
y1 77
Alue 1; Kerros 2
- 18 Pii 1 kpl 1,8 g
Todennäköisesti tuluspiin palanen. Puolikuun muotoinen, lähes
suorasivuinen pala piitä, jonka toinen lape lähes kauttaaltaan sileä.
Kaarevassa osassa karkeaa retussia, "kuin kaavin".
x1 51,83
y1 78,19
z1 111,33
Alue 1; Konteksti M2; Kerros 5
Löydetty tason 4 pinnasta.
- 19 Kuona 1 kpl 52,6 g
Kuonaa. Todennäköisesti kuonaantunutta tiiltä.
x1 51
y1 77
Alue 1; Kerros 1
- 20 Kuona 3 kpl 61,6 g
Kuonaa. Todennäköisesti kuonaantunutta tiiltä tai lasia.
x1 48
y1 66
Alue 2; Kerros 3

21 Pronssilevy 2 kpl 3 g

Kaksi pientä pronssilevyn palaa. Löydetty vuoden 2001 tutkimuksissa.

x1 65,76

y1 96,93

z1 110,82

Kerros 6

Löydetty tason 5 pinnasta.

RAHALUETTELO

HÄMEENKOSKI, PYHÄN LAURIN KIRKON RAUNIOALUE 2002

Rahat tunnistanut Rahakammion tutkija Tuukka Talvio

Rahakammio 2002038:

Nro	Alue	X	Y	Z	kerros	Konteksti	Materiaali	Kuvaus
1	1	53	79	seula	1		kupari	Ruotsi, Kaarle IX, 1/6 äyriä, SM 1666.
2	2	48,12	69,82	112,01	1			Ruotsi, Ulrika Eleonora, 1 äyri KM 1720? (Lyöty hätärahan "Wett och wapen" päälle).
3	1	55,46	80,19	111,27		M3	hopea	Liivinmaa, Tartto, piispa Johannes II Bertkow (1473-85), penninki (Haljak 1997, n:0 306)

LUUT (ei luetteloitu kokoelmiin)
HÄMEENKOSKI, PYHÄN LAURIN KIRKON RAUNIOALUE 2002

LuuID	alue	x	y	kerros/z	konteksti	laji	LuuElementti	LuunOsa	puoli	frag	paino	ikä	epifyysi	Muuta
1	1			0		ihminen	cranium			1	12,1			päälakea
2	1			0		ihminen	cranium	maxilla		1	15,3			dx maxilla, I1VCPm1Pm2M1M2P
3	1			0		ihminen	cranium	temporale		1	20,2			Eli M3 vielä tiiviisti leuassa. M1/M2 tuskin lainkaan kuluneet.
4	1			0		eläin	scapula	cav.glen.	dx	1	27,5	juveni	open	dx temporale, pars petrosa, proc. mastoideus.
5	1			0		eläin	costa	prox		1	7,5	juveni	open	Sus scrofa. Sahattu poikki nykyaikaisella sahalla.
6	1			0		eläin	tibia	diaf		1	7,6			Pieni ungulaatti. Molemmat päät sahattu nykyaikaisella sahalla.
7	1			0		eläin	costa	diaf		1	6,5			Suuri ungulaatti. Sahattu nykyaikaisella sahalla.
8	1			0			indet			4	4,7			
9	2			0		eläin	humerus	diaf		1	12,0			Sus scrofa, pureksittu prox diafyysi.
10	2			0		eläin	humerus	diaf		1	3,4			Pieni ungulaatti, pureksittu dist diafyysi.
11	2			0			indet			1	1,5			
12	1	51	74	1		eläin	radius			1	0,9	adult	fused	Resentti linnunluu.
13	1	53	77	1		eläin	humerus	diafyysi		1	64,4			Bos taurus. Molemmat päät sahattu nykyaikaisella sahalla.
14	1	53	77	1			indet			3	1,3			
15	1	54	78	1		eläin	vert lumb	arcus		1	0,6			pieni ungulaatti
16	1	54	78	1			indet			3	8,2			
17	1	55	78	1		eläin	ph 1	dist		1	2,7	juveni	open	Sus scrofa, prox epi puuttuu.
18	1	55	78	1		eläin	Mp	dist diaf meta		1	1,8	juveni	open	Sus scrofa.
19	1	55	78	1		eläin	Radius	diaf		1	9,0			Sus scrofa, molemmat päät sahattu nykyaikaisella sahalla.
20	1	56	78	1			indet			3	4,4			
21	1	51	79	1		eläin	femur	diaf		1	4,4			ovis/capra
22	1	53	79	1		ihminen	dentess	M1/2, max		1	1,3			Lievää kulumista, kahden cuspin dentiini näkyy.
23	1	54	79	1		ihminen	humerus	disfyysi		4	38,9			neljässä osassa
24	1	54	79	1		ihminen	radius	prox, diaf		2	4,5	adult	fused	Prox pään pala ja diafyysin pala
25	1	54	79	1		ihminen	cranium			2	4,7			toinen otaksuttavasti occipitalesta
26	1	54	79	1		ihminen	ossa longa			9	31,6			
27	1	54	79	1			indet			53	19,5			Tod.näk. ihmistä
28	1	54	79	1		eläin	ph 1			1	39,1	adult	fused	Equus caballus. GL 84,3 mm
29	1	55	79	1		ihminen	atlas			2	1,1			Massa lateralista ja fovea dentistä.
30	1	55	79	1		ihminen	dentess	C max	dx	1	1,1			Hieman kulunut.
31	1	56	79	1		ihminen	cranium			35	79,0			mm. dx temporale, orbita, zyg ja päälakea palasia
32	1	56	79	1		ihminen	vert cerv	arcus		1	0,3			
33	1	56	79	1		ihminen	dentess	M, Pm, C		11	2,6			5 M (2 frag), 3 Pm (sekä max&mand), 3 C. Osa kulumattomia, C & 1 M kulunutta vähän. Pelkät kruunut, ei juuria.
34	1	56	79	1		eläin	costa	diaf		1	2,0			Sus scrofa, sahattu nykyaikaisella sahalla
35	1	56	79	1		eläin	dentess			1	0,1			pala dentiiniä
36	1	57	79	1			indet			2	3,6			
37	1	52	80	1		eläin	humerus	diaf		1	3,1			pala dist diaf, pieni ungulaatti.
38	1	52	80	1		eläin	vert cerv			3	2,9	juveni	open	O/C. Kolme palaa kahdesta eri nikamasta.
39	1	52	80	1			indet			2	0,8			
40	1	55	80	1		ihminen	dentess	M2/3 max		1	1,2			Lievästi taurodonttinen
41	1	55	80	1		ihminen	cranium	temporale	sin	1	5,3			pars petrosa
42	1	55	80	1		eläin	dentess	Pm		1	0,2			O/C
43	1	55	80	1			indet			5	2,2			
44	1	56	80	1		eläin	ph 1			1	5,2	juveni	closing	Sus scrofa
45	1	56	80	1		eläin	atlas			1	7,1			O/C
46	1	56	80	1			indet			4	4,0			
47	1	57	80	1		eläin	vertebra	arcus		2	3,8			Toinen suuresta, toinen keskikokoisesta ungulaatista.
48	1	57	80	1			indet			3	2,1			
49	1	53	81	1			indet			2	2,1			
50	1	54	81	1		eläin	ph 2			1	2,9	adult	fused	Sus scrofa
51	1	55	81	1			indet			8	2,9			Kolme palanutta ja viisi palamatonta frag.
52	1	56	81	1		eläin	dentess	pd 2/3 max		1	1,2			Bos taurus eli vasikka.
53	1	57	81	1		eläin	ossa longa			2	16,6			suuri ungulaatti
54	1	57	81	1		eläin	vertebra	corp		1	1,4	juveni	open	Pieni pala suuren ung nikaman metaa, sahattu pala.

55	1	57	81	1		eläin	Ci			1	1,8				Sus scrofa, puolikas
56	1	57	81	1			indet			7	10,3				Nämä kyllä melko lailla varmoja eläimiä.
57	1	51	73	2		eläin	ph 1			1	18,5	adult	fused		Equus caballus. GL (noin) 69,9 (kulunut).
58	1	51	73	2		eläin	costa	diaf		1	2,1				Suuri ungulaatti
59	1	52	77	2		eläin	indet			1	2,5				Coru O/C ?
60	1	54	79	2		ihminen	dentés	M1, I		5	4,4				Yläleuan dx M123 ja yksi Mkruunu. M1 dentiini näkyy hieman, M2+3 ei. I mand.
61	1	54	79	2		ihminen	cranium			9	7,0				Päälaakea
62	1	54	79	2		ihminen	indet			68	11,1				Muutama tod.näk. Pitkän raajan luun pala.
63	1	56	79	2		ihminen	metacarpus	diaf+dist		6	3,6	adult	fused		kaksi diaf frag, kaksi dist frag, kaksi prox? Frag
64	1	56	79	2		eläin	dentés	M1+Pm		5	5,2				4 frag (samasta) M max, 1 Pm max
65	1	56	79	2		eläin	os coxae	ilium		1	1,7				O/C, sahattu nykyaikaisilla sahalla.
66	1	56	79	2			indet			13	2,1				
67	1	54	80	2		ihminen	dentés	M1/2 max		1	1,0				kulunut, mutta ei dentinejä esillä.
68	1	55	80	2		eläin	tibia	diaf	dx	1	12,1				Sus scrofa
69	1	55	80	2		eläin	ossa longa			4	11,6				kaksi femuria, kaksi ossa longaa
70	1	56	80	2		eläin	dentés	Pm max		1	0,1				O/C
71	1	57	80	2		ihminen	dentés	M,Pm?		2	1,6				M pelkkä kruunu, ei dentiiniä paljaana,Pm? kulunut kuopalle
72	1	57	80	2		ihminen	cranium			4	5,7				
73	1	57	80	2			indet			6	5,9				
74	1	51	81	2		eläin	humerus	dist		1	3,7				Keskikokoinen eläin. Pahasti kulunut.
75	1	56	81	2		ihminen	dentés	M		2	1,4				Kaksi kulumatonta molaaria, vain kruunut.
76	1	56	81	2			indet			2	1,4				
77	1	51	82	2		eläin	costa	diaf		1	6,0				Suuri ungulaatti
78	1	51	82	2			indet			1	3,1				
79	1	54	79	3			indet			13	8,9				Todella huonokuntoista, murenevaa.
80	1	56	79	3		ihminen	dentés	Pm		1	0,3				Pelkkä kruunu.
81	1	57	79	3		ihminen	dentés	m/M, I		5	3,0				Kaikki juurettomia. Ilm. 2 m ja 2 M, I.
82	1	57	79	3		ihminen	cranium	temporale, pars petrosa		1	1,4				hyvin kulunut, lapsen?
83	1	56	80	3		ihminen	dentés	m/M		2	0,9				kulunut m ja kulumaton M, molemmat pelkkiä kruunuja.
84	1	56	80	3			indet			4	5,0				Osa ainakin ihmisluuta.
85	1	57	80	3		ihminen	dentés	Pm,M		2	0,9				Pelkkiä kruunuja.
86	1	57	80	3			indet			16	1,5				Todella pientä silppua.
87	1	54	81	3		ihminen	dentés	M		5	0,4				Hajonneita kruunuja.
88	1	57	81	3		ihminen	dentés	M		3	2,0				Pelkät kruunut.
89	1	55	79	4		ihminen	cranium			1	2,6				
90	1	56	79	4		ihminen	dentés	M		2	1,6				Pelkät kruunut.
91	1	56	79	4			indet			36	14,4				Todella huonokuntoista, murenevaa ja haperoa.
92	1	56	80	4		ihminen	dentés	I		2	1,3				Toinen yläleuasta, toinen alaleuasta.
93	1	56	80	4		ihminen	cranium	temporale, pars petrosa		1	1,0				Todella kulunut.
94	1	56	80	4			indet			2	1,4				
95	1	51	73	5			indet			1	0,1				Palaneen luun fragmentti.
96	1	56	79	5		ihminen	tibia	diaf	sin	1	55,1				Haudasta 15?
97	1	56	79	5		ihminen	os coxae			3	33,9				Ainakin yksi frag sin. Haudasta 15?
98	1	56	79	5			indet			33	9,1				Murentuvaa silppua.
99	1	54	80	5		ihminen	dentés	M,Pm, I		3	1,0				Pelkät kruunut.
100	1	54	80	5		ihminen	ph 3			1	0,1				Pieni frag vain.
101	1	55	80	5			indet			9	0,1				Aivan pientä silppua.
102	1	56	80	5		ihminen	dentés	M3 max, I, M		2	1,8				M3 kulumaton, I kulunut, dentiini näkyy, pieni pala M:n kruunua.
103	1	56	80	5		ihminen	Ph 1, mandis	diaf		1	0,8				Hyvin huonossa kunnossa, pelkkä kuori.
104	1	56	80	5		ihminen	tarsi	cuneiforme III	sin	1	1,3				Hauta 15?
105	1	56	80	5		ihminen	radius/ulna	diaf		1	3,8				Todella huonossa kunnossa, hilseillee.
106	1	56	80	5			indet			7	1,9				Pääasiassa radius/ulnasta hilseilleitä paloja?
107	1	56	80	5		ihminen	dentés	M,Pm max		3	2,8				M1 ja M2, Pm.Kaikki max. Juuria vähän jäljellä, eivät kuluneet dentiiniin saakka.
108	1	56	80	5		ihminen	humerus	diaf	sin	1	101,2				Hyvin huonossa kunnossa. Hauta 15?
109	1	56	80	5		ihminen	femur	diaf		3	55,4				Eivät kaikki välttämättä samasta luusta, huonokuntoisia.
110	1	56	80	5			indet			15	12,0				
111	1	54	81	5		ihminen	dentés	M		1	0,5				Pelkkä kruunu.
112	1	54	81	5			indet			1	0,2				
113	1	55	81	5		ihminen	dentés	M		2	1,0				Pelkät kruunut, toinen syöpynyt/kulunut emalin läpi, toinenkin kulunut dentiiniin.
114	1	55	82	5		ihminen	dentés	M, Pm		4	2,1				M1-3 ja Pm mand? Voisi olla samasta leuasta, yksi M kulunut selvästi dentiiniin asti, toinen vähän, kolmas tuskin ollenkaan.
115	1	56	80	taso 5			indet			4	0,1				Mitättömiä paloja.
116	1	57	80	taso 5		ihminen	dentés	M, max		1	1,2				M1/2, juuria vähän, kulunut muttei dentiiniin.
117	1	51	81	taso 5		ihminen	dentés	M		1	0,9				Pelkkä kruunu, kulunut muttei dentiiniin.

179	1			Hauta 15	ihminen	cranium	fron, pariet, occip		1	207,0				Liimattu useista paloista. Otsa melko suora ja korkea, orbita reuna f?, glabella f?, orbitan muoto katsottuna kasvojen alaosan (180) kanssa f.
180	1			Hauta 15	ihminen	cranium	maxilla, zygomaticum		1	22,2				Hampaista jäljellä sin Pm 1-2, M1. Alveolarit kaikille, osa pahasti rikki. M1:kariesta Pm2-kontaktissa. Jonkin verran hammaskiveä.
181	1			Hauta 15	ihminen	cranium	temporale, occipitale	dx	1	33,1				Liimattu kahdesta osasta. Proc mastoideus f?, pienehkö, selvästi sisäänpäin kääntyvä.
182	1			Hauta 15	ihminen	cranium	temporale	sin	1	24,7				Liimattu kahdesta osasta. Proc mastoideus f?, pienehkö, selvästi sisäänpäin kääntyvä (hieman kulunut).
183	1			Hauta 15	ihminen	cranium	occipitale, sphenoidale		1	14,5				basi-sphenoisutuuri luutunut
184	1			Hauta 15	ihminen	cranium	indet		70	40,7				
185	1			Hauta 15	ihminen	mandibula			1	35,5				Liimattu 3:sta osasta. Hampaat Pm 2 sin, Pm 1-2 dx. Alveolaareista sin M3 umpeutumassa, sin M2 umpeutunut ja sin M1 sekä dx M1-2 joko umpeutumassa tai pahasti vetäytyneet hammasraja. Kulma ja etuosa f. 6 I, 4 C, 4 Pm, 6 M ja 1?. Näistä 6 kyseenalaista, kuuluuko hautaukseen, 2 varmaa ettei kuulu (6 max pm). Kohtuullisesti hammaskiveä, vain kohtuullista kulumista, kariesta pahimmin poskihampaissa.
186	1			Hauta 15	ihminen	dentis			21	14,4				
187	1			Hauta 15	ihminen	atlas			1	5,2				
188	1			Hauta 15	ihminen	axis			1	5,9	adult	fused		
189	1			Hauta 15	ihminen	vert cerv			6	17,9	adult	fused		Kolmessa corpuksessa lievää paikallista lippingiä.
190	1			Hauta 15	ihminen	vert thor			15	85,4	adult	fused		Neljässä corpuksessa lievää paikallista lippingiä, yhdessä arcuksessa lievää piikkimäistä luun lisäkasvua fac. art. välissä.
191	1			Hauta 15	ihminen	vert lumb			7	76,6	adult	fused		Lumbale 4 ja 5:ssä corpuksessa lievää lippingiä, joka pahenee hieman alaspäin: L5:n inf pinta lähes ympäri lievästi muuntunut.
192	1			Hauta 15	ihminen	sacrum			9	54,9	adult	fused		Melko paha lippingi promontoriumissa (vertaa lumb), articulatiopinta kokonaan poissa. Yksi iso frag, hiluja loput.
193	1			Hauta 15	ihminen	costa		dx	23	91,1				
194	1			Hauta 15	ihminen	costa		sin	20	77,0				
195	1			Hauta 15	ihminen	sternum	manubrium, sternebrae		3	6,7				Manubrium ei luutunut corpukseseen, corpus liimattu kahdesta palasta.
196	1			Hauta 15	ihminen	scapula		dx	7	20,4				Yksi iso pala, corpus kappaleina.
197	1			Hauta 15	ihminen	scapula		sin	6	15,8				Yksi iso pala, corpus kappaleina.
198	1			Hauta 15	ihminen	clavicula		dx	1	11,0				Extremitas sternalis luutunut.
199	1			Hauta 15	ihminen	clavicula		sin	1	8,1				Extremitas sternalis luutunut.
200	1			Hauta 15	ihminen	humerus		dx	2	48,8	adult	fused		Kahdessa palassa. Prox ja dist sen verran rikki, ettei saa mittoja.
201	1			Hauta 15	ihminen	radius		dx	1	20,2	adult	fused		GL 212 mm
202	1			Hauta 15	ihminen	ulna		dx	1	28,9	adult	fused		GL 234 mm
203	1			Hauta 15	ihminen	carpi		dx	4	2,5				os scaphoideum, os lunatum, os pisiforme, os trapezium, os trapezoideum
204	1			Hauta 15	ihminen	carpi		sin	7	2,9				os scaphoideum, os lunatum (frag), os pisiforme, os trapezium, os trapezoideum, os capitatum, os hamatum
205	1			Hauta 15	ihminen	Mc		sin	5	10,9	adult	fused		Mc 1 rikki, Mc 5 vähän rikki. GL (keskikohdasta keskikohtaan, vrt. Bass 1995: 189) Mc II: 64,2 mm, Mc III: 59,5, Mc IV: 53,6, Mc V: 48,8
206	1			Hauta 15	ihminen	ph 1		sin	5	6,4	adult	fused		kaikki tallella ja kunnossa
207	1			Hauta 15	ihminen	ph 2		sin	3	1,8	adult	fused		yksi puuttuu
208	1			Hauta 15	ihminen	ph 3		sin	5	1,5				kaikki on
209	1			Hauta 15	ihminen	os coxae		dx	2	100,5	adult	fused		Incisura ischiadica: f, sulcus preauricularis: f, arc compose f?, pubis f.
210	1			Hauta 15	ihminen	femur		dx	1	183,5	adult	fused		GL 422 mm, caput vertikaalinen diam. 39,7.
211	1			Hauta 15	ihminen	patella		dx	1	3,3				
212	1			Hauta 15	ihminen	tibia		dx	1	85,5	adult	fused		GL (ei eminentia): 324 mm. Ei erityisen hyvin säilynyt, pinta kuoriutuu irti.
213	1			Hauta 15	ihminen	fibula		dx	1	20,2	adult	fused		GL: 315 mm. Ei erityisen hyvin säilynyt, pinta kuoriutuu irti.
214	1			Hauta 15	ihminen	tarsi		dx	7					calcaneus, talus, os naviculare, os cuneiforme I, II, III, os cuboideum. Kuluneita, hilseilevät, luiden vastaiset osat parhaiten säilyneitä.
215	1			Hauta 15	ihminen	Mt	prox	dx	6	12,3				Mt I? (, pahasti kulunut, kahdessa osassa), Mt II-V dist pää kulunut pois.
216	1			Hauta 15	ihminen	Mt		sin	5	4,2				Todella pahasti kuluneita ja hilseileviä palasia. Yksi iim. Mt I.
217	1			Hauta 15	ihminen	indet			13	3,8				Mukana hyoideum?
218	1			Hauta 16	ihminen	dentis	I-M mand	dx	8	3,6				Kaikki pysyvät hampaat, M1 emali kulunut, M2 kulumaton, M3 aihio. M1 alkavaa kariesta purupinnalla.
219	1			Hauta 16	ihminen	dentis	I-M mand	sin	7	3,2				M3 puuttuu. M1 purupinnalla iso kariesreikä. M1 kulunut emali, M2 ei. M1 ja I hieman hammaskiveä.
220	1			Hauta 16	ihminen	dentis	I-M max	dx	8	4,9				M1 emali kulunut, M2 kulumaton, M3 aihio.
221	1			Hauta 16	ihminen	dentis	I-M max	sin	6	4,1				M3 ja I2 puuttuvat. M1 emali kulunut, alkavaa kariesta, M2 ei kulunut.
222	1			Hauta 16	ihminen	mandibula			8	1,6				Pieniä lahoja muruja hampaiden ympäriltä.
223	1			Hauta 16	ihminen	cranium	temporale, pars petrosa		2	2,9				Hauras.
224	1			Hauta 18	ihminen	dentis			9	0,1				Kiilteen murusia.

POISTETUT RESENTIT LÖYDÖT
HÄMEENKOSKI, PYHÄN LAURIN KIRKKO 2002

Nro	Alue	X	Y	Z	kerros	konteksti	pistenro	löytötyyppi	paino	kpl	kuvaus
1	1	52,43	74,66	111,90	1		12	raha	5,6	1	20-senttinen vuodelta 2002: lienee kaivajan piilottama
2	1					M1		raha	3,9	2	1- ja 5 penniä todennäköisesti vuodelta 1962. Kaivannon pohjalta.
3	1	51	80		3			ledi	0,3	1	Sähköasentaja-kaivajan piilottama?
4	1				0	M1		korkki	1,0	1	Aurinko-grapejuoman metallikorkki
5	1					M1		puhelinpylvään nuppi	109,0	5	Puhelinpylvään posliinisen nupin paloja
6	1				0			lasi	5,5	1	pala sinistä pullolasia (vrt. nro 9)
7	1	53,64	77,5	111,67	1		11	lasi	1,6	1	pala kirkasta pullolasia
8	1	57,35	78,77	111,65	1		6	lasi	1,8	1	pala kirkasta pullolasia
9	1	55,47	81,67	111,64	2		21	lasi	3,2	1	pala kirkasta pullolasia
10	2				0			lasi	7,1	1	pala sinistä pullolasia (vrt. nro 5)
11	2	48,19	70,46	111,99	1		1	lasi	12,4	2	ruskeita pullolasin paloja
12	1	54	74		1			posliini	3,0	1	valkoisen posliiniastian pala
13	1	51,73	81,04	111,55	1		5	posliini	4,6	2	valkoisen posliiniastian paloja, toisessa näkyvissä kultakoristelua (ohut raita)
14	1	57	82		1			posliini	4,1	1	valkoisen posliiniastian pala, sininen koristeraita
15	1					M1		posliini	13,6	1	valkoisen arabian posliiniastian pohjapala, pohjassa kruunuleima ja teksti ARABIA MADE IN FINLAND 1
16	1				0			muovi	0,2	1	pala punaista kovaa muovia
17	2	48	70					muovi	0,2	1	pala sinivihreää kovaa muovia, profiilin suoristuksesta

Huom. Pistenumero tarkoittaa takymetrimittauksissa käytettyä numeroa.

POISTETUT NAULAT

HÄMEENKOSKI, PYHÄN LAURIN KIRKON RAUNIOALUE 2002

NRO	Alue	X	Y	Z	kerros	Konteksti	Pistenro	pituus	v. Muoto	k.muoto	k.paks	k.pit/lev tai halk.	Paino	Muuta
1	1	54,03	79,50	111,65	1		9	117,8*	sk	sk	3,1	22,1/12,4	24,7	
2	1	53,49	79,87	111,65	1		8	85,3*	sk	sk	1,5	17,2/15,0	14,8	
3	1	52,63	77,37	111,68	2		17	97,1	sk	sk	1,5	19,3/10,3	15,4	
4	1	53,96	79,56	111,55	2		16	78,9	sk	sk	4,4	25,9/19,7	20,1	
5	1	55,16	79,59	111,66	2		14	89,1*	sk	sk	2,1	19,1/12,1	15,7	
6	1	54,48	81,18	111,53	2		15	87,4	sk	-	-	-	11,6	pelkkä varsi
7	1	51,83	74,35	111,81	3		23	71,2	sk	sk	2,2	18,1/13,3	13,8	
8	1	53,63	81,73	111,38	3		24	50,1	sk	sk	2,6	20,7/15,4	12,0	
9	1	54,07	80,76	111,10	6		39	81,1	n	p	2,6	20,2	20,9	
10	2	48	67					93,6	sk	ep	2,2	19,1/13,7	18,2	profiilin suoristuksesta
11	2	48	67					87,6*	sk	sk	2,1	19,5/10,4	16,0	profiilin suoristuksesta
12	2				0			69,0	n	sk	1,6	16,6/8,4	8,5	
13	2	48,05	70,06	112,07	2		13	81,1	sk	p	2,2	9,6	7,1	
14	2	48,95	70,21	112,03	3		19	88,5*	sk	sk	2,0	16,4/9,7	13,9	
15	2	48	68		6			-	-	-	4,0	-	0,4	kannan pala, ollut joskus ovaali?
16	1					M1		65,7	sk	sk	2,7	18,5/18,8	9,4	
17	1					M1		93,6	sk	sk	1,4	17,3/9,1	16,1	
18	1					M1		101,2	sk	sk	2,2	19,8/10,2	16,5	

Lyhenteiden ja merkkien selitykset: v = varsi, k = kanta, sk = suorakaide, n = neliö, ep = epämääräinen, p = pyöreä.

* = varsi taittunut, varren oikea pituus mitattua suurempi. Mitat mm, paino g.

Oy Ars Longa Ab

Perämiehenkatu 12 E 528

00150 Helsinki

Puh. 040 758 7835

Konservointikertomus / Hämeenkoski, Pyhän Laurin kirkko 2002

Arkeologiset löydöt tulivat konservointiin minigrip pusseissa ja/tai pahvirasioissa. Esineet olivat pääosin puhdistettuja. .

Löydöt olivat kosteita.

Kaivaus: Hämeenkoski, Pyhän Laurin kirkko 2002
Esinenumerot: TYA 795:1
Esine: solki
Materiaali: rautaa
Kunto: Soljen metalli on läpiruostunut. Soljen pinnassa on ruostemöykky, jonka alkuperää ei voitu vahvistaa (saattaa olla sekundaääri). Neula on poikki.
Toimenpiteet: Solki puhdistettiin korroosiosta mikroskoopin alla kirurginveitsellä ja puutikulla. Kloridit poistettiin keittämällä ioni-vaihtovedessä ja solki suojattiin parafiinivahalla. Neula liimattiin cyanoakrylaattiliimalla ja vahalla.
Päivämäärä: 16.8.200
Konservaattori: Oy Ars Longa Ab/Lena Wikström

Kaivaus: Hämeenkoski, Pyhän Laurin kirkko 2002
Esinenumerot: TYA 795:2
Esine: naula
Materiaali: rauta
Kunto: esine on kevyen korroosion peitossa
Toimenpiteet: Naula puhdistettiin korroosiosta mikroskoopin alla kirurginveitsellä ja puutikulla. Kloridit poistettiin keittämällä ioni-vaihtovedessä ja solki suojattiin parafiinivahalla.
Päivämäärä: 16.08.2002
Konservaattori: Oy Ars Longa Ab/Lena Wikström

Kaivaus: Hämeenkoski, Pyhän Laurin kirkko 2002
Esinenumerot: TYA 795:3
Esine: naula
Materiaali: rauta
Kunto: esine on kevyen korroosion peitossa
Toimenpiteet: Naula puhdistettiin korroosiosta mikroskoopin alla kirurginveitsellä ja puutikulla. Kloridit poistettiin keittämällä ioni-vaihtovedessä ja solki suojattiin parafiinivahalla.
Päivämäärä: 16.08.2002
Konservaattori: Oy Ars Longa Ab/Lena Wikström

Kaivaus: Hämeenkoski, Pyhän Laurin kirkko 2002
Esinumerot: TYA 795:4
Esine: naula
Materiaali: rauta
Kunto: esine on kevyen korroosion peitossa
Toimenpiteet: Naula puhdistettiin korroosiosta mikroskoopin alla kirurginveitsellä ja puu-
tikulla. Kloridit poistettiin keittämällä ioni-vaihtovedessä ja solki suojattiin
parafiinivahalla.
Päivämäärä: 16.08.2002
Konservaattori: Oy Ars Longa Ab/Lena Wikström

Kaivaus: Hämeenkoski, Pyhän Laurin kirkko 2002
Esinumerot: TYA 795:5
Esine: naula
Materiaali: rauta
Kunto: esine on kevyen korroosion peitossa
Toimenpiteet: Naula puhdistettiin korroosiosta mikroskoopin alla kirurginveitsellä ja puu-
tikulla. Kloridit poistettiin keittämällä ioni-vaihtovedessä ja solki suojattiin
parafiinivahalla.
Päivämäärä: 16.08.2002
Konservaattori: Oy Ars Longa Ab/Lena Wikström
Ab/Lasse Mattila

Kaivaus: Hämeenkoski, Pyhän Laurin kirkko 2002
Esinumerot: TYA 795:6
Esine: naula
Materiaali: rauta
Kunto: esine on kevyen korroosion peitossa
Toimenpiteet: Naula puhdistettiin korroosiosta mikroskoopin alla kirurginveitsellä ja puu-
tikulla. Kloridit poistettiin keittämällä ioni-vaihtovedessä ja solki suojattiin
parafiinivahalla.
Päivämäärä: 16.08.2002
Konservaattori: Oy Ars Longa Ab/Lena Wikström

Kaivaus: Hämeenkoski, Pyhän Laurin kirkko 2002
Esinumerot: TYA 795:7
Esine: naula
Materiaali: rauta
Kunto: esine on kevyen korroosion peitossa
Toimenpiteet: Naula puhdistettiin korroosiosta mikroskoopin alla kirurginveitsellä ja puu-
tikulla. Kloridit poistettiin keittämällä ioni-vaihtovedessä ja solki suojattiin
parafiinivahalla.
Päivämäärä: 16.08.2002
Konservaattori: Oy Ars Longa Ab/Lena Wikström

Kaivaus: Hämeenkoski, Pyhän Laurin kirkko 2002
Esinumerot: TYA 795:8
Esine: naula
Materiaali: rauta
Kunto: esine on kevyen korroosion peitossa
Toimenpiteet: Naula puhdistettiin korroosiosta mikroskoopin alla kirurginveitsellä ja puutikulla. Kloridit poistettiin keittämällä ioni-vaihtovedessä ja solki suojattiin parafiinivahalla.
Päivämäärä: 16.08.2002
Konservaattori: Oy Ars Longa Ab/Lena Wikström

Kaivaus: Hämeenkoski, Pyhän Laurin kirkko 2002
Esinumerot: TYA 795:9
Esine: helmi
Materiaali: lasi
Kunto: helmen pinta on kevyesti likainen ja reikä on tukossa.
Toimenpiteet: helmi puhdistettiin kevyesti mekaanisesti.
Päivämäärä: 16.08.2002
Konservaattori: Oy Ars Longa Ab/Lena Wikström

Kaivaus: Hämeenkoski, Pyhän Laurin kirkko 2002
Esinumerot: TYA 795:10
Esine: helmi
Materiaali: lasi
Kunto: helmen pinta on kevyesti likainen ja reikä on tukossa.
Toimenpiteet: helmi puhdistettiin kevyesti mekaanisesti.
Päivämäärä: 16.08.2002
Konservaattori: Oy Ars Longa Ab/Lena Wikström

Kaivaus: Hämeenkoski, Pyhän Laurin kirkko 2002
Esinumerot: TYA 795:11
Esine: 2kpl murua
Materiaali: pronssi
Kunto: pronssi on täysin korrodoitunut.
Toimenpiteet: murut puhdistettiin kevyesti mekaanisesti mikroskoopin alla. Ei suojausta!
Päivämäärä: 16.08.2002
Konservaattori: Oy Ars Longa Ab/Lena Wikström

Kaivaus: Hämeenkoski, Pyhän Laurin kirkko 2002
Esinumerot: TYA 795:12
Esine: möykky
Materiaali: rauta
Kunto: paksu korroosiomöykky jossa on hiiltä ja alapinnalla esineen painautuma.
Toimenpiteet: painautuma möykyn alapinnassa puhdistettiin varoen.
Päivämäärä: 16.08.2002
Konservaattori: Oy Ars Longa Ab/Lena Wikström

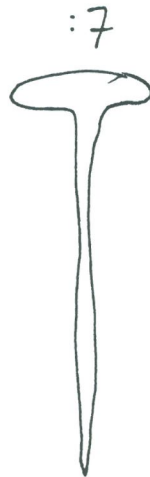
Kaivaus: Hämeenkoski, Pyhän Laurin kirkko 2002
Esinenumerot: TYA 795:13
Esine: möykky
Materiaali: rauta
Kunto: esine on kevyen korroosion peitossa
Toimenpiteet: Naula puhdistettiin korroosiosta mikroskoopin alla kirurginveitsellä ja puu-
tikulla. Kloridit poistettiin keittämällä ioni-vaihtovedessä ja solki suojattiin
parafiinivahalla.
Päivämäärä: 16.08.2002
Konservaattori: Oy Ars Longa Ab/Lena Wikström

Kaivaus: Hämeenkoski, Pyhän Laurin kirkko 2002
Esinenumerot: KM 2000064:5
Esine: helmi
Materiaali: lasi
Kunto: helmen pinta on kevyesti likainen.
Toimenpiteet: Helmi puhdistettiin kevyesti mekaanisesti
Päivämäärä: 16.08.2002
Konservaattori: Oy Ars Longa Ab/Lena Wikström

Kaivaus: Hämeenkoski, Pyhän Laurin kirkko 2002
Esinenumerot: KM2000064:40
Esine: nappi
Materiaali: kullattu messinki
Kunto: napin pinta on kevyen korroosion peitossa.
Toimenpiteet: korrosio poistettiin kevyesti mekaanisesti puutikulla.
Päivämäärä: 16.08.2002
Konservaattori: Oy Ars Longa Ab/Lena Wikström

Kaivaus: Hämeenkoski, Pyhän Laurin kirkko 2002
Esinenumerot: HK2001:01
Esine: pronssilevyn katkelma
Materiaali: pronssi
Kunto: pronssi on täysin korrodoitunut. Pronssin pinnassa on palanutta puuta.
Toimenpiteet: katkelma puhdistettiin varoen maa-aineksesta ja kasvien juurista.
Päivämäärä: 16.08.2002
Konservaattori: Oy Ars Longa Ab/Lena Wikström

Kaivaus: Hämeenkoski, Pyhän Laurin kirkko 2002
Esinenumerot: HK2001:02
Esine: pronssilevyn katkelma
Materiaali: pronssi
Kunto: pronssi on täysin korrodoitunut. Pronssin pinnassa on palanutta puuta.
Toimenpiteet: katkelma puhdistettiin varoen maa-aineksesta ja kasvien juurista.
Päivämäärä: 16.08.2002
Konservaattori: Oy Ars Longa Ab/Lena Wikström

Str D 776 MA 4 KUs 80 3 100^{min et}
10.7.02 KM/KONS Röno 2649

HÄMEENKOSKI, PYHÄN LAURIN KIRKKO:

**ARKEO-OSTEOLOGINEN RAPORTTI VUODEN 2002
KAIVAUSTEN LUISTA**

Auli Tourunen
Turun yliopisto
31.7. 2002

SISÄLLYSLUETTELO

1. Johdanto	1
2. Luiden talteenotto ja käsittely	1
3. Menetelmät	1
3.1 Tunnistus	1
3.2 Sukupuolen määrittäminen	1
3.3. Iän määrittäminen	2
3.4 Pituuden määrittäminen	2
4. Irtoluut	3
5. Hauta 3	4
5.1. Yleistä	4
5.2. Luiden kunto	4
5.3. Ikä	5
5.4. Sukupuoli	5
5.5. Pituus	6
5.6. Patologiset muutokset	6
6. Hauta 15	6
6.1. Yleistä	6
6.2. Luiden kunto	7
6.3. Ikä	7
6.4. Sukupuoli	8
6.5. Pituus	8
6.6. Patologiset muutokset	8
7. Hauta 16	9
7.1. Yleistä	9
7.2. Luiden kunto	9
7.3. Ikä	9
7.4. Patologiset muutokset	9
8. Hauta 18	10
9. Lopuksi	10
10. Yhteenveto	10
Kirjallisuus	11

1. Johdanto

Hämeenkosken Pyhän Laurin kirkolla suoritettiin Turun yliopiston ja Hämeenkosken kunnan yhteisenä projektina arkeologiset kaivaukset 10.6.-5.7. 2002. Kaivausjohtajana toimi FM Tanja Ratilainen. Kaivausten yhteydessä löydettiin runsaasti sekä ihmisten että eläinten luita. Kaivauksilla tutkimusapulaisena toiminut FM Auli Tourunen analysoi nämä luut kaivausten jälkityöajalla.

2. Luiden talteenotto ja käsittely

Hämeenkosken seurakunnan kanssa tehdyn sopimuksen mukaisesti kaikki kaivauksilla löytyneet ihmisluut palautetaan seurakunnalle myöhemmin tapahtuvaa uudelleenhautausta varten. Kaivauksilta löytyneet eläinten luut rajoittuvat pintakerrokseen tai sekoittuneisiin kerroksiin. Suuri osa eläinten luista oli varmasti nykyaikaisia päätellen eläinten koosta sekä runsaista sahausjäljistä. Tämän vuoksi päätettiin, että eläinten luita ei tämän vuoden kaivauksilta talleteta. Ne luut, joita ei voitu varmasti tunnistaa eläinten tai ihmisten luiksi (*indet*), on sijoitettu ihmisluiden joukkoon, jotta kaikki ihmisluut päätyisivät varmasti haudatuiksi.

Kaikki luut analysoitiin ja tiedot syötettiin Access-ohjelmalla laadittuun luutietokantaan. Luista kirjattiin ylös fragmenttimäärä sekä paino, laji, luu, luun osa, puoli ja ikä. Lisäksi huomioitiin mahdolliset patologiset muutokset sekä luun pituus.

Irtoluut puhdistettiin kentällä harjaamalla, mikäli niiden kunto sen salli. Hautauksien käsittely kuvataan erikseen kunkin hautauksen yhteydessä. Analysointivaiheessa eläinten ja ihmisten luut erotettiin toisistaan ja luut saivat tietokantaan juoksevan numeron (1-224). Ensin listattiin irtoluut (1-124) ruuduittain ja kerroksittain (poikkeus:124 kuuluisi 78 ja 79 väliin), sitten maayksiköiden ja rakenteiden mukaan.(125-131). Lopuksi luetteloiitiin haudat numerojärjestyksessä (hauta 3: 132-178, hauta 15: 179- 217, hauta 16: 218-223, hauta 18: 224).

3. Menetelmät

3.1 Tunnistus

Luiden tunnistus on suoritettu ilman varsinaisen vertailukokoelman tukea. Tämä ei ole onneksi juuri haitannut tunnistusta, sillä vaikeasti tunnistettavia eläinluita ei aineistoissa ollut ja ihmisluiden tunnistukseen voitiin tarvittaessa käyttää Hämeenkoskelta aikaisempina vuosina kaivettuja, hyvin säilyneitä luurankoja. Lisäksi tunnistuksen apuna käytettiin kirjallisuutta (mm. Bass 1995).

3.2 Sukupuolen määrittäminen

Sukupuolen määrittäminen on tehty lantioluun, kallon ja alaleuan perusteella. Näistä lantioluu on paras, kallo ja alaleuka seuraavaksi parhaita. Lantioluussa näkyvät erot syntyvät murrosiässä, jolloin naisen lantio levenee raskautta ja synnytystä varten, mutta miehen lantio säilyy ”lapsenomaisen” kapeana. Tämä ero heijastuu lantioluiden morfologiaan monella eri tavalla, eikä yksittäisten piirteiden listaamiseen ole tämän raportin piirissä syytä mennä (sukupuolen määrittämisestä lisätietoa esim. Bass 1995). Myös kallon sukupuolierot syntyvät murrosiässä, jolloin naisen kallo säilyttää ”lapselliset”, hauraat ja sirot piirteet, kun taas miehen kallo kehittyy karkeatekoisemmaksi ja voimakaspiirteiseksi. Tyypillisessä naisen kallossa on korkea otsa, pyöreät silmäaukot ja terävä silmäaukon yläreuna. Lihaskiinnikkeet eivät ole erityisen voimakkaasti kehittyneet. Miehen kallossa on tyypillisesti taaksepäin viettävä otsa, neliskulmaiset silmäaukot ja paksut ja pyöreäreunaiset silmäaukon yläreunat. Lihaskiinnikkeet ovat voimakkaasti kehittyneet. Myös miehen alaleuka muuttuu

kykeväksi, ja miehille kehittyy usein ulospäin kääntyvät leukaperät ja voimakas nysty leuan kärkeen (vrt. Ridge Forrester). Naisen leuka säilyy sirona. Tässä tutkimuksessa sukupuolen määrittämiseen käytetyt piirteet on listattu kunkin luun kohdalla erikseen.

3.3. Iän määrittäminen

Ikä on helppointa ja tarkinta määrittää niistä luurangoista, joilla luusto ja hampaisto on vasta kehittymässä. Luun kasvamisen mahdollistamiseksi luut koostuvat kasvuiässä useasta eri osasta, jotka ovat toisissaan kiinni rustolevyn välityksellä. Esimerkiksi raajan luut koostuvat tyypillisesti varresta (diafyysi) ja kahdesta pienestä pääpalasta (epifyysi), jotka istuvat varren päihin kuin pienet hatut tai korkit. Kun luun pituuskasvu päättyy, epifyysit kasvavat diafyysiin kiinni. Eri epifyysit luutuvat eri ikäisenä, esimerkiksi olkaluun alaosa noin 16-vuotiaana mutta yläosa vasta noin 20-vuotiaana. Lapsilla helpoin ja varmin tapa määrittää ikä on tutkia hampaiston kehitysvaiheita, maitohampaiden putoamista ja pysyvien hampaiden puhkeamista.

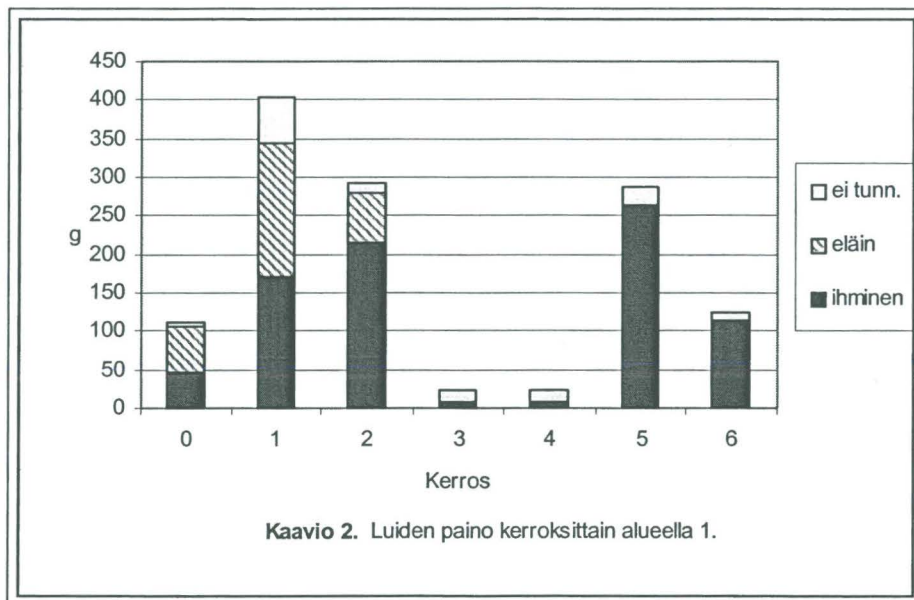
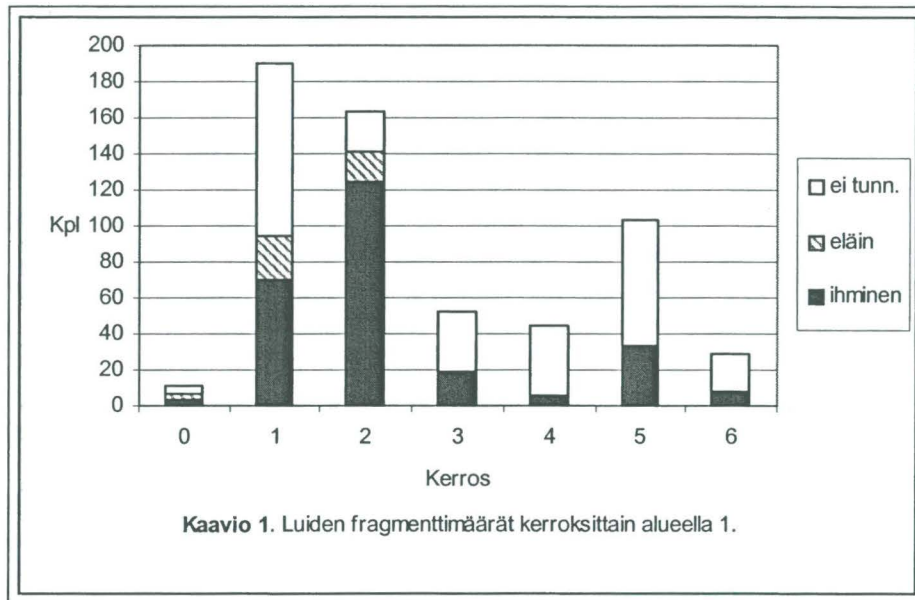
Aikuisten ihmisten iän määrittäminen on myös mahdollista, mutta huomattavasti vaikeampaa. Usein on tyydyttävä hyvin karkeisiin ikäkategorioidiin, kuten ”nuori aikuinen” tai ”vanha aikuinen”. (esim. Buikstra & Ubelaker 1994: 21-38) Kaikkein parhaiten aikuisen ikä voidaan määrittää lantioluun häpyliitoksessa tapahtuvista ikäsidonnoista muutoksista. Valitettavasti tämä hauras luu säilyy arkeologisilla kaivauksilla hyvin harvoin riittävän ehjänä. Lantioluun ja ristiluun välinen liitos muuttuu myös iän myötä, mutta muutokset ovat monimutkaisia ja määrittäminen huomattavasti vaikeampaa kuin häpyliitoksessa. Kallon saumojen luutumisen on usein ainoa keino iän määrittämiseen huonosti säilyneillä luurangoilla. Valitettavasti saumat luutuvat eri ihmisillä eri aikaan, ja haitari saattaa kattaa useita kymmeniä vuosia. Alle kolmekymmentävuotiaalla saattaa olla joko lähes avonaiset tai täysin luutuneet saumat. Luonnollisesti ääripäät ovat harvinaisia, mutta kallon luutumisen on joka tapauksessa melko epäluotettava iänmäärittäminen. Myös hampaiden kulumista on käytetty aikuisten luurankojen ikämäärittämiseen, mutta tämä onnistuu vain, mikäli kyseisestä populaatiosta on jo aikaisemmin onnistuttu määrittelemään hampaiden kulumisnopeus. Hampaiden kulumiseen vaikuttavat useat eri tekijät, kuten ruoan laatu, määrä ja ruoan seassa olevan hiekan tai pienien kivien määrä. Lisäksi tämän menetelmän soveltaminen fragmentaariseen aineistoon on vaikeaa, sillä vastakkaisen hampaan puuttuminen tai heikko kunto vaikuttaa luonnollisesti hampaan kulumiseen. Näiden puutteiden vuoksi hampaiden kulumista ei tässä tutkimuksessa huomioida mahdollisena ikää indikoivana tekijänä.

3.4 Pituuden määrittäminen

Riittävän ehjänä säilyneiden raajojen luiden avulla voidaan saada selville, miten pitkä ihminen on ollut eläessään. Koska raajojen ja vartalon mittasuhteet vaihtelevat populaatioittain, parhaaseen lopputulokseen päästään käyttämällä mahdollisimman samankaltaiselle populaatiolle laadittua kaavaa. Tässä tutkimuksessa käytetään Telkän (1950) kehittämää laskukaavaa, jonka pohjana on Helsingin yliopiston ruumiinavauksista hankitun luukokoelmasta saadut mittaustulokset. Tällä menetelmällä saatu pituus on luonnollisesti aina epätarkka, mutta antaa joka tapauksessa ihmisen koosta jonkinlaisen käsityksen.

4. Irtoluut

Irtoluuta löytyi yhteensä 595 fragmenttia (n. 1,3 kg). Alueelta 1 luuta löytyi kaikista kaivetuista kerroksista, alueelta 2 ainoastaan pintamaasta (kerros 0). Alueelta 1 luuta löytyi eniten ensimmäisestä kerroksesta sekä fragmenttimäärän että painon perusteella (kaaviot 1 ja 2). Kaaviota tulkitessa tulee huomioida, että kerros kuusi ehdittiin kaivaa vain puoliksi. Eläinluuta löytyi pintamaasta sekä ensimmäisestä ja toisesta kerroksesta. Luuaines on siis epätasaisesti jakautunutta sekä alueittain, kerroksittain että laadullisesti.

Alueella 1 kerrokset on jaettavissa luiden esiintymisen perusteella kolmeen eri ryhmään: 1) eläinluuta sisältävät kerrokset 2) niukkaluiset, lähinnä hampaita sisältävät kerrokset ja 3) kokonaisia/lähes kokonaisia luuta sisältävät kerrokset. Eläinluuta esiintyy kerroksissa 0-2. Näissä kerroksissa esiintyy myös runsaasti ihmisluita. Eläinluut ovat ainakin osittain resentejä (sahausjäljet, eläinten koko), ja voidaan olettaa, että näitä kerroksia on myllätty todennäköisesti vielä viimeisen sadan vuoden aikana. Kerroksista kolme ja neljä löytyi ainoastaan ihmisen hampaita, jokunen kallon pala sekä määrittämätöntä huonokuntoista luuta. Kerroksista viisi ja kuusi löytyi sen sijaan melko run-

koko), ja voidaan olettaa, että näitä kerroksia on myllätty todennäköisesti vielä viimeisen sadan vuoden aikana. Kerroksista kolme ja neljä löytyi ainoastaan ihmisen hampaita, jokunen kallon pala sekä määrittämätöntä huonokuntoista luuta. Kerroksista viisi ja kuusi löytyi sen sijaan melko runsaasti huonokuntoisia, mutta lähes kokonaisia luita, sekä todennäköisesti haudasta 15 peräisin olevia luita. Luuta sisältäneet hautaukset tulivat kerroksista 3 (hauta 3), 5 (hauta 15) ja 6 (hauta 16). Hauta 3 on poikkeuksellisen korkealla verrattuna muihin hautoihin. On mahdollista, että haudan alta paljastunut mahdollinen toinen haudaus (jätettiin ajan puutteen vuoksi kaivamatta) on vaikuttanut asiaan.

Luiden jakautumisen perusteella vaikuttaa siltä, että alueella kaksi ei ole ollut hautaustoimintaa. Alueella yksi on kolmen sotkeutuneen maakerroksen alla jonkinlainen niukkalöytöinen ”välikerros” ennen varsinaista hautakerrosta. Kerroksista viisi ja kuusi löytyvät luut ovat todennäköisesti hautausmaan käyttöaikaisen hautojen häirinnän tulosta, ns. luukuoppia. Uutta hautausta kaivettaessa löydettyt luut on sijoitettu joko uuden haudan pohjalle tai kaivettu erilliseen kuoppaan haudan viereen tai jonnekin hautausmaan alueelle.

5. Hauta 3

5.1. Yleistä

Hauta 3 sijaitsi kaivausalueen pohjoispäässä osittain varsinaisen kaivausalueen ulkopuolella. Kaivausalueetta laajennettiin tältä kohdalta 20 cm pohjoiseen, jotta koko haudaus saatiin esille. Vainajan luut ovat huonokuntoisia ja kaikki luut ovat fragmentoituneita. Maassa luut olivat kuitenkin kohtalaisen hyvin anatomisilla paikoillaan, ja vainajan asento saatiin dokumentoitua hyvin. Oli selvää, ettei luita saataisi ylös lähestulkoon kokonaisina. Sen vuoksi parhaiten säilynyt raajan luu, vasen olkaluu mitattiin maassa karkean pituusarvion saamiseksi.

Vainaja oli haudattu kasvot itää kohden. Ylävartalo oli kääntyneenä hieman oikealle kyljelle, oikea poski maata vasten. Jalat olivat nilkkojen kohdalta ristissä, oikea jalka vasemman päällä. Oikea käsi oli rinnan päällä nyrkissä, vasen lantion päällä.

Luurankoa kaivettiin ensin esille niin paljon kuin oli mahdollista luita poistamatta piirtämistä ja kuvausta varten. Kun osa ylävartaloa peittäneistä käsien luista oli poistettu ja koko rintakehä paljastunut, dokumentoitiin vainajan ylävartalon asento valokuvaamalla. Vainajan yläruumiin alta paljastui ohut musta maatumiskerros. Se ulottui vainajan lapaluiden alta kylkiluiden alareunaan saakka. Tästä kerroksesta otettiin maanäyte vainajan vatsan kohdalta. Vatsan kohdalta otettiin näytteitä myös ylempää maasta.

Noston jälkeen luut saivat kuivahtaa hetkisen, jotta ne kovettuisivat. Parhaiten säilyneet eli kallonluut, alaleuka sekä kaulanikamat pestiin. Muut luut puhdistettiin joko varovasti harjaamalla tai jätettiin kokonaan puhdistamatta. Reisiluiden, sääriluiden sekä pohjeluun diafyysit kiedottiin Elmu-kelmuun, jotta ne pysyisivät paremmin koossa.

5.2. Luiden kunto

Parhaiten on säilynyt vainajan yläosa (kallo, alaleuka, niskanikamat, käsivarret). Luiden kunto heikkenee päästä varpasiin. Ylävartalon alueella luut ovat yhtä fragmentaarisia kuin alavartalonkin luut, mutta huomattavasti kovempia ja paremmin säilyneistä. Käsivarsien luiden paloja on voitu jopa liimata yhteen. Selkärangassa kaulanikamat ovat kohtalaisen säilyneitä (joskin fragmentaari-

sia), rintanikamat heikosti ja lannenikamat sekä ristiluu hyvin heikosti säilyneitä (ylösnostovaiheessa lannenikamia ja ristiluuta ei voitu edes erottaa toisistaan). Muiden luiden alla sijainneet luut olivat säilyneet yleensä hieman toisia paremmin. Nilkanluut sekä molemmat jalkaterät puuttuvat kokonaan. On mahdollista, ettei hautaa ole häiritty, vaan että nämä luut ovat yksinkertaisesti maatu- neet kokonaan.

Kallo oli painunut kokoon niin, että sitä puhdistettaessa kallonluita löytyi jopa viidessä eri kerrok- sessa. Myös osa hampaista oli painunut kallon sisälle. Tämän vuoksi ei ole aivan varmaa, kuuluvat- ko kaikki hautauksen yhteydestä löydettyt hampaat vainajalle. Kallonluut ovat kuitenkin kohtuulli- sen hyvin säilyneitä ja kovia, joten niitä on pystytty liimaamaan kokoon kallon tutkimisen helpot- tamiseksi.

Koska hautaus sijaitsi kaivausalueen reunassa, on mahdollista, että osa luurangon vaurioista on ai- heutunut profiilin reunalta alas kaivausalueelle astuttaessa ennen hautauksen löytymistä.

5.3. Ikä

Kaikki havaittavissa olevat epifyysit olivat luutuneet kiinni ja ainakin yksi viisaudenhampaista puhjennut, joten kyseessä on ollut aikuinen. Nikamat luutuvat noin 25-vuotiaana (Bass 1995: 103). Kallon saumoista kuitenkin vain pienessä osassa on havaittavissa minkäänasteista luutumista.

Hampaissa on havaittavissa vain kohtuullista kulumista. Koska osa hampaista löydettiin kallon si- sältä tai ympäriltä, ei ole aivan varmaa, että kaikki nämä hampaat todella kuuluvat hautaan 3. Irto- naisina löydettyjen hampaiden joukossa oli yksi hyvin vähän kulunut etuhampaan kruunu sekä täy- sin kulumaton, luultavasti alun perin puhkeamaton poskihammas. Nämä kaksi hammasta erottuvat joukosta, sillä kaikissa muissa hampaissa on hyvin säilyneet juuret ja ainakin jonkinasteista kulun- ta. On todennäköistä, että nämä kaksi hammasta eivät kuulu vainajalle.

Valitettavasti hampaiden kulumisen ja kallon saumojen luutumisen perusteella on hyvin vaikea määrittää aikuisen ihmisen ikää tarkasti (ks. menetelmät). Paremmin ikää indikoivien luiden huonon säilymisen takia vainajalle voidaan antaa ikämääritykseksi vain ”aikuinen”, kallon saumojen luutu- mattomuuden vuoksi tarkennus ”todennäköinen nuori aikuinen” (alle 35-vuotias).

5.4. Sukupuoli

Parhaita luita sukupuolimääritykseen ovat lantio, kallo ja alaleuka (tässä järjestyksessä). Vainajan lantio oli säilynyt erittäin huonosti. Ainoastaan pieni pala *incisura ischiadicaa* oli käytettävissä su- kupuolimääritystä varten. Pala vaikutti enemmän nais- kuin miespuoliselle kuululta, mutta luun fragmentaarisuuden vuoksi tulkinta oli epämääräistä.

Kallosta sukupuolimääritykseen käytettiin otsaluuta, ohimoluuta ja takaraivoa. Otsaluu oli selkeästi miesmäinen, samoin ohimoluun *processus mastoideus*. Takaraivo ei anna minkäänlaista indikaa- tiota sukupuolesta.

Alaleuka on selvän miesmäinen: *angulus mandibulae* on selvästi ulospäin kääntynyt, ja *trigonum mandibulaessa* bilateraalit nystyt selvät.

Lopputulokset: Kyseessä on mies.

5.5. Pituus

Maassa mitatun olkaluun pituudeksi saatiin 313 mm. Tämä mitta ei ole aivan tarkka, ja sen vuoksi siitä saatuun pituuteen on suhtauduttava karkeana arviona. Telkän (1950) mukaan kyseinen olkaluun pituus vastaisi noin 163 cm pitkää miestä.

5.6. Patologiset muutokset

Hampaat: Vainajan hampaista ja leukaluista löytyi runsaasti patologisia muutoksia. Osa hampaista vaikuttaa lievästi epämuodostuneilta, etenkin juuriosistaan. Etu-, kulma- ja osasta etuposkihampaita kruunu on syöpynyt ilmeisesti mittavan kariksen tai äärimmäisen epätasaisen kulumisen seurauksena kokonaan tai lähes kokonaan pois. Näitä hampaita on tämän vuoksi mahdoton tunnistaa tarkasti. Muutamassa hampaassa juurikanavat ovat paljaina. Myös kahdessa alaleuan etuposkihampaassa ja poskihampaassa on kariksen aiheuttamat reiät kruunun sivulla. Vain kaksi etuposkihampasta ja yksi poskihampas näyttävät varmasti välttäneen kariksen.

Vainajalta on elämän aikana pudonnut ainakin kolme hammasta: oikean yläleuan ensimmäinen poskihampas, oikean alaleuan ensimmäinen poskihampas sekä vasemman alaleuan toinen poskihampas. Myös vasemman alaleuan viisaudenhammas puuttuu, mutta ei ole varmaa, onko tämä hammas koskaan edes puhjennut. Hampaista on voinut puuttua enemmänkin, sillä osa leukaluista puuttuu tai on niin rikkinäisiä, että alveolaareista ei saa selvää.

Alaleuan oikealla puolella hammasluu on vetäytynyt erittäin alas M2:n kohdalla paljastaen hampaan etummaisen juuren kokonaan ja takimmaisen juuren osittain.

Hampaiden joukossa on pieni ja epämuodostuneen oloinen hammas, jonka karies on tosin turmellut tunnistuskelvottomaksi. Tämä hammas saattaa olla alaleuan oikea M3, sillä se istuu melko hyvin kyseisen hampaan alveolaariin.

Niissä hampaissa, joissa kruunua on säilynyt riittävästi, on havaittavissa yksi tai kaksi hampaan kiertävää vaakasuoraa linjaa. Kyseessä on nk. emalihypoplasia. Emalihypoplasia syntyy, kun elimistö joutuu hampaiden kehitysvaiheessa ankaraan stressitilaan esimerkiksi sairauden tai nälänhädän vuoksi. Tämä keskeyttää hampaiden muodostumisen hetkeksi, ja tuloksena syntyy kiilteen pintaan tumma viiva. Linjat näkyvät selvimmin etuposkihampaissa ja toisessa poskihampaassa (M2), jotka kehittyvät noin 4-6 vuoden iässä.

Patologisia muutoksia löytyi myös vainajan nikamista. Kahden kaulanikaman välisistä liitospinnoista (*facies articularis sup&inf*) löytyi melko vakavia nivelmuutoksia. Myös kaulanikamien rungosta (*corpus*) löytyi lieviä muutoksia. Rintanikamien kaariosasta (*arcus*) löytyi lievää luun liikkasvua.

6. Hauta 15

6.1. Yleistä

Hauta 15 sijaitsi kaivausalueen pohjoisosassa. Luuranko oli kohtalaisen hyvin säilynyt, mutta vasen käsivarsi ja jalka puuttuivat.

Vainaja oli haudattu todennäköisesti tuettuna jonkinlaiseen pielukseen, sillä pää oli taivutettuna pystyasentoon. Ensimmäinen merkki hautauksesta oli vainajan päälaki. Kädet olivat ristissä lantion päällä (vasen käsi oikean käden päällä), jalat suorina.

Dokumentointia varten luurankoa kaivettiin esille niin paljon kuin luita poistamatta oli mahdollista. Samalla dokumentoitiin hautaläikän rajat. Luurangon oikealla puolella (etelä) ja pään takana (länsipuoli) hautaläikkä oli selvärajainen, mutta vasemmalla puolella (pohjoinen) epämääräinen. Hautaa on todennäköisesti häiritty, ja tämän yhteydessä osa vasemman puolen (pohjois-) luista poistettu. Vainajan vatsan kohdalta ja oletetun pieluksen kohdalta otettiin maanäytteitä.

Luiden noston jälkeen ne saivat kuivahtaa muutaman päivän, jonka jälkeen niistä poistettiin pahin lika. Kenttäajan niukkuuden vuoksi luut pestiin vasta jälkityön puitteissa.

6.2. Luiden kunto

Hauta 15:n luut ovat huomattavasti paremmin säilyneet kuin hauta 3:n. Parhaiten oli säilynyt ruumiin yläosa (kallo, käsivarret, nikamat), heikoiten jalkaterät ja sääret. Varpaat puuttuvat kokonaan. Kallo oli maassa melko ehjän näköinen, mutta todellisuudessa vain maan paine piti sitä koossa. Kun maa poistettiin kallon ympäriltä, hajosi se useisiin palasiin. Kalloa on voitu kuitenkin analyysin yhteydessä liimata kokoon.

Kallon puhdistamisen yhteydessä löydettiin useita hampaita kallon sisältä. Jo silloin heräsi epäily, että kaikki hampaat eivät välttämättä kuulu hautaukseen. Tämä varmistui, kun hampaita tutkittaessa löytyi kuusi yläleuan etuposkihammasta (ihmisellä on vain neljä). Alveolaarien paikoittaisen heikon kunnan vuoksi etenkin yläleuassa on vaikea tarkasti sanoa, mitkä hampaat eivät kuulu hautaukseen. Kakki ne hampaat, joille ei löydy sopivaa tai ehjää alveolaaria on merkitty epävarmaksi.

Vainajalta puuttuvat vasen olkaluu, varttinäluu, kyynärluu, lantioluu, reisiluu, sääriluu, pohjeluu ja nilkan luut sekä oikean käden kämmen- ja sormiluut. Vasemmasta kädestä on jäljellä ranneluut, kämmenluut sekä sormiluut, vasemmasta jalasta muutama huonokuntoinen jalkapöydänluu.

Haudan pohjoispuolisista ruuduista 56/79 ja 56/80 löydettiin viidennestä kerroksesta ihmisluita, jotka ovat todennäköisesti peräisin hauta 15:n häiritystä osasta. Kyseessä on vasemman puolen olka- sääri- ja lantioluu, nilkanluu (*cuneiforme III*) sekä määrittelemättömältä puolelta oleva kyynär- tai varttinäluu sekä reisiluun pala ja sormiluu (*ph I manus*). Luut ovat hyvin huonokuntoisia, mutta yleisesti ottaen niiden koko ja muoto sopii erinomaisesti hauta 15:n luihin.

6.3. Ikä

Kaikki havaitut epifyysit olivat luutuneet kiinni ja viisaudenhampaat puhjenneet, joten kyseessä on aikuinen ihminen. Kaikkein parhaiten aikuisen ihmisen iänmäärittäminen onnistuu lantioluun häpyliitoksesta (*symphysis pubis*). Valitettavasti luu on hyvin hauras, ja säilyy harvoin ehjänä. Myöskään hauta 15:n vainajalla luu ei ollut riittävän hyvin säilynyt luotettavaan määrittelyyn. Kallon saumat olivat pääosin täysin luutuneet, mikä on tyypillistä yli 50-vuotiaille ihmisille. Kitalaen saumat olivat kuitenkin vasta alkaneet luutua, mitä pidetään merkinä nuoresta aikuisesta. Koska kallon saumojen luutuminen on epävarma menetelmä (kallon saumat voivat luutua jo 35-vuotiaana tai vasta yli 50-vuotiaana), käytettiin ikämäärittelyä apuna myös lantioluun ja ristiluun liitoskohtaa (*facies auricularis*). Ikämuutokset tässä luussa ovat valitettavasti hyvin monimutkaisia, ja ilman mittavaa kokemusta menetelmän käytöstä (mikä kirjoittajalta valitettavasti puuttuu) oikean ikävaiheen löytämi-

nen on vaikeaa. Pitkällisen perehtymisen ja tutkinnan jälkeen päädyin sijoittamaan lantionluun melkoisella varmuudella ikävaiheeseen 5, mikä vastaa ikävuosia 40-44.

Ylläolevan perusteella vainaja voidaan sijoittaa Buikstra & Ubelakerin (1994) mukaan kuuluvaksi kategoriaan ”Middle Adult”, 35-49 vuotta.

6.4. Sukupuoli

Vainajan oikeanpuoleinen lantioluu oli säilynyt melkein ehjänä, ja sukupuolen määrittäminen oli mahdollista sen avulla. Lantioluusta saatava määrittäminen voitiin varmentaa kallon ja alaleuan avulla.

Lantio on selkeän naisellinen. *Incisura ischiadica* on erittäin aukinainen, *sulcus preauricularis* selkeä, suorastaan kuoppa ja *arc composita* on naisellinen. *Pubis* on pitkä, reuna ohut ja kovera.

Kallo on myös naisellinen. Otsa on suora, silmäkulmat pyöreät ja *orbita* reuna terävähkö. *Glabella* on melko selkeä, lähinnä neutri. *Processus mastoideus* pienehkö.

Alaleuan *angulus mandibulae* pyöreä, ei ulospäin kääntynyt. *Trigonum mandibulae* vaatimaton, muodostaa yhden nystyn keskelle leukaa.

Tulos: Kyseessä on nainen.

6.5. Pituus

Vainajan pituus voitiin mitata useasta eri luusta. Telkän (1950) mukaan reisiluun pituus vastaa 156 cm pitkä, sääri- ja pohjeluu 153 cm pitkä ja pohjeluu 152 cm pitkä naista. Keskiarvona näistä saadaan 154 cm.

6.6. Patologiset muutokset

Hampaat: Alaleuan hampaista kariesta havaittiin mahdollisesti pieni reikä vasemmassa Pm 2:ssa sekä oikeassa viisaudenhampaassa, jossa puolet kruunusta on syöpynyt pois. Yläleuassa kariesta havaittiin vasemmassa Pm 2:ssa, jonka kruunu on kokonaan syöpynyt pois, oikeassa M1:ssä Pm 2-kontaktipinnalla sekä M1:ssä, josta on jäljellä vain syöpynneet juuret. Epävarmasti hautaukseen kuuluvissa hampaissa on yksi rikkinäinen poskihammas, jossa kariesta purupinnalla sekä kaksi yläleuan viisaudenhammasta, molemmissa kariesta purupinnalla. Lähes kaikissa hampaissa esiintyy vähän hammaskiveä.

Vainaja on menettänyt eläessään ainakin kaksi hammasta, alaleuan vasemman viisaudenhampaan ja M2:n. Alaleuassa näkyy vasemman M1:n sekä oikean M1 ja M2:n alveolaareissa luun haurastumista ja alveolaarien madaltumista. Mikäli nämä hampaat eivät olleet vielä tippuneet, olisi se todennäköisesti ollut pian edessä. Hammasluu on vetäytynyt hieman alaspäin myös muiden hampaiden kohdalla.

Yläleuan etuhampaista on tallella vain keskimmäiset. Yläleuka on valitettavasti rikki keskimmäisten etuhampaiden kohdalta, eikä niiden alveolaareja ole näkyvissä. Nämä keskimmäiset etuhampaat sopivat kuitenkin reunimmaisten etuhampaiden alveolaareihin, ja näitä hampaita ei myöskään löy-

detty. Sovitettuna paikalleen keskimmäiset etuhampaat täyttävät kaiken etuhammastilan, joten on mahdollista, ettei vainajalla ole toisia etuhampaita ollutkaan. Alaleuan oikea M3 on vinossa eteen ja sisälle päin.

Nikamissa on myös havaittavissa lieviä tai keskivaikeita muutoksia. Kolmen kaulanikaman rungossa (*corpus*) on lieviä osteofyyttisiä muutoksia, samoin neljässä rintanikamassa sekä luun tikku- maista liikakasvua yhden rintanikaman kaariosassa (*arcus*). Kahdessa alimmassa lannenikamassa sekä ristiluussa on alaspäin pahenevaa osteofyyttisiä muutoksia. Ristiluussa koko nivelpinta on po-roottista, reunoilla voimakasta lippingiä ja luun liikakasvua.

7. Hauta 16

7.1. Yleistä

Hauta 16 sijaitsi kaivausalueen keskellä löydettyjen kiviperustusten itäpuolella. Vainajasta oli jäl-jellä lähinnä vain ylä- ja alaleuan hampaat. Myös jonkinlainen hautaläikkä oli nähtävissä.

Osa yläleuan hampaista oli jo ehditty irrottaa ennen hampaiston tunnistamista haudaksi. Dokumen-toinnin ja kuvauksen jälkeen loput yläleuan hampaat irrotettiin yksitellen, mutta alaleuka nostettiin multapaakun kanssa kokonaisena. Jälkitöissä alaleuan hampaat irrotettiin maasta ja kaikki hampaat pestiin.

7.2. Luiden kunto

Kaikki vartalon luut ovat maatuneet täydellisesti. Parhaiten ovat säilyneet hampaat, tosin niidenkin juuret ovat huonossa kunnossa ja puuttuvat osittain. Juurien ympärillä oli paikoitellen säilynyt hy-vin huonokuntoista alaleuan luuta. Kallosta oli jäljellä vain toinen *pars petrosa*.

Hampaat olivat löydettyä lähes alkuperäisillä paikoillaan. Oikean yläleuan M2 ja PM 1 olivat kuitenkin liikkuneet maassa alaspäin lähelle alaleukaa.

7.3. Ikä

Kaikki löydetyt hampaat ovat pysyviä hampaita. Etuposkihampaat ovat jo puhjenneet, samoin M1. Ennen hampaiden nostamista maasta pystyttiin havainnoimaan hampaiden asentoa. Alaleuassa nä-kyi selvästi, että M2 ei ollut vielä täysin puhjennut vaan selvästi M1:stä alempana. Leukaluun hei- kon säilymisen takia oli kuitenkin mahdotonta arvioida, oliko hammas jo puhjennut vai vielä koko- naan leuan sisällä. M3 oli vielä syvällä leuassa hampaan aihiona.

Hampaiston kehityksen perusteella kyseessä on todennäköisesti ollut 11-13-vuotias lapsi (vrt. Ube- laker 1978>Bass 1995:304).

7.4. Patologiset muutokset

Kariesta löytyi kolmesta poskihampaasta. Oikeasta alaleuan M1:stä ja vasemmasta yläleuan M1:stä löytyi hieman alkavaa kariesta purupinnalta. Vasemman alaleuan M1:ssä on suurehko (noin 25% hampaan pinnasta) kariesreikä. Muutamassa hampaassa oli lisäksi hieman hammaskiveä.

8. Hauta 18

Hauta 18 sijaitsi kaivausalueen pohjoisosassa välittömästi hauta 15:sta pohjoispuolella. Haudasta löytyi pieniä määriä hammaskiillettä, joka on saattanut kuulua vainajalle.

9. Lopuksi

Kolmen tutkitun vainajan perusteella ei voida sanoa mitään hämeenkoskelaisten yleisestä terveydestä tai hammashygieniasta kyseisenä aikana, mutta yleisesti ottaen runsas karies yhdistetään runsaasti jauhoja tai sokereita sisältävään ruokavalioon. Euroopassa karies yleistyi keskiajalla. (Brothwell 1994: 153) Tiina Varrelan (1997: 91) tutkimuksessa turkulaisista 1500-1600-luvun Julinin tontin vainajien hampaista vain 13,1%:ssa jäljellä olevista hampaista havaittiin kariesta ja yli 50%:lla ihmisistä oli vain yksi tai kaksi kariesvauriota suussaan. Näitä lukuja vasten tässä tutkimuksessa tutkitut vainajat vaikuttavat hyvin huonohampaisilta. Miehen etu- ja kulmahampaista on vaikea sanoa, onko kruunun tuhoon ollut syynä karies vai joku muu syy. Vaikka vain varmat kariestapaukset otetaan huomioon, on naisen hampaista noin 30%:ssa ja miehen hampaista noin 50%:ssa kariesta. Lapsen varmasti puhjenneista hampaista (I1-M1) noin 7%:ssa oli kariesta. Varrelan tutkimuksessa 11-12-vuotiaiden hampaista 5,7%:ssa oli kariesta. Valitettavasti Suomessa ei ole juuri tutkittu kattavia maaseutujen ihmisluuaineistoja, ja ilman vertailuaineistoja on mahdotonta sanoa, sattuivatko nämä ihmiset olemaan yhteisönsä huonohampaisia vai onko Turun ja Hämeenkosken välillä vallinnut selvä ero kariuksen esiintymisessä.

Nikamissa tapahtuneet muutokset ovat yksi yleisimmistä patologisista ilmiöistä, joita arkeologisilta kohteilta löydettyistä luista tavataan. Raskas työ ja naisten jatkuvat raskaudet rasittivat selkää aiheuttaen kulumia ja luumuutoksia nikamiin jo suhteellisen nuorella iällä.

Luiden säilyminen alueella oli yleisesti ottaen heikkoa. Useasta vainajasta ei ollut jäljellä kuin hautaläikkä, ja myös säilyneet luurangot olivat melko heikossa kunnossa (etenkin hauta 3). Löydetyt irtoluut olivat pääasiassa hampaita, jotka ovat luuston kovinta ja näin ollen parhaiten säilyvintä ainetta. Muiden irtoluiden kunto vaihteli kohtalaisesta täysin maatuneeseen - usein vain laikku luupuurua osoitti paikalla joskus olleen luuta. Verrattuna edellisten vuosien luumateriaaleihin (ainakin vuosien 1999-2000) tämän vuoden luuaineisto jäi todella heikoksi.

Hauta 15:n luiden säilyminen on myös tarkastelun arvoista. Osa luista on jossain vaiheessa kaivettu ylös ja todennäköisesti haudattu alkuperäisen paikan pohjoispuolelle. Nämä luut ovat todella huonossa kunnossa verrattuna alkuperäiseen hautaukseen. Myös kaikki kerroksesta löydettyt muut irtoluut ovat heikossa kunnossa. Todennäköisesti kosteus- ja lämpötilaosuhteiden muutos sekä ilman kanssa kosketuksiin joutuminen on vaikuttanut epäsuotuisasti näiden luiden säilymiseen. Hieman huolestuneena voidaan todeta, että periaatteessa samanlainen ilmiö tapahtuu nyt niissä hautauksissa, jotka jätettiin kaivamatta alueelta 1. Tämän alueen loppuun kaivaminen olisikin hyvin suotavaa tulevina vuosina.

10. Yhteenveto

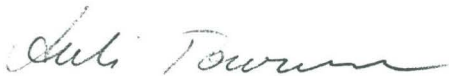
Kesän 2002 Hämeenkosken Pyhän Laurin kirkon kaivauksissa löydettiin n. 1,3 kg irtoluuta sekä neljä hautausta, joissa oli säilynyt luuta (yhdessä vain hammaskiillettä). Tämän vuoden kaivauksilla löytyneiden luiden kunto on melko heikko verrattuna aikaisempina vuosina löydettyihin luihin. Luiden alueellisesta jakautumisesta voidaan päätellä, että alueella 2 (koeoja) ei ole harjoitettu mit-

tavaa hautaustoimintaa. Kaivausalueella luut jakautuvat kolmeen erilliseen kerrokseen: sekoittuneeseen pintakerrokseen, niukkalöytöiseen välikerrokseen ja varsinaiseen hautakerrokseen.

Hauta 3:n vainaja tunnistettiin aikuiseksi mieheksi, joka on ollut kuollessaan todennäköisesti alle 35-vuotias ja noin 163 cm pitkä. Miehen hampaat ovat pahasti kariuksen syövyttämät ja hänellä on ollut myös muita hammasongelmia kuten puuttuvia hampaita sekä vakavaa luukatoa leukaluussa. Hampaista löytyvät nk. emalihypoplasiat paljastavat, että mies on kärsinyt lapsuudessaan (ehkä n. 4-6-vuotiaana) kaksi kertaa jonkinlaisesta elimistön vakavasta stressitilasta (nälänhätä, vakava sairaus). Miehen nikamista löytyy jonkin verran luumuutoksia. Pahin muutos löytyy kahdesta kaulanikamasta, jossa kaksi kaulanikaman nivelpintaa ovat pahoin laajentuneita ja haurastuneita.

Haudan 15 vainaja on ollut noin 154 cm pitkä 35-49-vuotias nainen. Naisella on ollut myös runsaasti reikiä hampaissaan sekä lisäksi hammaskiveä. Suurin osa hänen alaleuan poskihampaistaan on jo ollut pudonnut tai juuri putoamassa. Hänen yläleuasta on todennäköisesti puuttunut etuhampaat, ja jäljelle jääneet ovat olleet ilmeisesti vinossa. Naisen alaselän nikamissa on selkeitä luumuutoksia. Osa haudan luista puuttui, ilmeisesti jokin myöhemmistä hautauksista on osunut sen päälle. Näitä luita löytyi naisen pohjoispuolelta.

Hauta 16:sta löytyneestä vainajasta ei ollut jäljellä juuri muuta kuin hampaat. Hampaat kuuluvat noin 11-13-vuotiaalle lapselle. Ensimmäisissä poskihampaissa on havaittavissa kariesta, yhdessä jo suuri reikä. Hampaissa on myös vähän hammaskiveä.

Auli Touven

Kirjallisuus:

Bass, W.M. 1995: *Human Osteology. A Laboratory and Field Manual*. Missouri Archaeological Society.

Brothwell, D.R. 1994: *Digging up Bones*. Cornell University Press, New York.

Buikstra, Jane E. & Ubelaker, Douglas H. 1994: Standards for Data Collection from Human Skeletal Remains. Proceedings of Seminar at The Field Museum of Natural History. *Arkansas Archaeological Survey Research Series No. 44*

Telkkä, A. 1950: On the Prediction of Human Stature from the Long Bones. *Acta Anatomica IX*: 103-117.

Ubelaker, D.H. 1978: *Human Skeletal Remains: Excavation, Analysis, Interpretation*. Chicago, Aldine.

Varrela, T. 1997: Mitä hampaistot kertovat: Julinin tontin vainajat. Toim: Vuorinen, H. S. & Vala, U.: *Vanhojen luiden kertomaa*. Yliopistopaino, Helsinki: 86-99.

MUSTAVALKONEGATIIVILUETTELO

HÄMEENKOSKI, PYHÄN LAURIN KIRKON RAUNIOALUEEN TUTKIMUKSET 2002

Koko 24 x 36

Kuvaajat: Tanja Ratilainen ja Mia Lempiäinen

TYA	Aihe	Suunta, josta kuvattu	Pvm	Kuvaaja
23964	Yleiskuva alueesta 1 ennen kaivausten aloittamista.	NE	10.6.	TR
23965	Alue 2, taso 0, itäosa.	NW	10.6.	TR
23966	Alue 2, taso 0, länsiosa.	NW	10.6.	TR
23967	Alue 1, taso 0, eteläosa.	E	11.6.	TR
23968	Alue 1, taso 0, pohjoisosa.	E	11.6.	TR
23969	Alue 2, taso 1.	W	12.6.	TR
23970	Alue 1, taso 1, pohjoisosa.	E	13.6.	ML
23971	Alue 1, taso 1, eteläosa.	SE	13.6.	ML
23972	Alue 2, taso 2.	W	14.6.	TR
23973	Alue 2, taso 2.	E	14.6.	TR
23974	Alue 2, taso 3.	W	18.6.	TR
23975	Alue 2, taso 3.	E	18.6.	TR
23976	Alue 2, taso 3, ruutu 48/69. Mahdollinen paalunsija R5.	N	18.6.	TR
23977	Alue 2, taso 3, ruutu 48/66. Länsirajalla mahdollinen paalunsija R6.	N	18.6.	TR
23978	Alue 1, taso 2, eteläosa.	E	18.6.	ML
23979	Alue 1, taso 2, pohjoisosa.	SE	18.6.	ML
23980	Alue 2, taso 4.	W	19.6.	TR
23981	Alue 2, taso 4.	E	19.6.	TR
23982	Alue 2, taso 4, ruutu 48/69. Länsirajalla mahdollinen paalunsija R5.	S	19.6.	TR
23983	Alue 2, taso 4, H1, ruutu 48/61.	N	19.6.	TR
23984	Alue 1, taso 2,5, H2.	W	19.6.	TR
23985	Mahdollinen 1650-luvun jälkeinen puukirkon paikka ja hautausmaa Parikan ja Siernan talojen välissä.	S	19.6.	TR
23986	Alue 1, taso 3, eteläosa.	E	20.6.	ML
23987	Alue 1, taso 3, pohjoisosa.	E	20.6.	ML
23988	Alue 2, taso 4,5, H1:n pohja.	N	24.6.	TR
23989	Alue 2, taso 4,5, ruudun 48/63 kivikasa.	N	24.6.	TR
23990	Alue 2, taso 4,5, ruudun 48/63 kivikasa.	NE	24.6.	TR
23991	Alue 2, taso 4,5.	W	24.6.	TR
23992	Alue 1, taso 3,5, H4.	E	25.6.	TR

23993	Alue 1, taso 3,5, eteläosa.	E	25.6.	TR
23994	Alue 1, työkuva: Teemu puhdistaa tasoa kuvausta varten, Auli Tourunen valvoo.	E	25.6.	TR
23995	Alue 1, taso 3,5, pohjoisosa.	E	25.6.	TR
23996	Alue 1, taso 3,5, R2:n itälinja.	E	25.6.	TR
23997	Alue 1, taso 3,5, R2:n etelälinja.	S	25.6.	TR
23998	Alue 1, R1, kirkonraunion anturakivet ja itäseinää.	S	25.6.	TR
23999	Alue 1, taso 3,5, H6.	E	25.6.	TR
24000	Alue 1, taso 3,5, H5 ja H20	S	25.6.	TR
24001	Alue 1, taso 3,5, H6 ja H7.	NW	25.6.	TR
24002	Alue 1, R2.	SW	25.6.	TR
24003	Alue 1, taso 3, H3, vainaja esillä.	E	25.6.	TR
24004	Alue 1, taso 3, H3, yksityiskohta vainajan yläosasta.	E	25.6.	TR
24005	Alue 2, taso 5.	W	25.6.	TR
24006	Alue 2, taso 5, yksityiskohta H1.	N	25.6.	TR
24007	Alue 2, taso 5, kivikasa ruudun 48/64 länsirajalla.	N	25.6.	TR
24008	Alue 2, taso 5, itäosan kivet.	NW	25.6.	TR
24009	Alue 2, taso 5, itäosa.	E	25.6.	TR
24010	Alue 2, taso 5, länsiosa.	E	25.6.	TR
24011	Alue 1, 4-taso, H8, H9, H10, H15:n kallo, H21, M3.	N	25.6.	TR
24012	Alue 1, taso 4, H9 ja H8.	W	25.6.	TR
24013	Alue 1, taso 4, eteläosa.	E	26.6.	TR
24014	Alue 1, taso 4, pohjoisosa.	E	26.6.	TR
24015	Alue 1, taso 4, H11.	E	26.6.	TR
24016	Alue 1, taso 4, H11a ja 11b rajat selvennettyinä.	E	26.6.	TR
24017	Alue 1, taso 4, H13.	E	26.6.	TR
24018	Alue 1, taso 4, H 8 ja H9, H10, H21, M3 ja H15:n päälaki.	E	26.6.	TR
24019	Alue 1, taso 4, H21, H 8 ja H9, H15:n päälaki ja M3.	E	26.6.	TR
24020	Alue 1, taso 4, M3.	E	26.6.	TR
24021	Alue 1, taso 4, R1, M1.	S	26.6.	TR
24022	Alue 1, taso 4, R2.	E	26.6.	TR
24023	Alue 1, taso 4, R2, R1 ja M1.	E	26.6.	TR
24024	Alue 2, taso 5,5, R3.	N	26.6.	TR
24025	Alue 1, taso 4, R4A.	E	27.6.	TR
24026	Alue 2, R3.	N	27.6.	TR
24027	Alue 2, taso 5,5, itäosa.	E	27.6.	TR

24028	Alue 1, taso 4, M5.	S	27.6.	TR
24029	Alue 1, H5, 1.vaihe.	E	28.6.	TR
24030	Alue 1, taso 4,5, H 10, M3.	E	28.6.	TR
24031	Alue 1, kaivanto 1, taso 1.	S	28.6.	TR
24032	Alue 2, taso 6, itäosa.	E	28.6.	TR
24033	Alue 2, taso 6, länsiosa.	W	28.6.	TR
24034	Alue 2, R3 pohjassa.	N	28.6.	TR
24035	Alue 1, kaivanto 1, taso 2.	W	28.6.	TR
24036	Alue 1, taso 4,5.	N	1.7.	TR
24037	Alue 1, M2, H13 ja niiden välinen laikku.	E	1.7.	TR
24038	Alue 1, taso 6, R1, M1.	NW	1.7.	TR
24039	Alue 1, taso 6, R1, M1.	S	1.7.	TR
24040	Alue 1, taso 6, R1, M1.	E	1.7.	TR
24041	Alue 1, kaivanto 1, taso 3.	E	1.7.	TR
24042	Alue 2, eteläprofiili, ruutu 48/70.	N	1.7.	ML
24043	Alue 2, eteläprofiili, ruutu 48/69.	N	1.7.	ML
24044	Alue 2, eteläprofiili, ruutu 48/68.	N	1.7.	ML
24045	Alue 2, eteläprofiili, ruutu 48/67.	N	1.7.	ML
24046	Alue 2, eteläprofiili, ruutu 48/66.	N	1.7.	ML
24047	Alue 2, eteläprofiili, ruutu 48/65.	N	1.7.	ML
24048	Alue 2, eteläprofiili, ruutu 48/64.	N	1.7.	ML
24049	Alue 2, eteläprofiili, ruutu 48/63.	N	1.7.	ML
24050	Alue 2, eteläprofiili, ruutu 48/62.	N	1.7.	ML
24051	Alue 2, eteläprofiili, ruutu 48/61.	N	1.7.	ML
24052	Alue 2, H1 länsiprofiilissa.	E	1.7.	ML
24053	Alue 1, H15, vainaja esillä.	E	1.7.	TR
24054	Alue 1, kaivanto 1, taso 4.	W	2.7.	TR
24055	Alue 1, R2, M1:n pohja.	NE	2.7.	TR
24056	Alue 1, kaivanto 1, taso 5.	W	2.7.	TR
24057	Alue 1, kaivanto 1, taso 6.	W	2.7.	TR
24058	Alue 1, taso 4,3/4, H 10.	E	2.7.	TR
24059	Alue 1, kaivanto 1, taso 7.	W	2.7.	TR
24060	Alue 1, taso 5, itäosa, H24, M4.	N	2.7.	TR
24061	Alue 1, taso 5, länsiosa.	W	2.7.	TR
24062	Alue 1, taso 5, pohjoisosa, H15:n pohja.	E	3.7.	TR

24063	Alue 1, H16.	E	3.7.	TR
24064	Alue 1, taso 5,5, kaakkoisosa, M4, H16.	N	3.7.	TR
24065	Alue 1, taso 5,5, eteläosa, M4.	E	3.7.	TR
24066	Alue 1, taso 5,5, lounaisosa.	W	3.7.	TR
24067	Alue 1, taso 5,5, mahdolliset paalunjäljet R7 alueen lounaisosassa.	W	3.7.	TR
24068	Alue 1, R2:n eteläseinämä.	S	3.7.	TR
24069	Alue 1, R2:n eteläseinämä.	S	3.7.	TR
24070	Alue 1, itäprofiili pohjoisesta etelään. Koilliskulma.	W	3.7.	TR
24071	Alue 1, itäprofiili pohjoisesta etelään.	W	3.7.	TR
24072	Alue 1, itäprofiili pohjoisesta etelään.	W	3.7.	TR
24073	Alue 1, itäprofiili pohjoisesta etelään.	W	3.7.	TR
24074	Alue 1, itäprofiili pohjoisesta etelään.	W	3.7.	TR
24075	Alue 1, itäprofiili pohjoisesta etelään.	W	3.7.	TR
24076	Alue 1, itäprofiili pohjoisesta etelään.	W	3.7.	TR
24077	Alue 1, itäprofiili pohjoisesta etelään.Kaakkoiskulma.	W	3.7.	TR
24078	Alue 1, R2:neteläseinämä idästä länteen.	S	3.7.	TR
24079	Alue 1, R2:n eteläseinämä idästä länteen.	S	3.7.	TR
24080	Alue 1, R2:n eteläseinämä idästä länteen.	S	3.7.	TR
24081	Alue 1, R2:n eteläseinämä, turvakaistan profiili.	E	4.7.	TR
24082	Alue 1, kaivanto 1:n länsiprofiili.	E	4.7.	TR
24083	Alue 1, kaivanto 1:n itäprofiili.	W	4.7.	TR
24084	Alue 1, eteläprofiili idästä länteen. Kaakkoiskulma.	N	4.7.	TR
24085	Alue 1, eteläprofiili idästä länteen.	N	4.7.	TR
24086	Alue 1, eteläprofiili idästä länteen.	N	4.7.	TR
24087	Alue 1, eteläprofiili idästä länteen.	N	4.7.	TR
24088	Alue 1, eteläprofiili idästä länteen.	N	4.7.	TR
24089	Alue 1, eteläprofiili idästä länteen.	N	4.7.	TR
24090	Alue 1, eteläprofiili idästä länteen.	N	4.7.	TR
24091	Alue 1, eteläprofiili idästä länteen.Lounaiskulma.	N	4.7.	TR
24092	Alue 1, R1 ja R2, itäseinämä. M1 pohjassa.	E	4.7.	TR
24093	Alue 1, R1 ja R2, itäseinämä. M1 pohjassa.	E	4.7.	TR
24094	Ryhmäkuva kaivaushenkilökunnasta (Ville puuttuu).	E	5.7.	TR
24095	Alue 1 kaivausten jälkeen.	N	5.7.	TR
24096	Alue 2 kaivausten jälkeen.	E	5.7.	TR

DIALUETTELO

HÄMEENKOSKI, PYHÄN LAURIN KIRKON RAUNIOALUEEN TUTKIMUKSET 2002

Kuvaajat: Tanja Ratilainen ja Mia Lempiäinen

TYA 325:	Aihe	Suunta, josta kuvattu	Pvm.	Kuvaaja
1		N.	7.6.	TR
2	Kaivausalue 2 ennen kaivauksia.	NE.	7.6.	TR
3	Alue 1, 0-taso, pohjoisosa.	E.	10.6.	TR
4	Alue 1, 0-taso, eteläosa.	E.	10.6.	TR
5	Alue 2, 0-taso, itäosa.	NW.	10.6.	TR
6	Alue 2, 0-taso, länsiosa.	E.	10.6.	TR
7	Alue 2, 1-taso.	W.	12.6.	TR
8	Alue 1, 1-taso, eteläosa.	E.	13.6.	TR
9	Alue 1, 1-taso, pohjoisosa.	SE.	13.6.	TR
10	Alue 2, 2-taso.	E.	14.6.	TR
11	Alue 1, työkuva. Työntekijät kaivamassa.	W.	17.6.	TR
12	Alue 1, työkuva. Sini ja Ville seulomassa.	SW.	17.6.	TR
13	Alue 2, 3-taso.	W.	18.6.	TR
14	Alue 2, 3-taso, ruutu 48/66. Mahdollinen paalunsija R6.	N.	18.6.	TR
15	Alue 2, 3-taso, ruutu 48/69. Mahdollinen paalunsija R5.	N.	18.6.	TR
16	Alue 1, 2-taso, eteläosa.	E.	18.6.	ML
17	Alue 1, 2-taso, pohjoisosa.	SE.	18.6.	ML
18	Alue 2, 4-taso.	E.	19.6.	TR
19	Alue 2, 4-taso, ruutu 48/61, H1.	N.	19.6.	TR
20	Alue 1, 2 1/2-taso, H2.	S.	19.6.	TR
21	Alue 1, työkuva. Anna-Maija Mustonen kaivaa.	E.	19.6.	TR
22	Alue 1, työkuva. Antti-Mikko, Heli, Anna, Sini, Ville ja Teemu kaivavat, Mia mittaa.	N.	19.6.	TR
23	Alue 1, 3-taso, eteläosa.	E.	20.6.	ML
24	Alue 1, 3-taso, pohjoisosa.	E.	20.6.	ML
25	Alue 1, 3-taso, R2.	NE.	20.6.	TR
26	Alue 1, 3-taso, R2.	E.	20.6.	TR
27	Alue 1, 3-taso, R2.	SE.	20.6.	TR
28	Alue 2, 4 1/2-taso, H1.	N.	20.6.	TR
29	Alue 2, 4 1/2-taso.	N	24.6.	TR

30	Alue 1, 3 1/2-taso, alueen eteläosa, R2.	E.	25.6.	TR
31	Alue 1, 3 1/2-taso, alueen pohjoisosa, R2.	E.	25.6.	TR
32	Alue 1, 3 1/2-taso, R2:n etelälinja.	E.	25.6.	TR
33	Alue 1,3 1/2-taso, R2:n itälinja.	S.	25.6.	TR
34	Alue 1, anturakivet R1 ja kirkonraunion itäpäätty.	S.	25.6.	TR
35	Alue 1, 3 1/2-taso, H6.	E.	25.6.	TR
36	Alue 1, 3 1/2-taso, H6 ja H7.	NW.	25.6.	TR
37	Alue 1, R2.	W.	25.6.	TR
38	Alue 1, R1, kirkonraunion anturakivet ja itäseinää.	W.	25.6.	TR
39	Alue 1, R2.	W.	25.6.	TR
40	Alue 1, 3-taso, H3. Vainaja esillä.	E.	25.6.	TR
41	Alue 2, 5-taso, itäosa.	E.	25.6.	TR
42	Alue 2, 5-taso, länsiosa.	E.	25.6.	TR
43	Alue 1, 4-taso, H8, H9, H10,H15:n kallo, H21, M3.	E.	25.6.	TR
44	Alue 1, 4-taso, eteläosa.	E.	26.6.	TR
45	Alue 1, 4-taso, pohjoisosa.	E.	26.6.	TR
46	Alue 1, 4-taso, R1, M1.	S.	26.6.	TR
47	Alue 1, 4-taso, R2.	E.	26.6.	TR
48	Alue 1, 4-taso, R1, R2, M1.	E.	26.6.	TR
49	Alue 2, 5 1/2-taso, R3.	N.	26.6.	TR
50	Alue 1, 4-taso, R4A.	S.	27.6.	TR
51	Alue 2, 5-taso, R3.	N.	27.6.	TR
52	Alue 2, 5 1/2-taso, itäosa.	E.	27.6.	TR
53	Alue 1, 4-taso, M2.	S.	27.6.	TR
54	Alue 1, työkuva. Sini kaivaa H3:a.	E.	27.6.	ML
55	Alue 1, työkuva: Teemu kaivaa H15:n kalloa esille.	E.	27.6.	ML
56	Alue 1, työkuva: Ville kaivaa H21:a puulusikalla.	E.	27.6.	ML
57	Alue 1, työkuva: Sami pitelee prismaa, Riku kirjaa tietoja.	S.	27.6.	ML
58	Alue 1, työkuva: Sami ottaa maanäytettä M5B:stä.	N.	27.6.	ML
59	Alue 1, H3, vainajan yläosa, toinen vaihe.	S	27.6.	ML
60	Alue 1, H15, ensimmäinen vaihe.	E.	28.6.	TR
61	Alue 1, 4 1/2-taso, H 10, M3.	E.	28.6.	TR
62	Alue 1, kaivanto 1, 1. Taso	S.	28.6.	TR
63	Alue 2, 6-taso, länsiosa.	E.	28.6.	TR

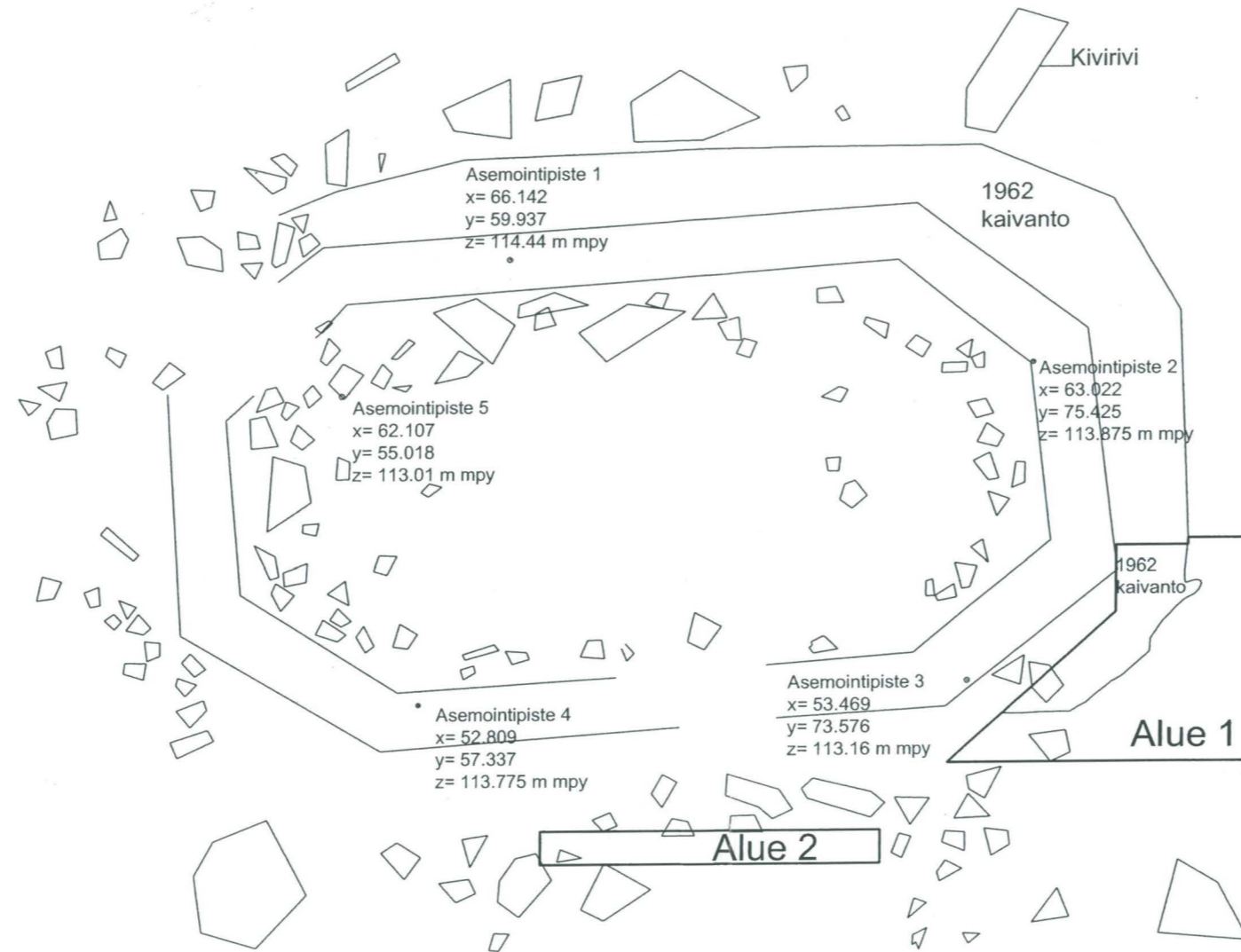
64	Alue 2, 6-taso, itäosa.	W.	28.6.	TR
65	Alue 1, 4 1/2-taso, eteläosa.	E.	1.7.	TR
66	Alue 1, 4 1/2-taso, itäosa.	N.	1.7.	TR
67	Alue 1, M2, H13:n 2. Vaihe ja laikku niiden välissä.	E.	1.7.	TR
68	Alue 1, 4 1/2-taso, mahdolliset paalunsijat R4, 2. vaihe.	NW.	1.7.	TR
69	Alue 1, 6-taso, M1,R1, R2:n itäsivu.	S.	1.7.	TR
70	Alue 1, 6-taso, M1,R1.	E.	1.7.	TR
71	Alue 1,kaivanto 1, 3. vaihe.	E.	1.7.	TR
72	Alue 2, eteläprofiili, ruutu 48/70.	N.	1.7.	ML
73	Alue 2, eteläprofiili, ruutu 48/69.	N.	1.7.	ML
74	Alue 2, eteläprofiili, ruutu 48/68.	N.	1.7.	ML
75	Alue 2, eteläprofiili, ruutu 48/67.	N.	1.7.	ML
76	Alue 2, eteläprofiili, ruutu 48/66.	N.	1.7.	ML
77	Alue 2, eteläprofiili, ruutu 48/65.	N.	1.7.	ML
78	Alue 2, eteläprofiili, ruutu 48/64.	N.	1.7.	ML
79	Alue 2, eteläprofiili, ruutu 48/63.	N.	1.7.	ML
80	Alue 2, eteläprofiili, ruutu 48/62.	N.	1.7.	ML
81	Alue 2, eteläprofiili, ruutu 48/61.	N.	1.7.	ML
82	Alue 2, H1 länsiprofiilissa.	E.	1.7.	ML
83	Alue 1, H15, vainaja esillä.	E.	1.7.	ML
84	Alue 1, R1, M1:n pohja ja R2:n liikkuneita kiviä.	NE.	2.7.	TR
85	Alue 1, työkuva: Auli Tourunen nostaa H15 vainajaa. Heli toimii kirjurina.	SW.	2.7.	ML
86	Alue 1, 5-taso, itäosa.	N.	2.7.	TR
87	Alue 1, 5-taso, eteläosa.	E.	2.7.	TR
88	Alue 1, 5-taso, alueen pohjoisosassa, M3, H15:n pohja.	E.	3.7.	TR
89	Alue 1, H16.	E.	3.7.	TR
90	Alue 1, 5 1/2-taso, koilliskulma. H18, H22.	N.	3.7.	TR
91	Alue 1, 5 1/2-taso, eteläosa.M4.	E.	3.7.	TR
92	Alue 1, 5 1/2-taso, lounaisosa.	W.	3.7.	TR
93	Alue 1, 5 1/2-taso, mahdolliset paalunjäljet R7 alueen lounaisosassa.	W.	3.7.	TR
94	Alue 1, R2:n eteläseinämä, kaivanto 1 pohjassa.	S.	3.7.	TR
95	Alue 1, R2, eteläseinämä, kaivanto 1 pohjassa.	SE.	3.7.	TR
96	Alue 1, itäprofiili pohjoisesta etelään, ruudut 56-57/82.	W.	3.7.	TR
97	Alue 1, itäprofiili, ruutu 55/82 (Vuoden 1997 ruutu 54/82).	W.	3.7.	TR

98	Alue 1, itäprofiili, ruutu 54/82.	W.	3.7.	TR
99	Alue 1, itäprofiili, ruudut 53-54/82.	W.	3.7.	TR
100	Alue 1, itäprofiili, kaakkoisnurkka, ruudut 51-53/82.	W.	3.7.	TR
101	Alue 1, R2:n eteläseinämä.	S.	3.7.	TR
102	Alue 1, kaivanto 1:n länsiprofiili.	E.	4.7.	TR
103	Alue 1, kaivanto 1:n itäprofiili.	W.	4.7.	TR
104	Alue 1, eteläprofiili idästä länteen.Kaakkoisnurkka.Ruudut 51/79-82.	N.	4.7.	TR
105	Alue 1, eteläprofiili, ruudut 51/79-82.	N.	4.7.	TR
106	Alue 1, eteläprofiili ruudut 51/78-79.	N.	4.7.	TR
107	Alue 1, eteläprofiili, ruutu 51/78.	N.	4.7.	TR
108	Alue 1, eteläprofiili, ruutu 51/78, yksityiskohta.	N.	4.7.	TR
109	Alue 1, eteläprofiili, 51/74-76.	N.	4.7.	TR
110	Alue 1, eteläprofiili idästä länteen.Lounaisnurkka. Ruudut 51/73-74.	N.	4.7.	TR
111	Alue 1, R1 ja R2. Kaivanto 2 pohjassa.	N.	4.7.	TR
112	Alue 1, työkuva. Puutarhatraktori täyttää kaivausalueita.	N.	5.7.	TR
113	Alue 1 kaivausten jälkeen.	N.	5.7.	TR
114	Alue 2 kaivausten jälkeen.	N.	5.7.	TR

Hämeenkoski, Pyhän Laurin kirkon tutkimukset 2002

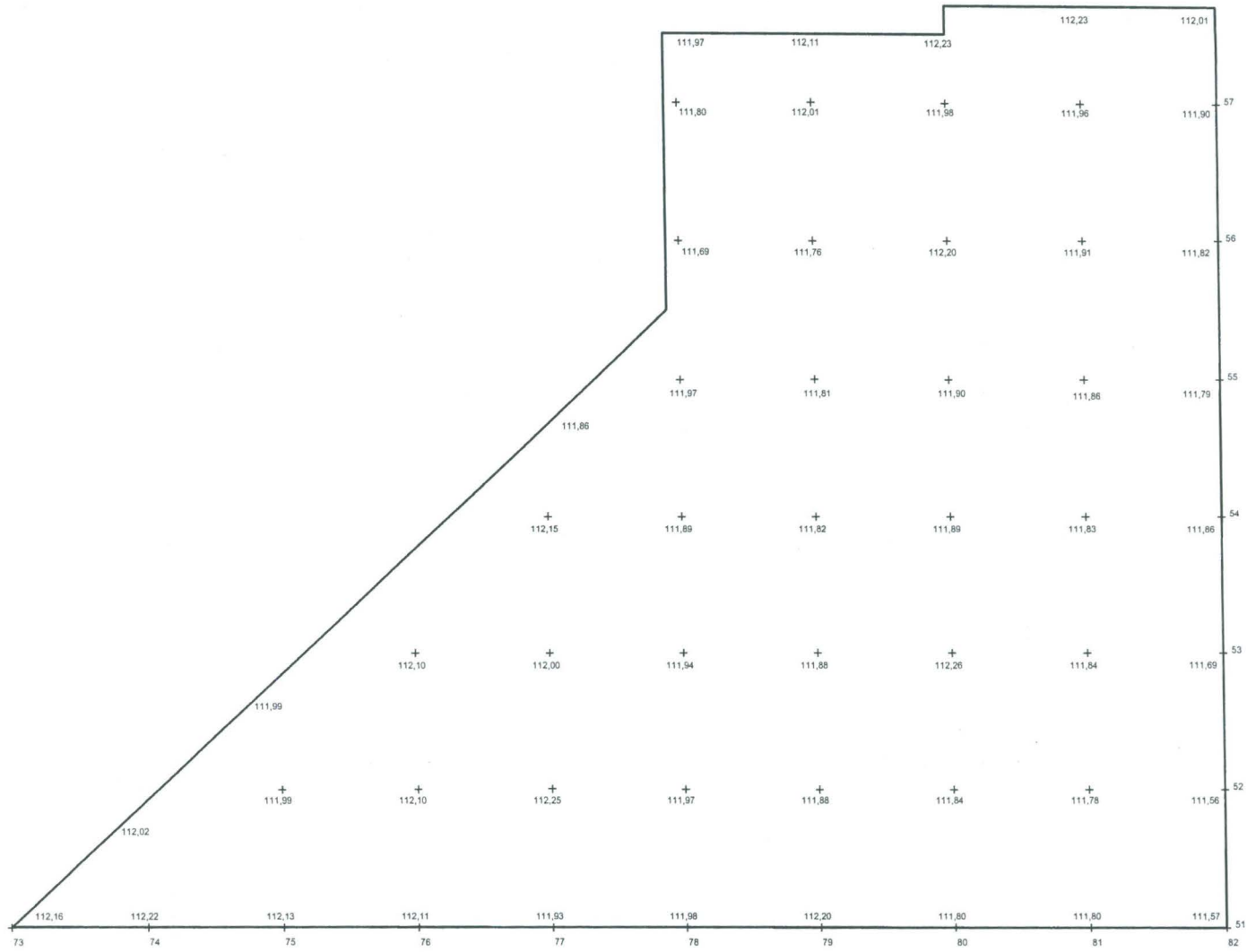
Karttaluettelo

Karttanro	Kuvaus	MK
Kartta 1	Alueiden 1 ja 2 sijainti. Asemointipisteet 1-5.	1:200
Kartta 2	Alue 1, pintavaaitus.	1:50
Kartta 3	Alue 1, taso 0.	”
Kartta 4	Alue 1, taso 1; M1, R1.	”
Kartta 5	Alue 1, taso 2; H19, M1, R1.	”
Kartta 6	Alue 1, taso 2,5; H2.	”
Kartta 7	Alue 1, taso 3; M1, R1, R2.	”
Kartta 8	Alue1, taso 3.5; H4, H5, H6, H7, H20, M1, R1, R2.	”
Kartta 9	Alue 1, taso 4; H8, H9, H10ab, H11ab, H12, H13, H21, M1, M2, M5ab, R1, R2, R4.	”
Kartta 10	Alue 1, taso 4,25; H10ab, H15, M3.	”
Kartta 11	Alue 1, taso 4,5; H10ab, H12, H15, M1, M2, M3, R1, R2, R4, kaivanto 1.	”
Kartta 12	Alue 1, taso 4,75; H10ab, M3.	”
Kartta 13	Alue 1, taso 5; H24, M3, M4, kaivanto 1, kaivanto 2.	”
Kartta 14	Alue 1, taso 5,5; H16, H17, H18, H22, M3, M4, R7, kaivanto 1, kaivanto 2.	”
Kartta 15	Alue 1, itäprofiili, koepisto 7.	”
Kartta 16	Alue 1, eteläprofiili, koepisto 7.	”
Kartta 17	R2:n itä-länsileikkaus, kaivanto 1:n länsi-, pohjois- ja itäprofiili.	”
Kartta 18	Kirkon itämuurin ja kaakkoisviisteen kulma, R1, R2 ja kaivanto 2:n länsiprofiili.	”
Kartta 19	Alue 2, pintavaaitus.	”
Kartta 20	Alue 2, taso 0.	”
Kartta 21	Alue 2, taso 1.	”
Kartta 22	Alue 2, taso 2.	”
Kartta 23	Alue 2, taso 3; R5, R6.	”
Kartta 24	Alue 2, taso 4; H1.	”
Kartta 25	Alue 2, taso 5; R3.	”
Kartta 26	Alue 2, taso 6; R3.	”
Kartta 27	Alue 2, pohjavaaitus, koepistot 1-6.	”
Kartta 28	Alue 2, etelä- ja länsiprofiili.	”
Kartta 29	Vuosien 1997-2002 kaivausalueet.	1:200
Yksityiskohtapiirroks		
Yk-piirros 1	kk 16 H3, H14, H23.	1:10
Yk-piirros 2	kk 28 H15.	”

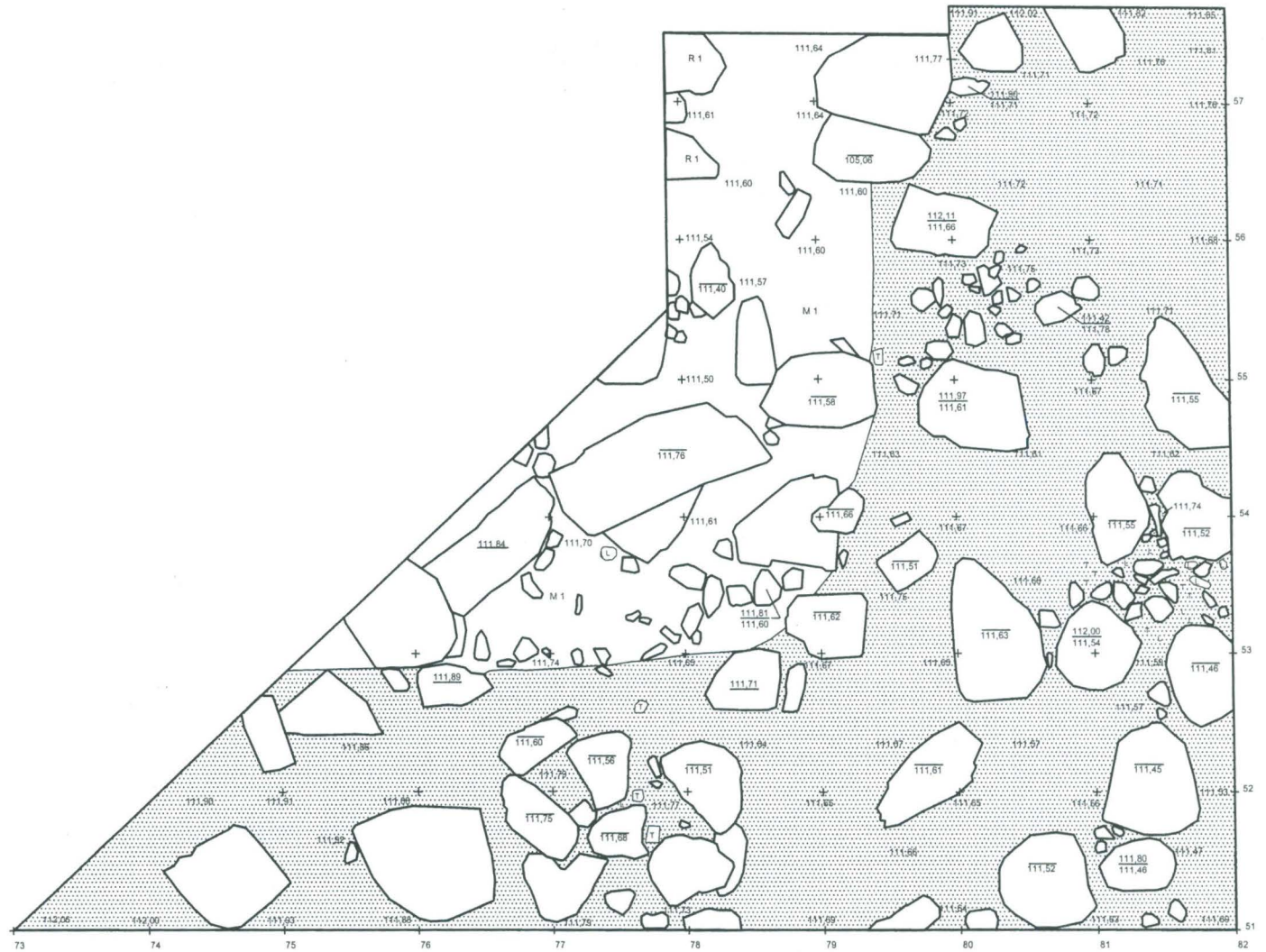

 Kivi tai rykelmä kiviä

HÄMEENKOSKI Pyhän Laurin kirkko 2002	
Kartta 1; Alueiden 1 ja 2 sijainti	
Asemointipisteet 1-5	
Turun yliopisto / Arkeologia	
Korkeudet m mpy	MK 1:200
Piirtäjä Tanja Ratilainen	
Kaivausjohtaja Tanja Ratilainen	

HÄMEENKOSKI PYHÄN LAURIN KIRKKO 2002	
Kartta 2	
Alue 1, pintavaaitus	
Turun yliopisto / Arkeologia	
Korkeudet m mpy	MK 1:50
Piirtäjä Mia Lempiäinen ja Tanja Ratilainen	
Kaivausjohtaja Tanja Ratilainen	

 Tumma humuksen sekainen hiekka

 Tiili

 Kivi

 Laastin pala

 Laastia maannoksen joukossa

 Pinta- ja pohjalukema

 Tiiltä maannoksen joukossa

 Maayksikkö

HÄMEENKOSKI PYHÄN LAURIN KIRKKO 2002	
Kartta 4	
Alue 1, taso 1	
Turun yliopisto / Arkeologia	
Korkeudet m mpy	MK 1:50
Piirtäjä Mia Lempiäinen	
Kaivausjohtaja Tanja Ratilainen	

 Ruskea hiekka

 Ruskea hiekka, jossa vaalean hiekan laikkuja

 Kivi

 Tiiltä maannoksen joukossa

 Pinta- ja pohjalukema m mpy

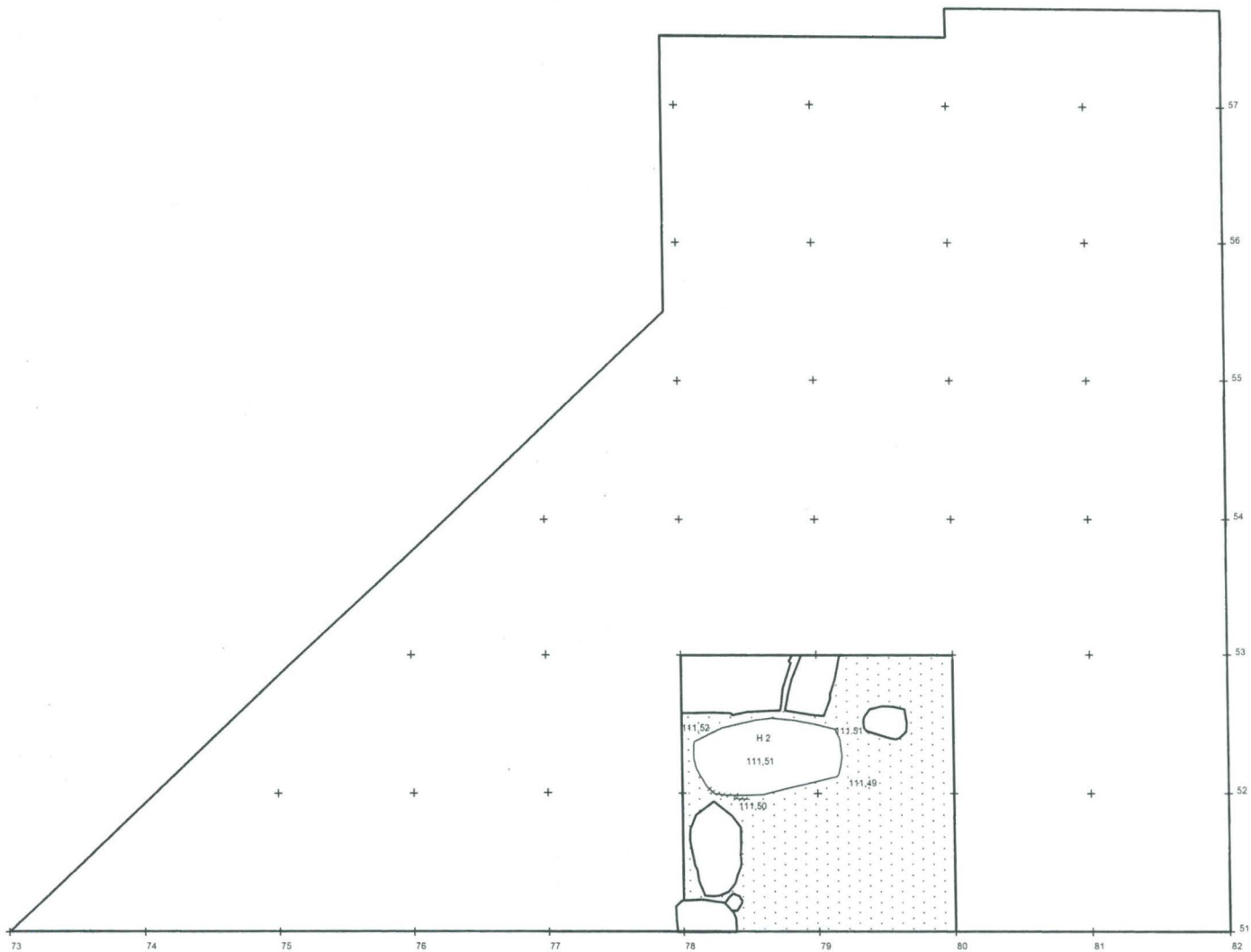
 Hautayksikkö

 Rakenneyksikkö

 Maayksikkö

 Yksikön raja

HÄMEENKOSKI PYHÄN LAURIN KIRKKO 2002	
Kartta 5	
Alue 1, taso 2	
Turun yliopisto / Arkeologia	
Korkeudet m mpy	MK 1:50
Piirtäjä Mia Lempiäinen	
Kaivausjohtaja Tanja Ratilainen	

 Maatunutta puuta

 Vaalea hiekka

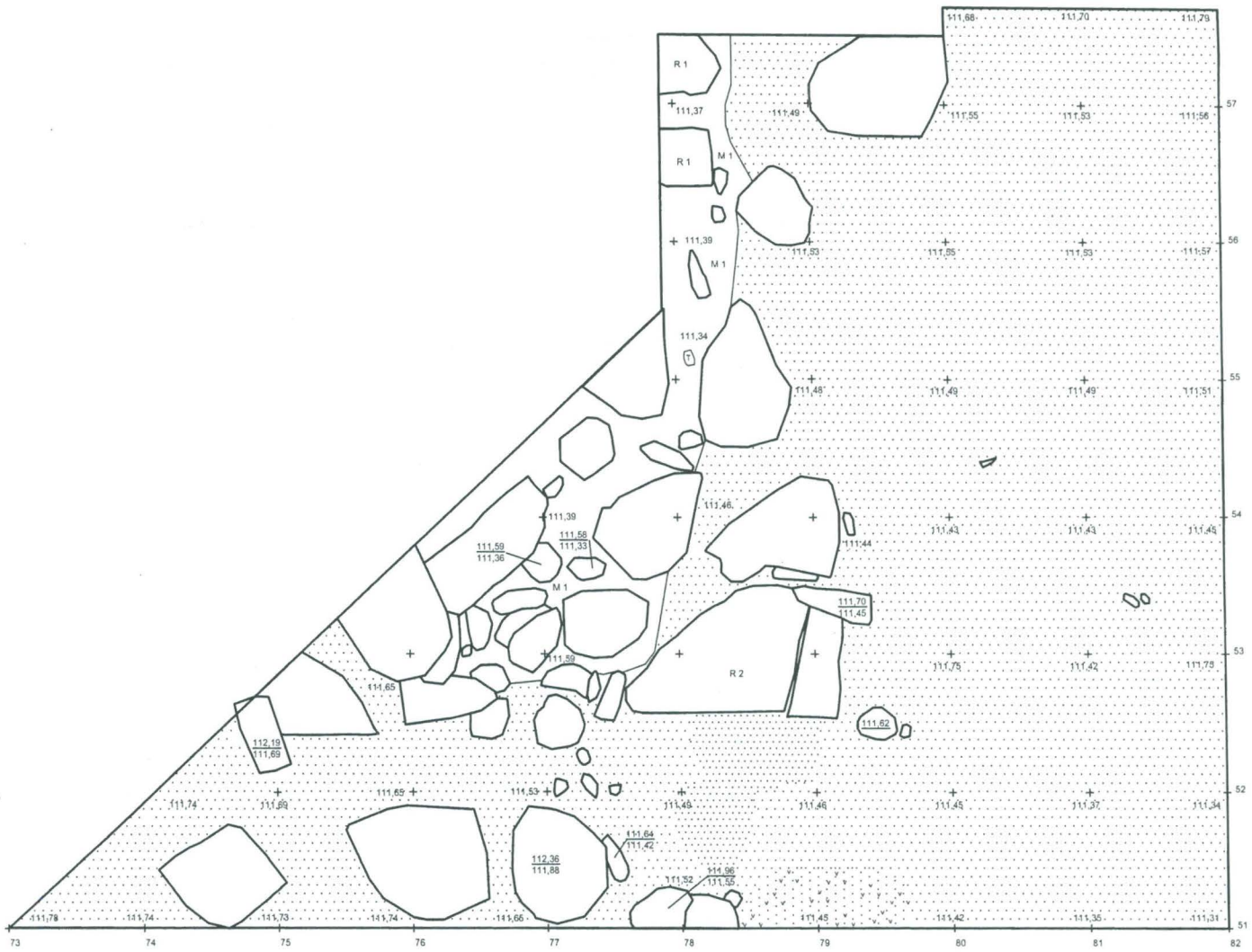
 Kivi

 Hautayksikkö

 Yksikön raja

 50 cm 1 m

HÄMEENKOSKI PYHÄN LAURIN KIRKKO 2002	
Kartta 6	
Alue 1, taso 2,5	
Turun yliopisto / Arkeologia	
Korkeudet m mpy	MK 1:50
Piirtäjä Mia Lempiäinen	
Kaivausjohtaja Tanja Ratilainen	

 Tumma hiekka

 Ruskea hiekka

 Ruskea hiekka, jossa vaalean hiekan laikkuja

 Kivi

 Tiili

 111,10
111,08 Pinta- ja pohjalukema m mpy

 H Hautaysikkö

 R Rakennusikkö

 M Maayksikkö

 Yksikön raja

HÄMEENKOSKI PYHÄN LAURIN KIRKKO 2002	
Kartta 7	
Alue 1, taso 3	
Turun yliopisto / Arkeologia	
Korkeudet m mpy	MK 1:50
Piirtäjä Mia Lempiäinen	
Kaivausjohtaja Tanja Ratilainen	

- Ruskea hiekka
- Ruskea hiekka, jossa vaalean hiekan laikkuja
- Vaalea hiekka
- Kivi
- Tiili
- Yksikön raja
- Mahdollinen yksikön raja
- Hiiltä

 Pinta- ja pohjalukema m mpy

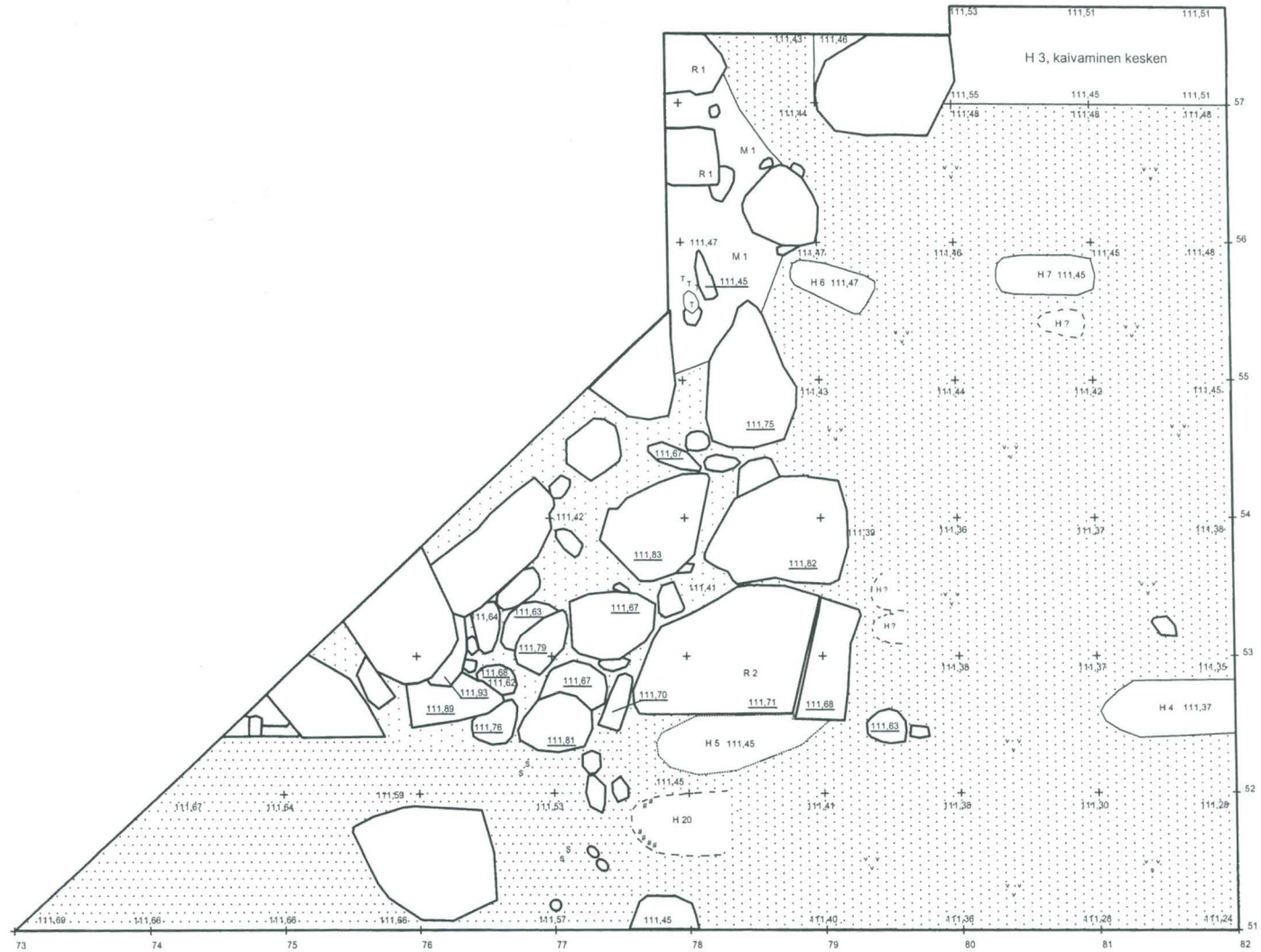
 Hautayksikkö

 Rakenneyksikkö

 Maayksikkö

 Silttiä maannoksen joukossa

 Tiiltä maannoksen joukossa

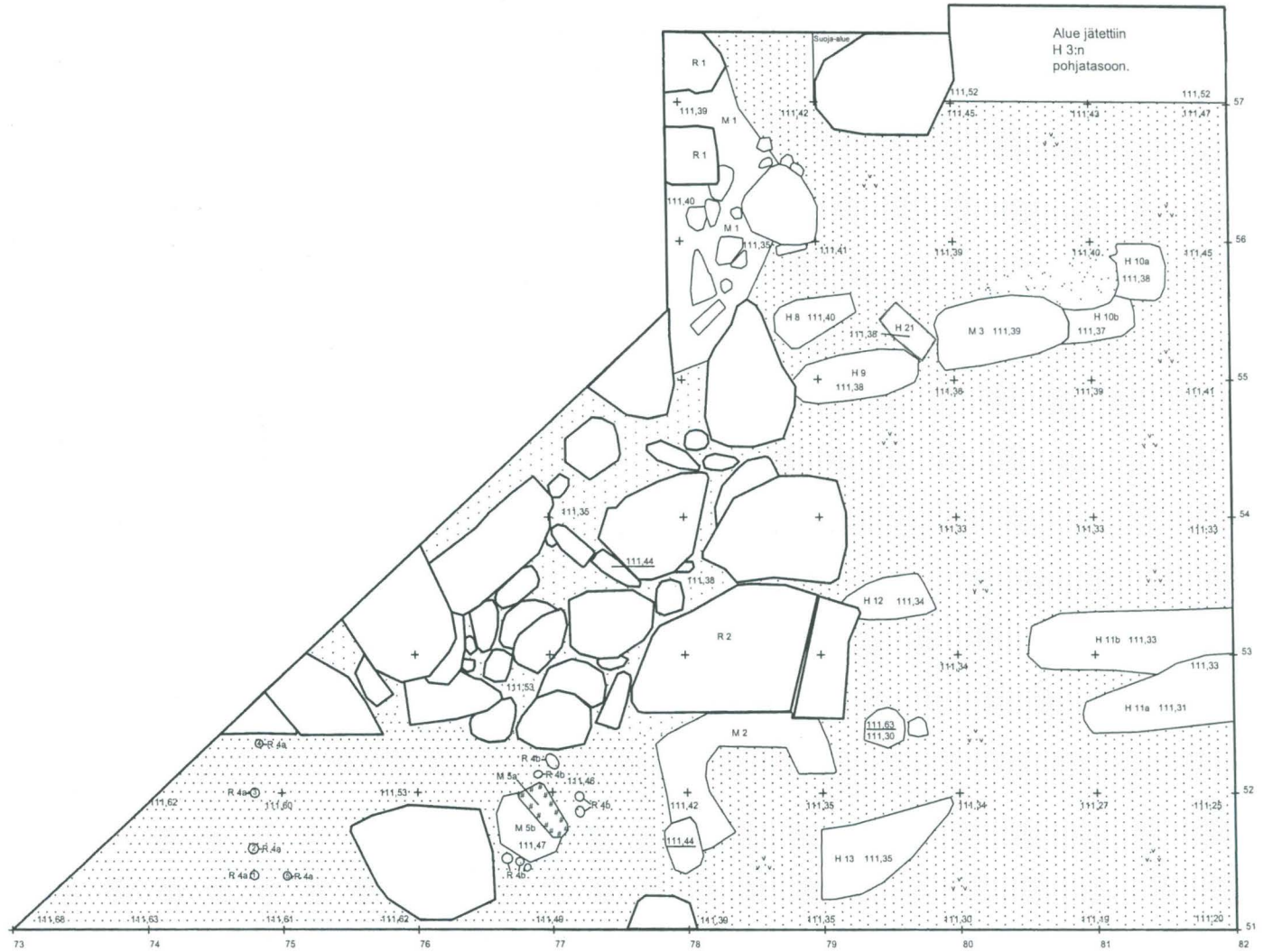

HÄMEENKOSKI PYHÄN LAURIN KIRKKO 2002	
Kartta 8	
Alue 1, taso 3,5	
Turun yliopisto / Arkeologia	
Korkeudet m mpy	MK 1:50
Piirtäjä Mia Lempiäinen	
Kaivausjohtaja Tanja Ratilainen	

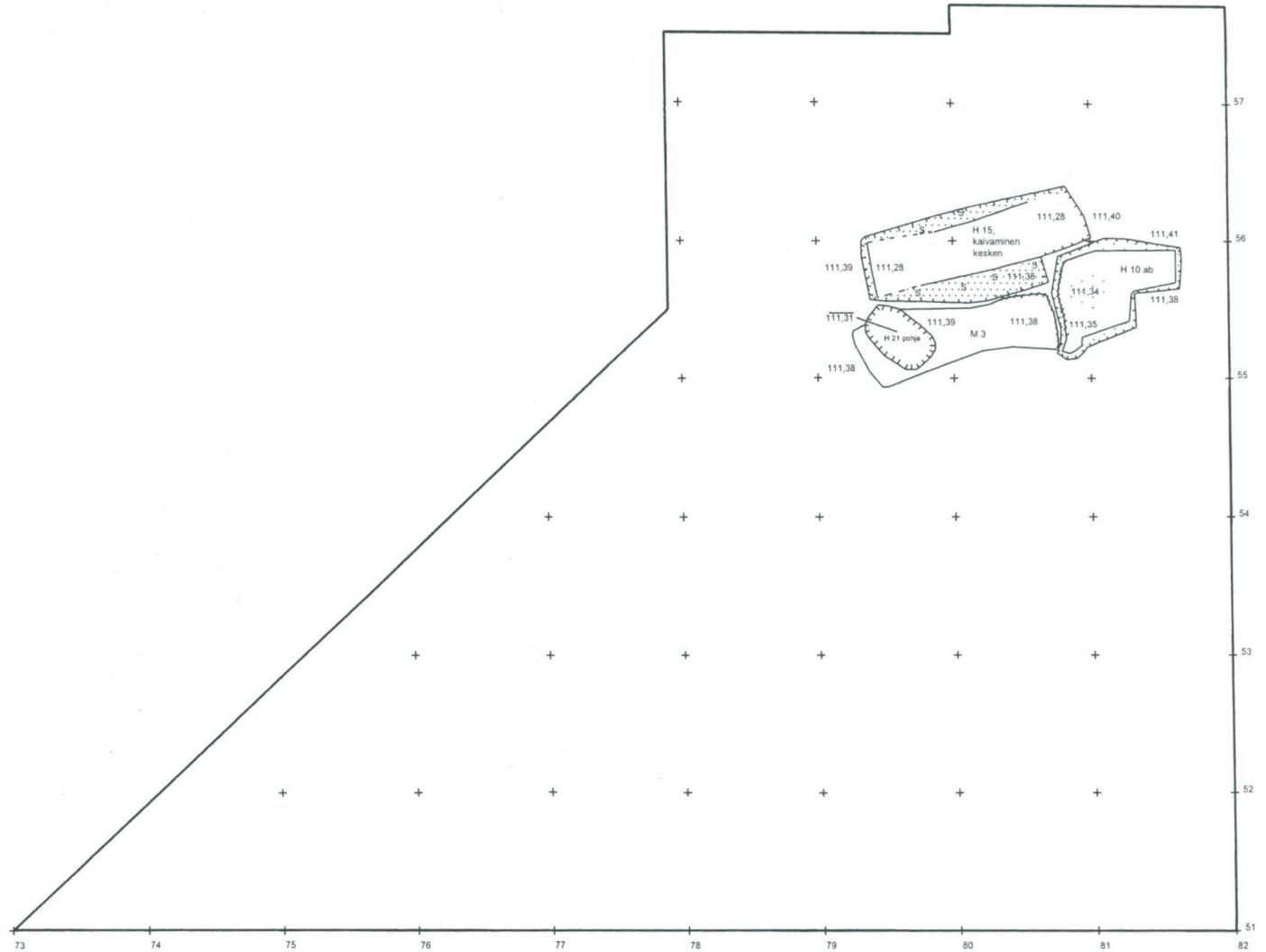
N

- Ruskea hiekka
- Ruskea hiekka, jossa vaalean hiekan laikkuja
- Laikukas hiekka
- Vaalea hiekka
- Kivi
- Hiiltä
- Selkeärajainen maatonut puu
- Hautaysikkö
- Rakennesyksikkö
- Maayksikkö
- Yksikön raja

HÄMEENKOSKI PYHÄN LAURIN KIRKKO 2002	
Karta 9	
Alue 1, taso 4	
Turun yliopisto / Arkeologia	
Korkeudet m mpy	MK 1:50
Piirtäjä Mia Lempiäinen	
Kaivausjohtaja Tanja Ratilainen	

an 21 selitteet

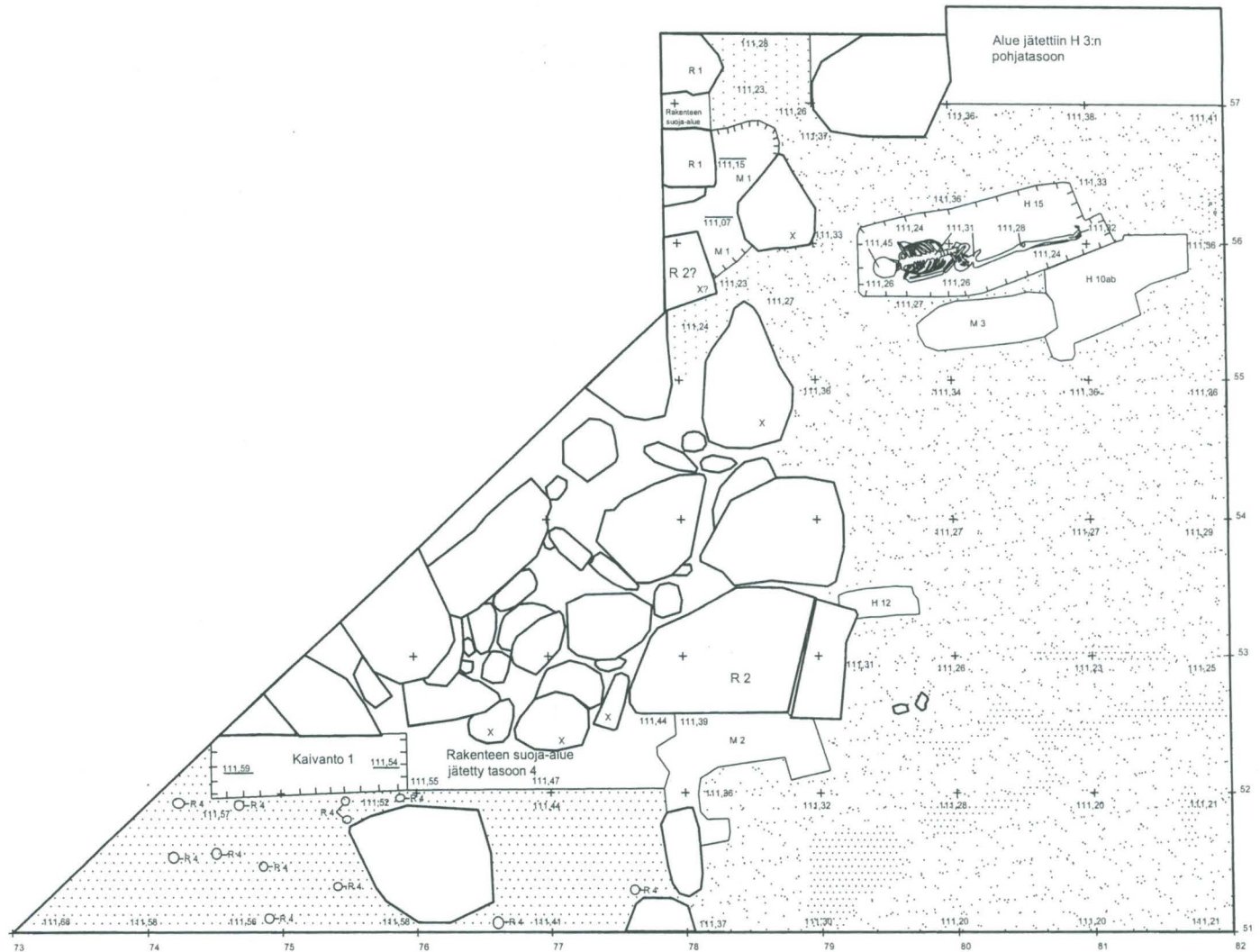
- Tumma hiekka
- Vaalea hiekka
- Kuoppa
- Maatunutta puuta
- Yksikön raja
- Mahdollinen yksikön raja
- Hautayksikkö
- Pinta- ja pohjalukema m mpy
- Siltiä maannoksen joukossa

HÄMEENKOSKI PYHÄN LAURIN KIRKKO 2002	
Kartta 10	
Alue 1, taso 4,25	
Turun yliopisto / Arkeologia	
Korkeudet m mpy	MK 1:50
Piirtäjä Mia Lempiäinen	
Kaivausjohtaja Tanja Ratilainen	

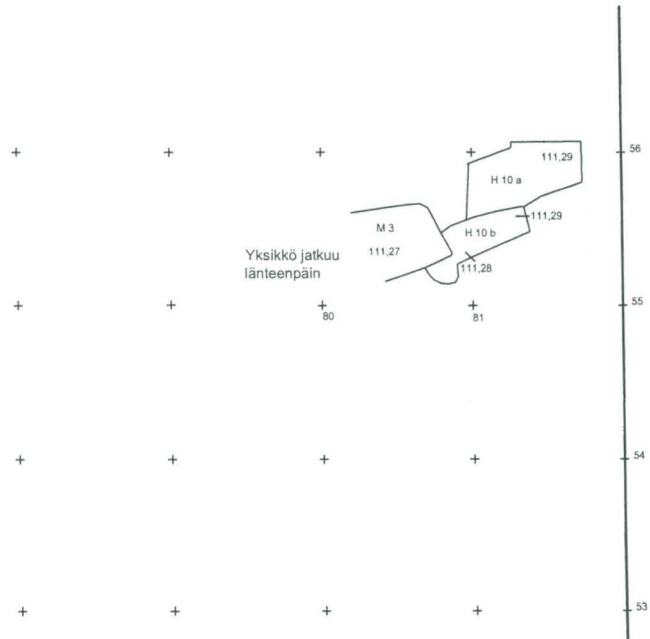
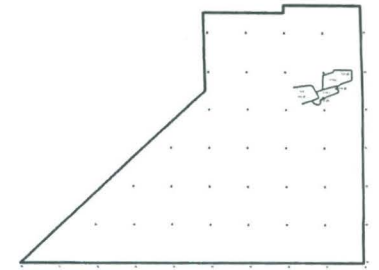

- Tumma hiekka
- Tumma hiekka, jossa orgaanista maatumutta ainesta
- Ruskea hiekka
- Vaalea hiekka
- Laikukas hiekka
- Kivi
- Pinta- ja pohjalukema m mpy
- Hautayksikkö
- Rakenneyksikkö
- Maayksikkö
- Yksikön raja
- Kuoppa
- R 2:n reunan kivet, jotka eivät olleet alkuperäisellä paikallaan

HÄMEENKOSKI PYHÄN LAURIN KIRKKO 2002	
Kartta 11	
Alue 1, taso 4,5	
Turun yliopisto / Arkeologia	
Korkeudet m mpy	MK 1:50
Piirtäjä Mia Lempiäinen	
Kaivausjohtaja Tanja Ratilainen	

H

Hautayksikkö

R

Rakenneyksikkö

M

Maayksikkö

111,10
111,08

Pinta- ja pohjalukema m mpy

Yksikön raja

HÄMEENKOSKI PYHÄN LAURIN KIRKKO 2002	
Kartta 12	
Alue 1, taso 4,75	
Turun yliopisto / Arkeologia	
Korkeudet m mpy	MK 1:50
Piirtäjä Mia Lempläinen	
Kaivausjohtaja Tanja Ratilainen	

- Tumma hiekka
- Tumma hiekka, jossa maatunutta orgaanista ainesta
- Ruskea hiekka
- Ruskea hiekka, jossa vaalean hiekan laikkuja
- Punerva hiekka
- Savensekainen vaalea hiekka
- Laikukas hiekka
- Kivi
- Maatunutta puuta

 Pinta- ja pohjalukema m mpy

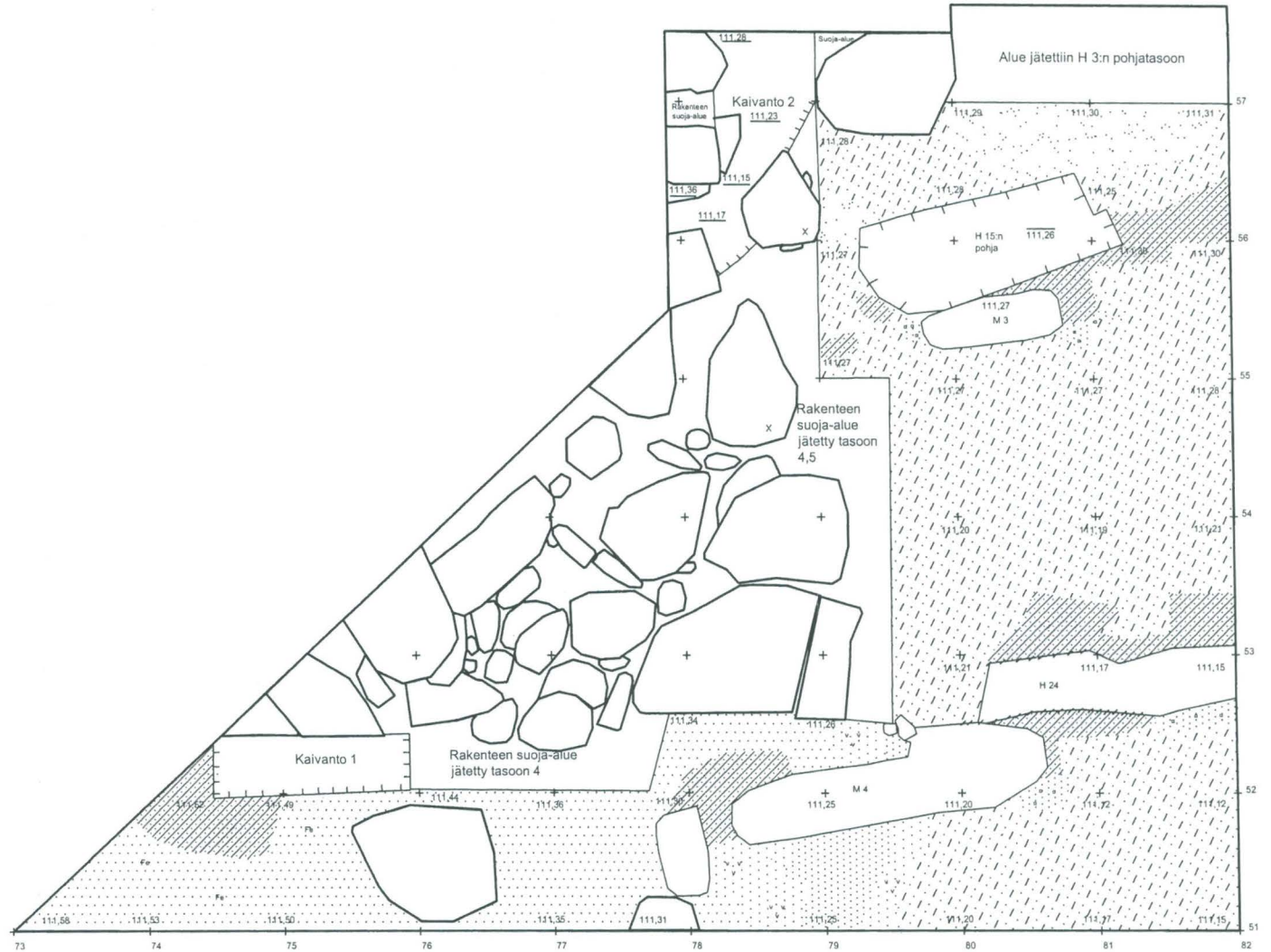
 Rautaoksidia maannoksen joukossa

 Hautayksikkö

 Maayksikkö

 Yksikön raja

 Kuoppa

HÄMEENKOSKI PYHÄN LAURIN KIRKKO 2002	
Kartta 13	
Alue 1, taso 5	
Turun yliopisto / Arkeologia	
Korkeudet m mpy	MK 1:50
Piirtäjä Mia Lempiäinen	
Kaivausjohtaja Tanja Ratilainen	

- Tumma hiekka, jossa maatunutta orgaanista ainesta
- Ruskea hiekka, jossa vaalean hiekan laikkuja
- Punerva hiekka
- Saven sekainen vaalea hiekka
- Saven sekainen vaalea hiekka, jossa maatunutta orgaanista ainesta

Kivi

 Pinta- ja pohjalukema m mpy

 Rautaoksidia maannoksen joukossa

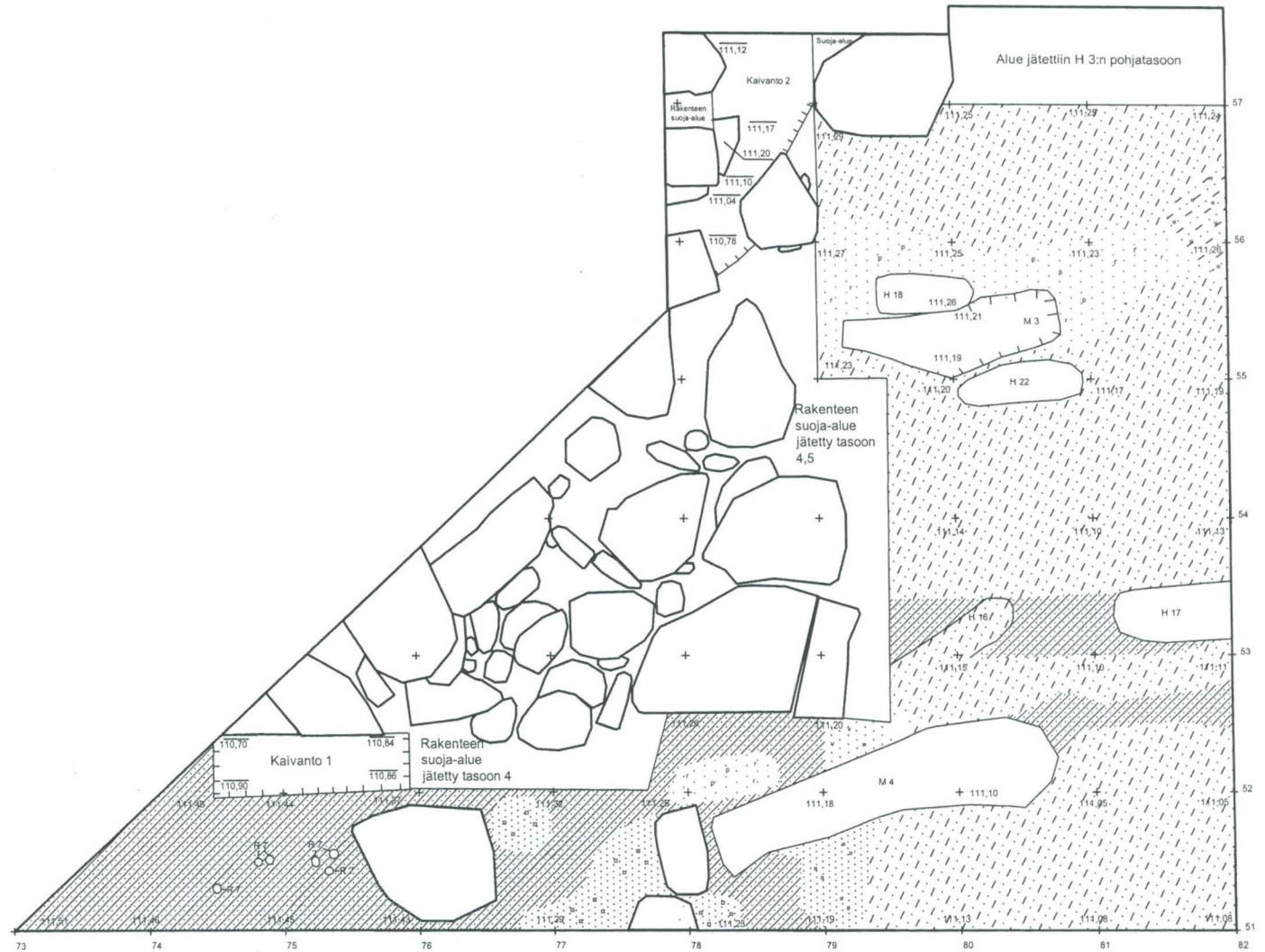
 Hautayksikkö

 Maaysikkö

 Yksikön raja

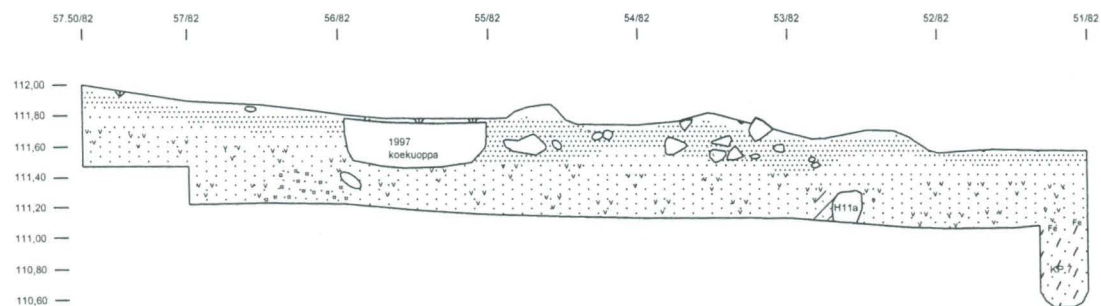
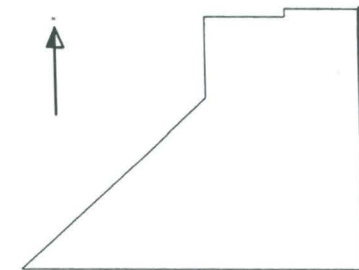
 Kuoppa

 vaalea hiekka, jossa punervan ja ruskean hiekan laikkuja

HÄMEENKOSKI PYHÄN LAURIN KIRKKO 2002	
Kartta 14	
Alue 1, taso 5,5	
Turun yliopisto / Arkeologia	
Korkeudet m mpy	MK 1:50
Piirtäjä Mia Lempiäinen	
Kaivausjohtaja Tanja Ratilainen	

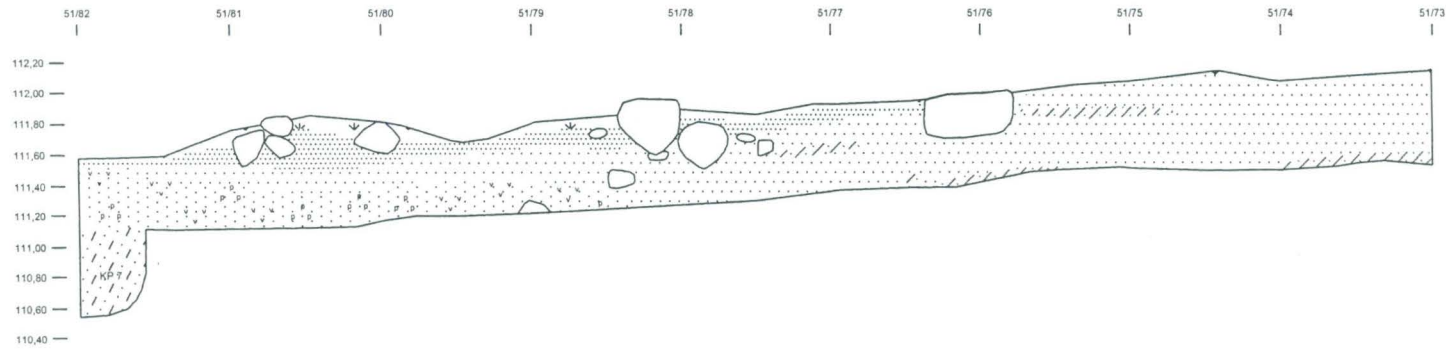
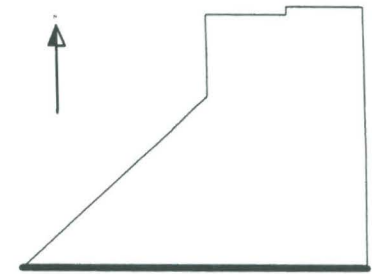

	Turve		Saven sekainen vaalea hiekka
	Tumma humuksen sekainen hiekka		Kivi
	Ruskea hiekka		Laastia maannoksen joukossa
	Ruskea hiekka, jossa vaalean hiekan laikkuja		Rautaoksidia maannoksen joukossa
	Ruskea hiekka, jossa orgaanista maatunutta ainesta		Hautayksikkö
	Punerva hiekka		Koepisto
			Yksikön raja

50 cm 1 m

HÄMEENKOSKI PYHÄN LAURIN KIRKKO 2002	
Kartta 15	
Alue 1, itäprofiili	
Turun yliopisto / Arkeologia	
Korkeudet m mpy	MK 1:50
Piirtäjä Mia Lempiäinen ja Tanja Ratilainen	
Kaivausjohtaja Tanja Ratilainen	

Turve

Tumma humuksen sekainen hiekka

Ruskea hiekka

Punerva hiekka

Ruskea hiekka, jossa vaalean ja punervan hiekan laikkuja

Saven sekainen vaalea hiekka

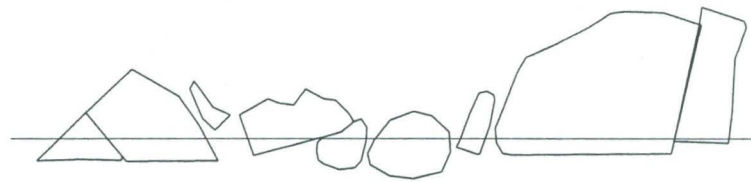
Kivi

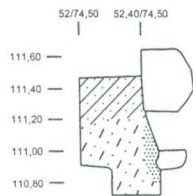
Koepisto

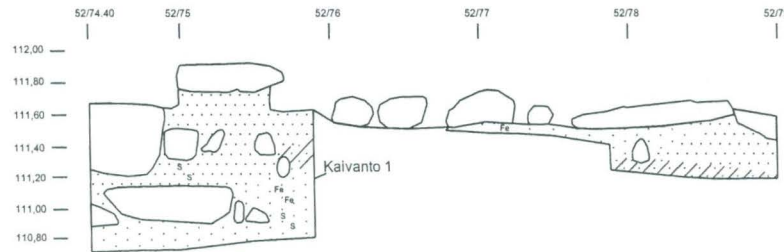
HÄMEENKOSKI PYHÄN LAURIN KIRKKO 2002	
Kartta 16	
Alue 1, eteläprofiili	
Turun yliopisto / Arkeologia	
Korkeudet m mpy	MK 1:50
Piirtäjä Mia Lempiäinen ja Tanja Ratilainen	
Kaivausjohtaja Tanja Ratilainen	

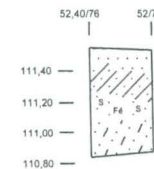
R2:n eteläsivun (itä-länsi) leikkauksen kulku

Länsiprofiili

Pohjoisprofiili

Itäprofiili

Turve

Ruskea hiekka

Punerva hiekka

Saven sekainen vaalea hiekka

Vaalea hiekka

Siiltä maannoksen joukossa

Rautaoksidia maannoksen joukossa

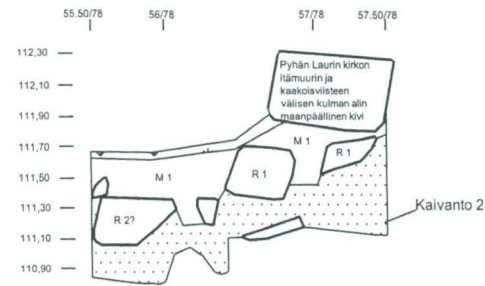
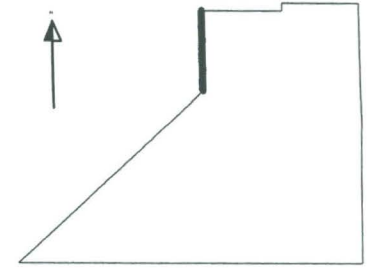
R2:n perustuskaivannon täyttö

Kivi

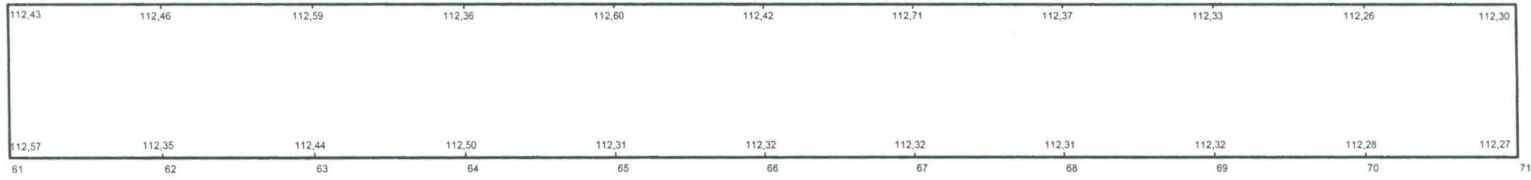
HÄMEENKOSKI PYHÄN LAURIN KIRKKO 2002	
Kartta17. Alue 1, R2:n itä-länsi -leikkaus,	
kaivanto 1:n länsi-, pohjois- ja itäprofiili	
Turun yliopisto / Arkeologia	
Korkeudet m mpy	MK 1:50
Piirtäjä Mia Lempiäinen ja Tanja Ratilainen	
Kaivausjohtaja Tanja Ratilainen	

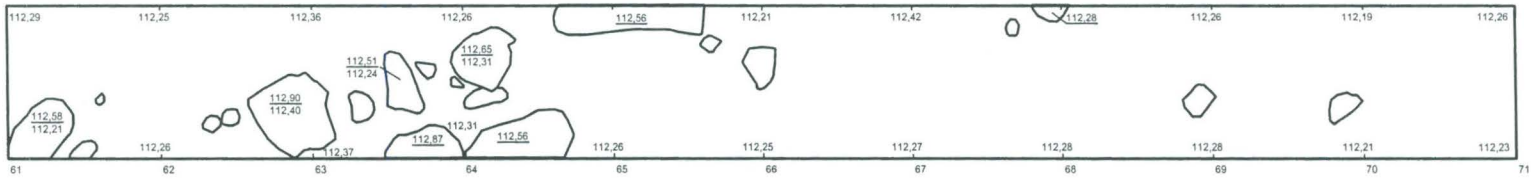
- Turve
- Ruskea hiekka
- Kivi
- Rakenneyksikkö
- Maayksikkö

HÄMEENKOSKI PYHÄN LAURIN KIRKKO 2002	
Kartta 18. Alue 1, kirkon itämuurin ja kaakkoisviisteen kulma, R1, R2 ja kaivanto 2:n länsiprofiili	
Turun yliopisto / Arkeologia	
Korkeudet m mpy	MK 1:50
Piirtäjä Mia Lempiäinen ja Tanja Ratilainen	
Kaivausjohtaja Tanja Ratilainen	

HÄMEENKOSKI PYHÄN LAURIN KIRKKO 2002	
Kartta 19	
Alue 2, pintavaaitus	
Turun yliopisto / Arkeologia	
Korkeudet m mpy	MK 1:50
Piirtäjä Mia Lempiäinen ja Tanja Ratilainen	
Kaivausjohtaja Tanja Ratilainen	

Kivi

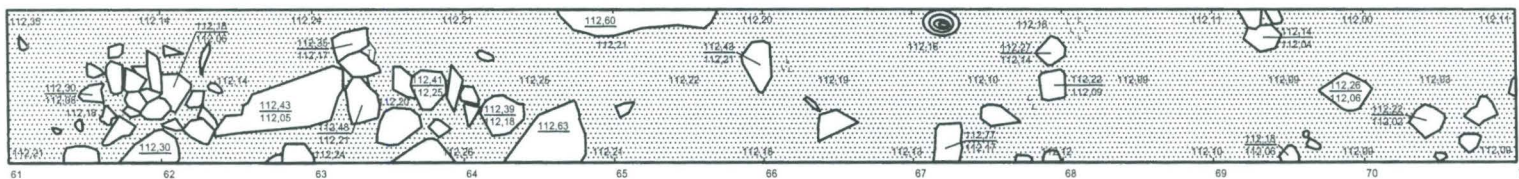
111,10
111,08

Pinta- ja pohjalukema m mpy

Koko alueen maannos multaa

HÄMEENKOSKI PYHÄN LAURIN KIRKKO 2002	
Kartta 20	
Alue 2, taso 0	
Turun yliopisto / Arkeologia	
Korkeudet m mpy	MK 1:50
Piirtäjä Mia Lempiäinen ja Tanja Ratilainen	
Kaivausjohtaja Tanja Ratilainen	

 Tumma humuksen sekainen hiekka

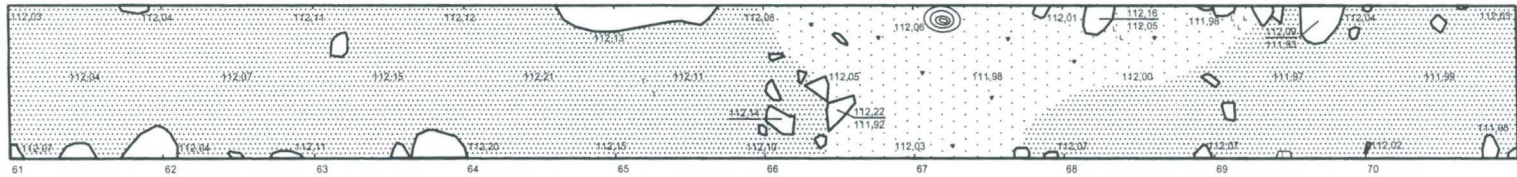
 Kivi

 Pinta- ja pohjalukema m mpy

 Kanto

HÄMEENKOSKI PYHÄN LAURIN KIRKKO 2002	
Kartta 21	
Alue 2, taso 1	
Turun yliopisto / Arkeologia	
Korkeudet m mpy	MK 1:50
Piirtäjä Mia Lempiäinen ja Tanja Ratilainen	
Kaivausjohtaja Tanja Ratilainen	

 Tumma humuksen sekainen hiekka

 Vaalea hiekka, jossa humuslaikkuja

 Kivi

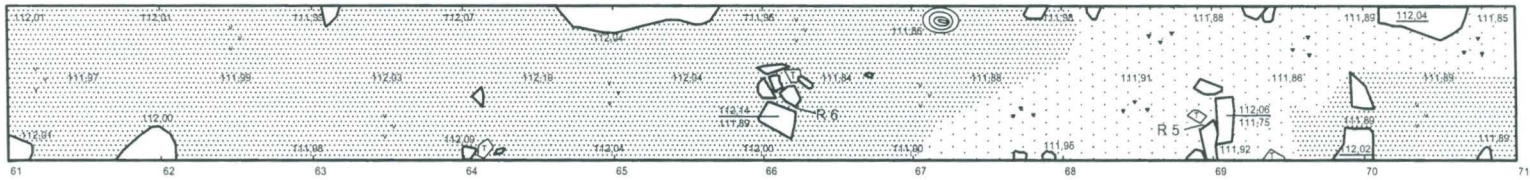
 Pinta- ja pohjalukema m mpy

 Tiiltä maannoksen joukossa

 Laastia maannoksen joukossa

 50 cm 1 m

HÄMEENKOSKI PYHÄN LAURIN KIRKKO 2002	
Kartta 22	
Alue 2, taso 2	
Turun yliopisto / Arkeologia	
Korkeudet m mpy	MK 1:50
Piirtäjä Mia Lempiäinen ja Tanja Ratilainen	
Kaivausjohtaja Tanja Ratilainen	

- Tumma humuksen sekainen hiekka, jossa vaalean hiekan laikkuja
- Vaalea hiekka, jossa humuslaikkuja

Kivi

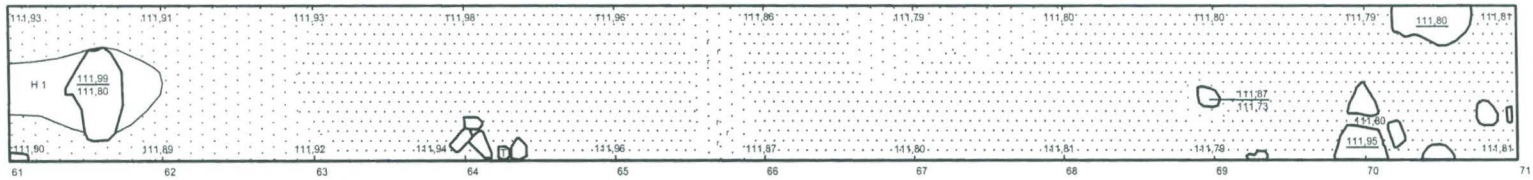
Pinta- ja pohjalukema m mpy

Rakenneyksikkö

HÄMEENKOSKI PYHÄN LAURIN KIRKKO 2002	
Kartta 23	
Alue 2, taso 3	
Turun yliopisto / Arkeologia	
Korkeudet m mpy	MK 1:50
Piirtäjä Mia Lempiäinen ja Tanja Ratilainen	
Kaivausjohtaja Tanja Ratilainen	

Ruskea hiekka

Vaalea hiekka

Vaalea hiekka, jossa ruskean hiekan laikkuja

Kivi

Pinta- ja pohjalukema m mpy

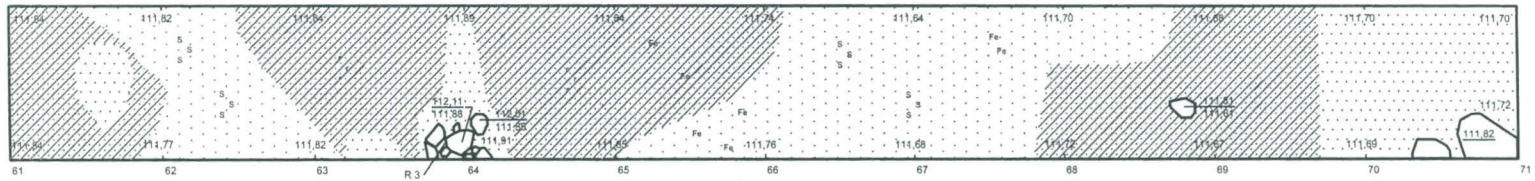
Hautayksikkö

Yksikön raja

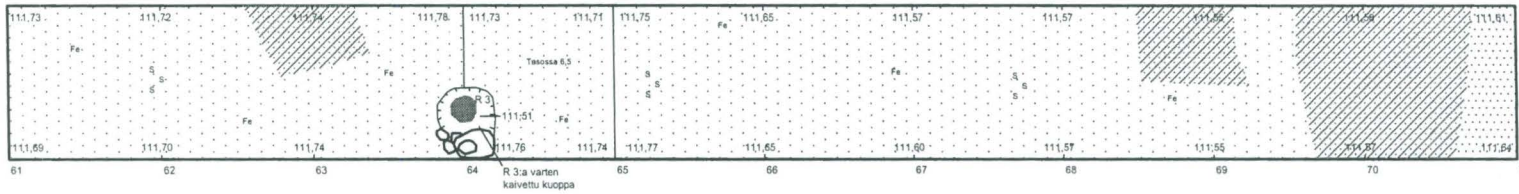
HÄMEENKOSKI PYHÄN LAURIN KIRKKO 2002	
Kartta 24	
Alue 2, taso 4	
Turun yliopisto / Arkeologia	
Korkeudet m mpy	MK 1:50
Piirtäjä Mia Lempiäinen ja Tanja Ratilainen	
Kaivausjohtaja Tanja Ratilainen	

- Ruskea hiekka
- Punerva hiekka
- Punerva hiekka, jossa ruskean hiekan laikkuja
- Vaalea hiekka
- Rautaoksidia maannoksen joukossa
- Silttiä maannoksen joukossa
- Kivi
- Pinta- ja pohjalukema m mpy

HÄMEENKOSKI PYHÄN LAURIN KIRKKO 2002	
Kartta 25	
Alue 1, taso 5	
Turun yliopisto / Arkeologia	
Korkeudet m mpy	MK 1:50
Piirtäjä Mia Lempiäinen ja Tanja Ratilainen	
Kaivausjohtaja Tanja Ratilainen	

Tumma hiekka

Kuoppa

Selkeäräinen maatonut puu

Punerva hiekka

Kivi

Vaalea hiekka

Pinta- ja pohjalukema m mpy

Rautaoksidia maannoksen joukossa

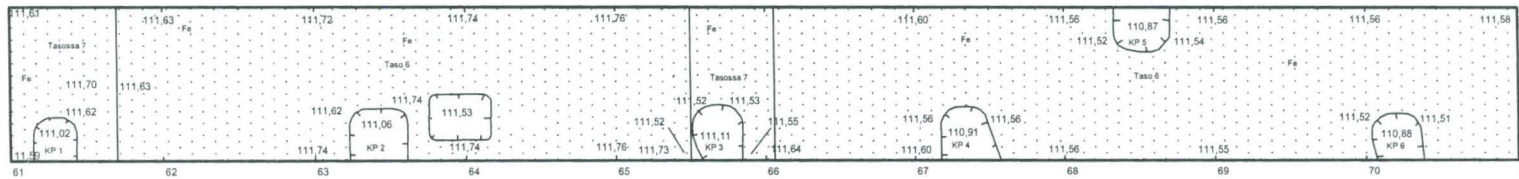
Rakenneyksikkö

Silttiä maannoksen joukossa

HÄMEENKOSKI PYHÄN LAURIN KIRKKO 2002	
Kartta 26	
Alue 2, taso 6	
Turun yliopisto / Arkeologia	
Korkeudet m mpy	MK 1:50
Piirtäjä Mia Lempiäinen ja Tanja Ratilainen	
Kaivausjohtaja Tanja Ratilainen	

Vaalea hiekka

Rautaoksidia maannoksen
joukossa

Koepisto

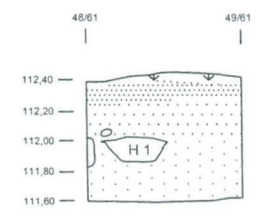
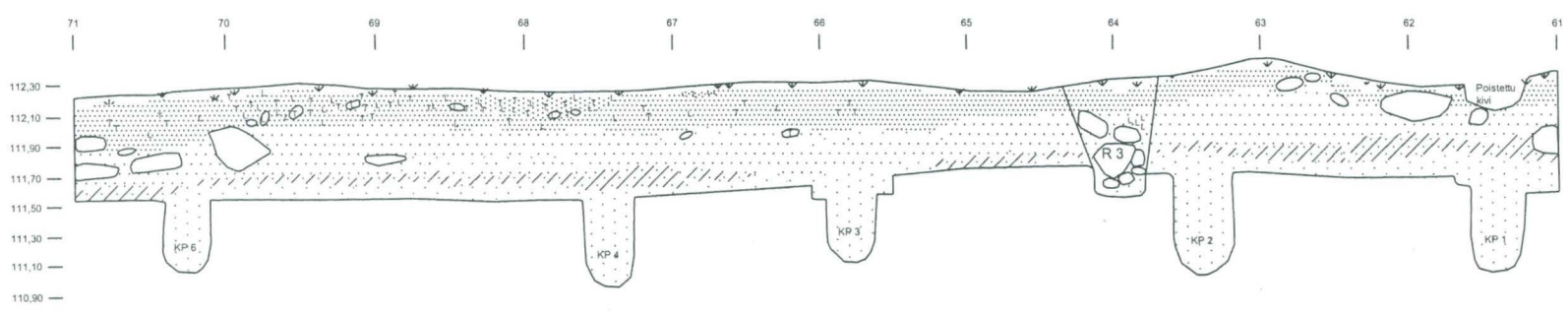
Pinta- ja pohjalukema m mpy

Kuoppa

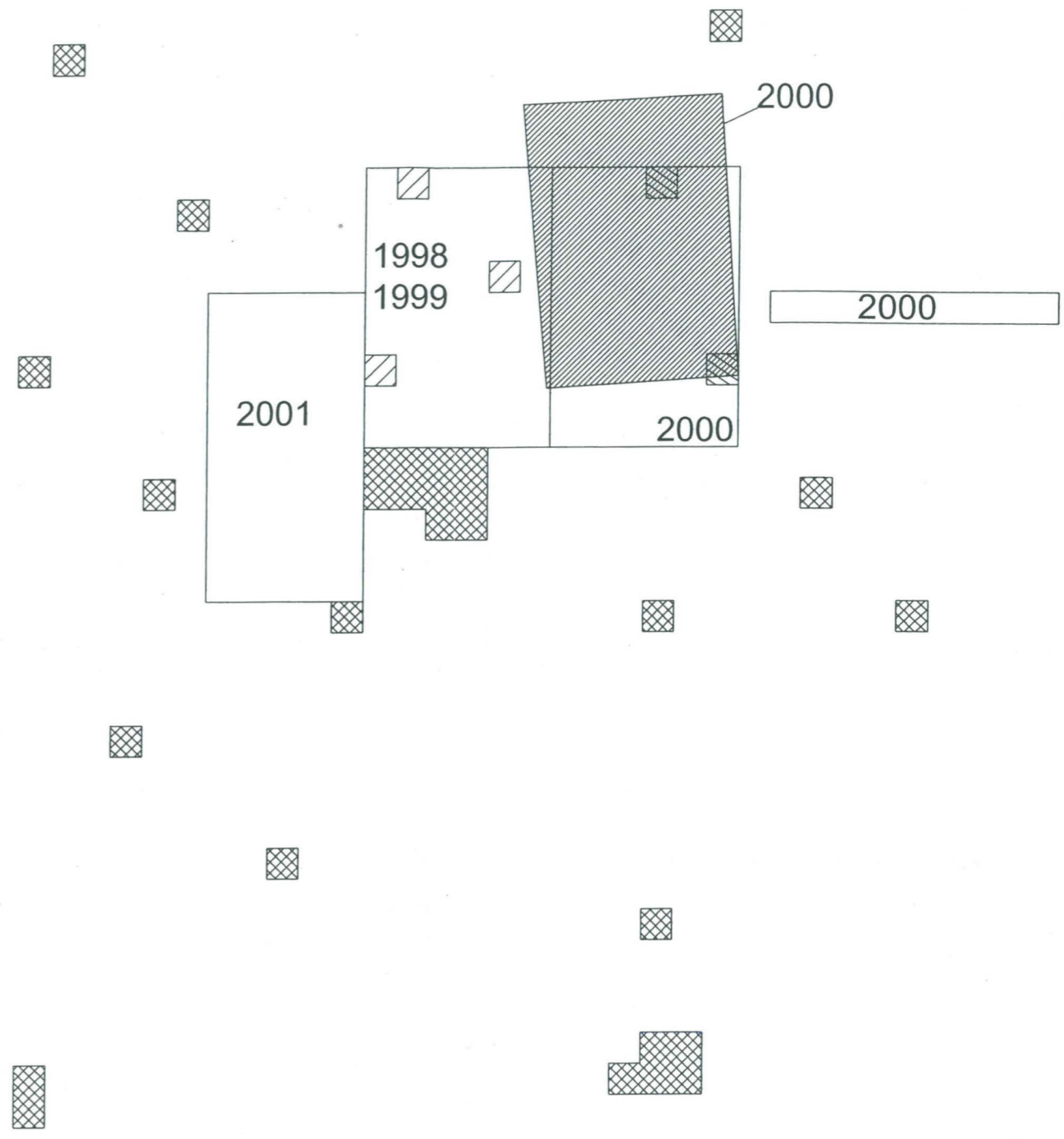
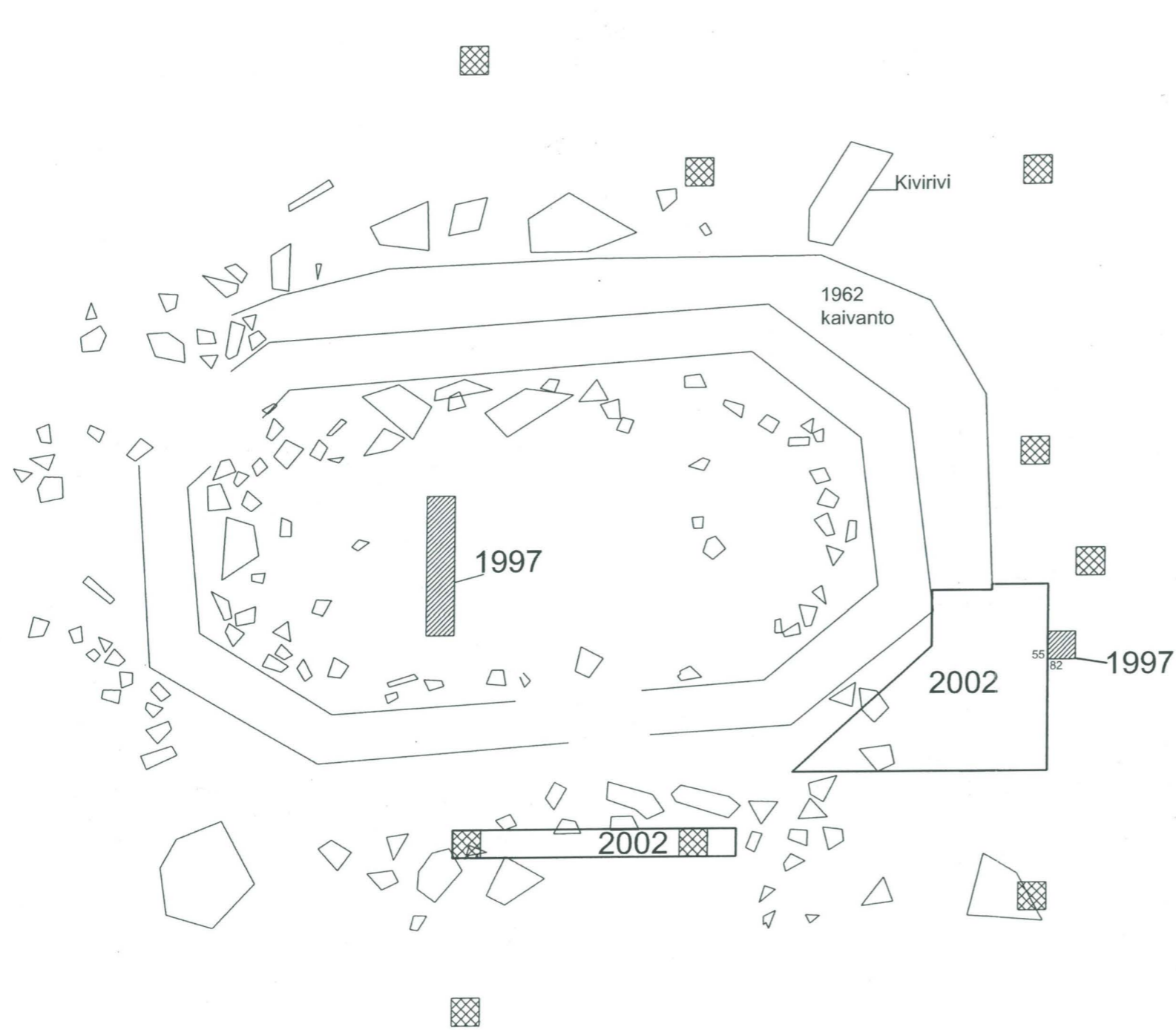

HÄMEENKOSKI PYHÄN LAURIN KIRKKO 2002	
Kartta 27	
Alue 2, pohjavaaitus, koepistot 1-6	
Turun yliopisto / Arkeologia	
Korkeudet m mpy	MK 1:50
Piirtäjä Mia Lempiäinen ja Tanja Ratilainen	
Kaivausjohtaja Tanja Ratilainen	

	Turve		Siltä maannoksen joukossa
	Tumma humuksen sekainen hiekka		Rautaoksidia maannoksen joukossa
	Tumma humuksen sekainen hiekka, jossa runsaasti tiiltä ja laastia		Hautayksikkö
	Ruskea hiekka		Rakenneyksikkö
	Punerva hiekka		Koepisto
	Vaalea hiekka		Tiilen pala
	Kivi		Laastin pala
			Yksikön raja

HÄMEENKOSKI PYHÄN LAURIN KIRKKO 2002	
Kartta 28	
Alue 2, etelä- ja länsiprofilii	
Turun yliopisto / Arkeologia	
Korkeudet m mpy	MK 1:50
Piirtäjä Mia Lempiäinen ja Tanja Ratilainen	
Kaivausjohtaja Tanja Ratilainen	

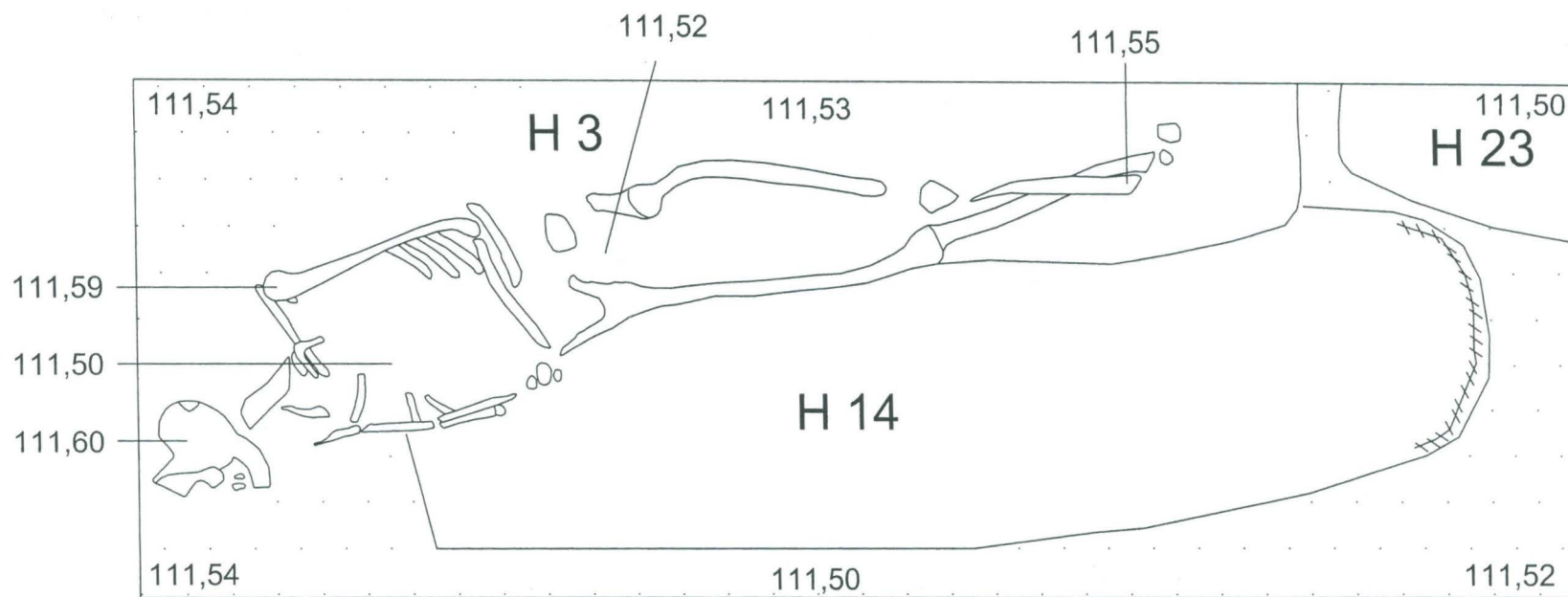

- 1997 koekuopat ja tutkimusalueet
- Takymetrillä v. 2002 paikannetut aikaisempina vuosina tutkitut alueet
- Vuonna 1998 paikannetut 1997 tutkimusten koekuopat
- Vuonna 2000 paikannetut 1997 tutkimusten koekuopat
- Kivi tai rykelmä kiviä

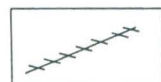

HÄMEENKOSKI Pyhän Laurin kirkko 2002	
Kartta 29	
Vuosien 1997-2002 kaivausalueet	
Turun yliopisto / Arkeologia	
Korkeudet m mpy	MK 1:200
Piirtäjä Tanja Ratilainen	
Kaivausjohtaja Tanja Ratilainen	

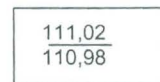
N

Ruskea hiekka

Maatunutta orgaanista
ainesta

Hautayksikkö

Pinta- ja pohjalukema

HÄMEENKOSKI PYHÄN LAURIN KIRKKO 2002

Yksityiskohtapiirros 1; H 3, H 14 ja H 23

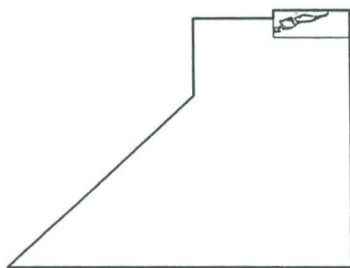
Turun yliopisto / Arkeologia

Korkeudet m mpy

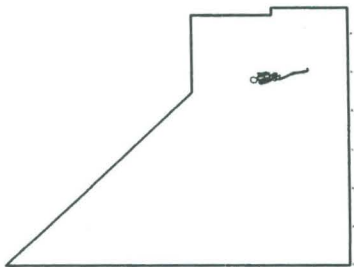
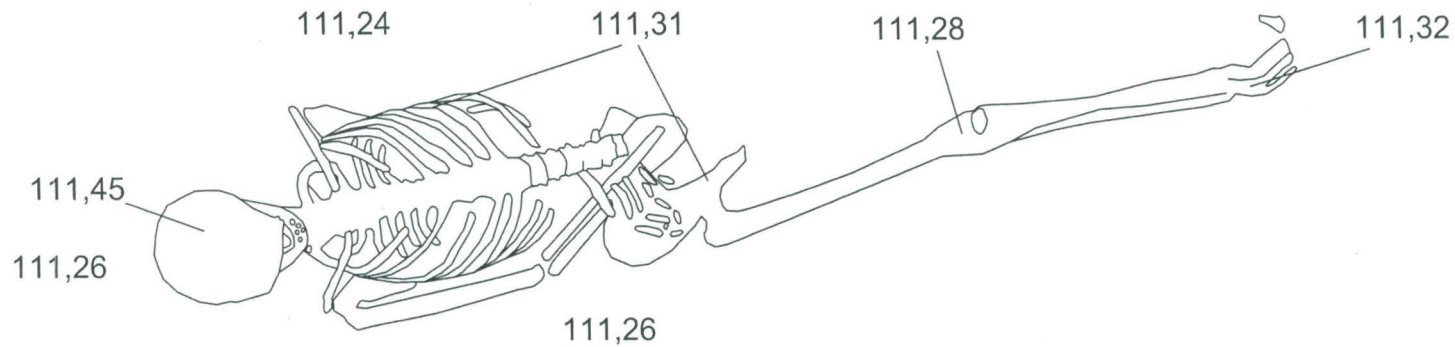
MK 1:10

Piirtäjä Mia Lempiäinen

Kaivausjohtaja Tanja Ratilainen

N

HÄMEENKOSKI PYHÄN LAURIN KIRKKO 2002

Yksityiskohtapiirros 2; H 15

Turun yliopisto / Arkeologia

Korkeudet m mpy

MK 1:10

Piirtäjä Mia Lempiäinen

Kaivausjohtaja Tanja Ratilainen

Report

on C-14 dating in the Poznań Radiocarbon Laboratory

Customer: **MA Tanja Ratilainen**
Hämeenkoski project
University of Turku
Henrikinkatu 2
20014- Turku
Finland

Job no.: 89/02

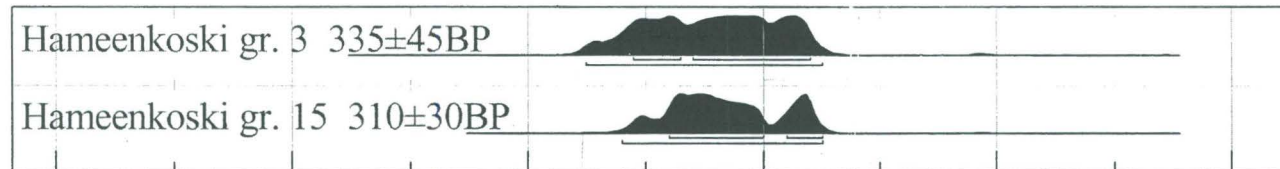
<i>Sample name</i>	<i>Lab. no.</i>	<i>Age</i>	<i>Remark</i>
Hämeenkoski gr. 3	Poz-1256	335 ± 45 BP	
Hämeenkoski gr. 15	Poz-1254	310 ± 30 BP	

Comments: Results of calibration of 14C dates enclosed

Head of the Laboratory

Dr. hab. Tomasz Goslar, prof. UAM

Atmospheric data from Stuiver et al. (1998); OxCal v3.5 Bronk Ramsey (2000); cub r:4 sd:12 prob usp[chron]

1000CalAD 1200CalAD 1400CalAD 1600CalAD 1800CalAD 2000CalAD

Calibrated date

Hämeenkoski, Pyhän Laurin kirkko 2002

Maanäyteluettelo

Nro	Pvm	Koordinaatit	Kuvaus
1	20.6.	Koko haudan alalta, z = 111, 50	H2.
2	24.6.	Koko haudan alalta, z = 111, 91	H1.
3	24.6.	x = 57, 31, y = 80, 54, z = 111, 54	H3.
4	25.6.	x = 57, 40-57, 25, y = 80, 37-80, 66, z = 111, 48	H3.
5	25.6.	x = 52, 52-52, 82, y = 81, 00-82, 00, z = 111, 35	H4.
6	25.6.	x = 55, 64-55, 92, y = 80, 15-81, 04, z = 111, 45	H7.
7	25.6.	x = 52, 14-52, 25, y = 77, 75-79, 00, z = 111, 45	H5.
8	26.6.	x = 55, 74-55, 90, y = 78, 56-78, 85, z = 111, 40	H6.
9	26.6.	x = 52, 22-52, 58, y = 71, 96-77, 91, z = 111, 45	H5.
10	27.6.	x = 51, 51, y = 74, 47, z = 111, 60-111, 57	R4: 1.
11	27.6.	x = 51, 78, y = 74, 57, z = 111, 60-58	R4:2.
12	27.6.	x = 52, 14, y = 74, 55, z = 111, 62-59	R4:3.
13	27.6.	x = 52, 35, y = 74, 58, z = 111, 62-58	R4:4.
14	27.6.	x = 51, 45, y = 74, 82, z = 111, 60-57	R4: 5.

15	27.6.	$x = 57, 24-57, 34, y = 80, 31-80, 53, z = 111, 48$	H3, vatsa, käsivarren alta.
16	27.6.	$x = 51, 56-52, 35, y = 77, 93-78, 95, z = 111, 35$	M2.
17	27.6.	$x = 52, 43-75, y = 80, 71-90, z = 111, 29$	H11A.
18	27.6.	$x = 52, 86-53, 26, y = 80, 57-81, 85, z = 111, 28$	H11B.
19	27.6.	$x = 53, 29-56, y = 79, 28-69, z = 111, 32$	H12.
20	27.6.	$x = 51, 33-51, 72, y = 78, 91-87, z = 111, 31$	H13.
21	1.7.	$x = 52, 18, y = 81, 46, z = 111, 13$	Tasossa 4? havaittu yksittäisiä siemeniä.
22	1.7.	$x = 55, 89, y = 79, 27, z = 111, 28$	H15, vatsan alue.
23	2.7.	$x = 55, 78-56-01, y = 79, 73-80, 11, z = 111, 24$	H15, kylkiluiden poiston jälkeen, niiden alta.
24	27.6.	$x = 51, 43-51, 88, y = 76, 72-77, 19, z = 111, 47$	R5A.
25	3.7.	$x=53,1-53,45, y= 81,11-81,68, z= 111,11$	H17.
26	3.7.	$x = 53, 03-53, 24, y = 79, 74-80, 25, z = 111, 15$	H16.
27	3.7.	$x = 48, 55, y = 61, 10, z = 112, 13-111, 98$	Alue 2, länsiprofiili, H1:n päältä.
28	27.6.	$x = 55, 13-55, 48, y = 79, 36-79, 83, z = 111, 35$	R6.
29	3.7.	$x = 48, 55, y = 61, 10, z = 111, 96-111, 85$	Alue 2, länsiprofiili, H1, hautavärjäymästä.
30	3.7.	$x = 55, 51-55, 75, y = 79, 40-79, 98, z = 111, 26$	H18.

31	27.6.	$x = 51, 48-89, y = 76, 69-76, 82, z = 111, 46$	R5B, ”maatunut puu”.
32	27.6.	$x = 57, 03-57, 48, y = 80, 44-81, 82, z = 111, 49$	H3.
33	27.6.	$x = 54, 78-55, 12, y = 78, 93-79, 46, z = 111, 37$	taso 4, krs 5.
34	3.7.	$x = 48, 51, y = 61, 03, z = 111, 71-111, 83$	Alue 2, länsiprofiili.
35	27.6.	$x = 55, 30-56, y = 78, 86-79, 34, z = 111, 39$	taso 4, krs 5.
36	3.7.	$x = 55, 23-55, 40, y = 79, 51-79, 70, z = 111, 22$	M3:n länsipään tumma läikkä.
37	23.6.	$x = 48, 28, y = 64, 01, z = 111, 68-111, 61$	R3, Näyte otettu paalun koko maatumasta, koordinaatit paalun keskipisteestä. Halkaisijaltaan 15 cm alue.
38	1.7.	$x = 55, 62-56, 01, y = 79, 45-79, 65, z = 111, 26$	H15, pielus.
39	28.6.	$x = 55, 19-55, 52, y = 80, 89-81, 27, z = 111, 37$	H10B.
40	27.6.	$x = 55, 63-55, 98, y = 81, 22-81, 59, z = 111, 37$	H10A.
41	27.6.	$x = 57, 15-57, 55, y = 81, 80-81, 82, z = 111, 50$	H14, ”kangas”, itäpäätä.
42	3.7.	$x = 51, 31, y = 74, 51, z = 111, 44-111, 39$	R7.
43	3.7.	$x = 51, 45, y = 74, 83, z = 111, 43-111, 38$	R7.
44	3.7.	$x = 51, 50, y = 74, 95, z = 111, 41-111, 40$	R7.
45	3.7.	$x = 51, 50, y = 75, 27, z = 111, 43-111, 37$	R7.

46 3.7. $x = 51, 47, y = 75, 35, z = 111, 43-111, 36$ R7.

47 3.7 $x = 51, 55, y = 75, 39, z = 111, 43-111, 36$ R7.

H _____

X= _____ - _____ Y= _____ - _____ Z= _____ / _____ - _____ / _____

KUNTO: Erittäin huono ___ melko huono ___ huono ___ melko hyvä ___ hyvä ___ erittäin hyvä ___

KUVAUS: _____

PRIMAARI _____ SEKUNDAARI _____

Perustelut: _____

TULKINTA: _____

Perustelut: _____

MATRIISI:

YHTEYDET MUIHIN RAKENTEISIIN:

H _____

AJOITUSARVIO: _____ Perustelut: _____

NÄYTTEET: Maanäytenrot _____

DOKUMENTIT: Kartat: _____
MV-kuvat: _____
Diat: _____
Yk-piirrokset _____

Täytti: _____ Päiväm. _____ / _____ 2001

